

О.С. Турдиматов

Ортиш–тушириш ишларини комплекс механизациялаш ва автоматизациялаш

(I–қисм. Ортиш –тушириш машиналари)

Ўқув қўлланма

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим
вазирлиги томонидан 5521200–Транспорт воситаларини
ишлатиш ва таъмирлаш (транспорт турлари бўйича)
баклаврият талабалари учун тавсия этилган

Турдиматов О.С. Ортиш—тушириш ишларини комплекс механизациялаш ва автоматизациялаш. Ўқув қўлланма Т; — ТошТЙМИ, 2006 й.— 167 бет.

Ушбу ўқув қўлланмада темир йўл транспортида ортиш—тушириш ишларини ва омбор операцияларини комплекс механизациялаш ва автоматизациялаш асослари, даврий ва узлуксиз ҳамда маҳсус ортиш—тушириш машина ва ускуналарининг тузилиши ва вазифаси баён этилган. Ортиш—тушириш машина ва ускуналарини асосий параметрлари ва эксплуатацион кур—саткичларини ҳисоблаш назарияси берилган.

"Ортиш—тушириш ишларини комплекс механизациялаш ва автоматизациялаш" ўқув қўлланмаси мазкур номдаги фан дастурига мувофиқ ёзилган бўлиб темир йўл транспорти олий ўқув юртлари талабаларига мўлжалланган.

Ўқув қўлланма институт илмий—таҳририят Кенгашида тасдиқланган.

Масъул муҳаррир: Джумабоев С.М. Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган транспорт ходими, Россия федерацияси транспорт Академияси академиги, Халқаро Муҳандислар Академияси аъзоси, профессор.

Тақризчилар: Худойберганов Қ.Т. т.ф.д., ТАИИ профессори;
Туйчиев Э.Т. т.ф.н, "ЮТИТ ва С" кафедраси доценти;
Абдулхаиров Н. "Ўзтемирийулконтейнер" ОАЖ нинг бўлим бошлиғи, инженер.

Муқаддима

Хом—ашё, ярим фабрикат ёки тайёр маҳсулотларни қазиб олиш ёки ишлаб чиқариш жойларидан қайта ишлаш ёки истеъмол жойларига ташиб (етказиб) бериш ҳеч булмаганида иккита юқ операцияларини — жұннатиш пунктларидан транспорт воситаларига юкларни ортишни ва тайинланған пунктларда улардан юкларни туширишни бажариш натижасыда амалга оширилади. Күпчилик ҳолатларда юкларни ташиш жараёнида турли хил транспортлар иштирок этишлари боис юқ операциялари сонини ұсиши билан бир қаторда, бир транспортдан иккінчи транспортта қайта юклаш пунктларida юкларни вақтингчалик сақлаш учун омбор иншоатларини барпо қилишни ҳам таъқазо этади. Баъзида юкнинг йұл сафарида, у билан үн ва унданда ортиқ маротаба ортиш — тушириш ишлари бажарылади. Бунинг натижасыда эса ишлаб чиқаришда ортиш — тушириш ишларига ва омбор операцияларига сарфланыёттан мәхнат, пул ва материал ресурслари харажатларининг салмоғи ҳали — хануз катта улушларни ташкил этмоқда.

Бу харажатларни камайтиришнинг асосий заһиралари ортиш — тушириш ишлари ва операцияларидан комплекс механизациялаш ва автоматизациялашни кенг тадбиқ қилиш натижасыда мәхнат унумдорлигини юксалтириш ва ишчи кучларига бұлған әхтиёжни қамайтиришdir. Ушбу вазифаларни оқилона ва мақбул ҳал қилиш эса үз навбатида ҳар бир машина механизм, қурилма ва иншоатларнинг техника — эксплуатацион тавсифларига ва пухталик күрсаткычларига муайян талабларни құяди.

Хозирги пайтда ривожланған давлатларда хом — ашёнинг қабул қилиб олишдан токи тайёр маҳсулотни сақлаш, жұннатиш, ташиш, ортиш — тушириш ва истеъмолчиларга етказиб бериш — гача бұлған барча жараёнларни комплекс механизациялаш ва автоматизациялашни таъминловчи юқори самарали ва унумдорликдаги машина, асбоб — ускуна ва технологик тизимлар яратыш устида назарий ва амалий ишлар олиб борилмоқда. Уларни магистрал ва саноат темир йұл транспорти амалиётiga оқилона ва илмий асосда тадбиқ қилиш үзининг ижобий натижаларини бериши шұхбасиздир.

1. Ортиш-тушириш ишларини ва омбор операцияларини комплекс механизациялаш ва автоматизациялаш асослари

1.1. Транспортнинг халқ ҳўжалигидағи аҳамияти

Транспорт – моддий неъматлар ишлаб чиқариш соҳаси – нинг мустақил тармоғи ҳисобланниб саноат, қурилиш ва қишлоқ ҳўжалиги билан бир қаторда фаолият курсатади. Транспортнинг ўзига хос иқтисодий хусусияти шундан ибо-ратки, у қандайдир шаклдаги янги моддий неъматларни яратмайди, балки саноатда, қурилишда ва қишлоқ ҳўжалигидаги ишлаб чиқарилган маҳсулотларни макондаги жойини ўзгартиради, яъни уларни ишлаб чиқариш доирасидан истеъмол доирасига етказиб (ташиб) беради. Агар саноат, қурилиш ва қишлоқ ҳўжалиги учун энг муҳим вазифа мосдий шаклдаги маҳсулотларни ишлаб чиқариш бўлса, транспорт учун энг муҳим вазифа – ушбу маҳсулотларнинг макондаги жойларини ўзгартиришdir. Маҳсулотларнинг жойларини ўзгартириш ишлаб чиқариш жараёнининг энг зарур шартларидан бирини ташкил этади, чунки ишлаб чиқариш доирасидан истеъмол доирасига етказиб берилган маҳсулотларнингтина истеъмол қиймати пайдо бўлади. Бошқача қилиб айтганда, агар транспорт бирон – бир маҳсулотни ишлаб чиқариш соҳасидан истеъмол соҳасига етказиб бермас экан, маҳсулотни тайёр деб бўлмайди, чунки бу тақдирда истеъмол талаби қондирилмайди.

Транспорт муомала доирасида маҳсулотларни ташиш билан моддий неъматлар ишлаб чиқаришининг барча тармоқларидағи ишлаб чиқариш жараёнини давом эттиради ва ишлаб чиқариш соҳаси билан истеъмол соҳасини боғловчи всита бўлади. Транспорт тармоғида ҳам ишлаб чиқариш жараёни инсон меҳнати ва ишлаб чиқариш воситаларидан унумли ва самарали фойдаланиш натижасида амалга оширилади, натижада маҳсулотнинг янги қиймати вужудга келади. Лекин, моддий неъматлар ишлаб чиқарувчи бошқа тармоқлар сингари транспорт ишлаб чиқариш жараёнида хом ашё, ярим фабрикат ва тайёр маҳсулотлардан фойдаланилмайди. Ишлаб чиқаришининг турли тармоқларида тайёрланган ва бир жойдан иккинчи жойга ташилиши лозим бўлган маҳсулотлар транспортнинг меҳнат ашёси ҳисобланади.

Бинобарин транспорт иштирокисиз биронта ҳам ишлаб чиқариш жараёни бўлиши мумкин эмас. Транспорт халқ ҳўжалик маҳсулотларининг ишлаб чиқариш жараёнини давом эттириб, уни ниҳоясига, яъни истеъмол доирасигача етказиб

беради. Шу сабабли, транспорт ишлаб чиқариш фаолиятининг маҳсулоти шу фаолиятнинг ўзидан ажралмасдир. Транспорт – нинг бу фаолияти йўловчиларни ва юкларни ташища ифодаланилади. Бу ташиш жараёни транспортнинг маҳсулоти **ҳи** – собланади ва ушбу транспорт маҳсулотининг истеъмол қилиш транспорт ишлаб чиқариш жараёни билан бир вақтда амалга ошади, ҳамда транспорт маҳсулотини сотиш ва сақлаш учун қўшимча маблағ ва харажатлар талаб қилинмайди.

1.2. Юк станцияларининг ишлари ҳақида умумий маълумот

Темир йўл транспортида юк, йўловчи ва багажларни ташища техник ҳамда юк ва тижорат операцияларни маълум кетма – кетлиқда бажариш оқибатида, уларнинг макондаги жойлари ўзгартирилади – юклар ишлаб чиқариш доирасидан истеъмол доирасига, йўловчи ва унинг багажи тайинланган манзилга етказиб берилади. Бу операцияларни меъёрларда белгиланган муддатларда, аниқ, тұла – тұқис ва лозим даражада бажариш юкларни тайинланган манзилларга ўз вақтида ва тұла асраб етказиб беришни, йўловчиларга эса сифатли хизмат кўрсатишини таъминлади.

Техник операциялар поездлар ҳаракатини ташкил этишдан, йўларни ва иншоотларни, локомотив ва вагон паркини, автомұхосаралаш, телемеханика, телекоммуникация ва бошқа техник воситаларни эксплуатация қилишдан ҳамда уларни соз ва шай ҳолатини таъминлашдан иборат. Бу техник операциялар мажмуси ташиш жараёнининг бошқаришдаги темир йўлининг ички фаолияти ҳисобланиб, уларни бажаришни темир йўлининг мутаъсадди корхоналари амалга оширадилар.

Техник операцияларни бажариш қоидалари ва меъёрлари Темир йўлларда ташиш хавфсизлигини назорати буйича Ўзбекистон Республикаси давлат инспекцияси «Ўздавлаттемирйул – назорат» тасдиқлаган Ўзбекистон Республикаси темир йўлларидан техникавий фойдаланиш Қоидаларида, Ўзбекистон темир йўлларида поездлар ҳаракати ва манёвр ишлари буйича Йўриқномада ва бошқа йўриқномаларда баён қилинган.

Юк ва тижорат операциялари ташиш жараёнининг бошқаришдаги темир йўлининг ташки фаолияти ҳисобланиб, улар мажмуси юк жүнатувчилар ва юк олувчилар, йўловчилар ҳамда бошқа турдаги транспортлар билан темир йўлининг ҳуқуқий муносабатларини тавсифлайди. Бу операцияларга: жүнатувчилардан юкларни қабул қилиб олиш ва олувчиларга юкларни топшириш, юкларни тортиш, ортиш ва тушириш,

йўл сафарида юкларни саралаш ва қайта юлаш, омборларда юкларни вақтингачалик сақлаш ва тахлаш, ташиш билан боғлиқ бўлган юк хужжатларини расмийлаштириш, юк ташиш учун кира ҳақларини ва йифумларни ҳамда заруриятли ҳолатларда жарималарни ундириш, темир йўл шохобчаларига вагонларни топшириш ва улардан вагонларни қабул қилиб олишни ҳамда бу операцияларни лозим даражада расмийлаштириш, ва шу каби операциялар мансуб бўладилар. Юк ва тижорат операциялари – нинг бажаришни ҳуқуқий асоси – темир йўл Устави, юкларни ташиш Қоидалари, юкларни вагонларга ортишни ва маҳкамалашни Техник шартлари, экспорт ва импорт юкларни ташиш Қоидалари ҳамда йўловчи ва багаж ташиш Қоидалари ҳисобланади.

Юк ва тижорат операциялари темир йўл станцияларида бажарилади. Станциялар бажариладиган иш характеристига мувофиқ – йўловчи, юк ва бирлашган станцияларга бўлинадилар. Юк станцияларида асосан юк ва тижорат операциялари ва у билан боғлиқ бўлган қатор техник операциялар бажарилади.

Юк станциялари ўз навбатида:

ортувчи – асосан юкларни оммавий ортувчи ва кам миқдордаги юкларни туширувчи станциялар. Бу станцияларда оммавий ортиш асосан кўмир шахталарининг, маъдан конларининг, минерал қурилиш материаллари карьерларининг, бойитиш фабрикаларининг, тайёрловчи элеваторларнинг ва бошқа корхоналарнинг темир йўл шохобчаларида амалга оширилади.

туширувчи – юкларни ортишга нисбатан тушириш кўпроқ бўлган станциялар. Бундай станциялар кўпинча йирик саъноат ва маъмурий марказларда барпо этилиб, бу жойларга ташиб келтирилайдиган хом – ашё, ёқилғи ва озиқ – овқат маҳсулотлари, олиб чиқиб кетилайдиган тайёр маҳсулотларга қараганда анча – гина зиёд бўлади. Бу станцияларга электр станцияларнинг, универсал ва махсус база ва омборларнинг, озиқ – овқат, енгил ва қайта ишлаш саноати корхоналарининг темир йўл шохобчалари туташган бўладилар.

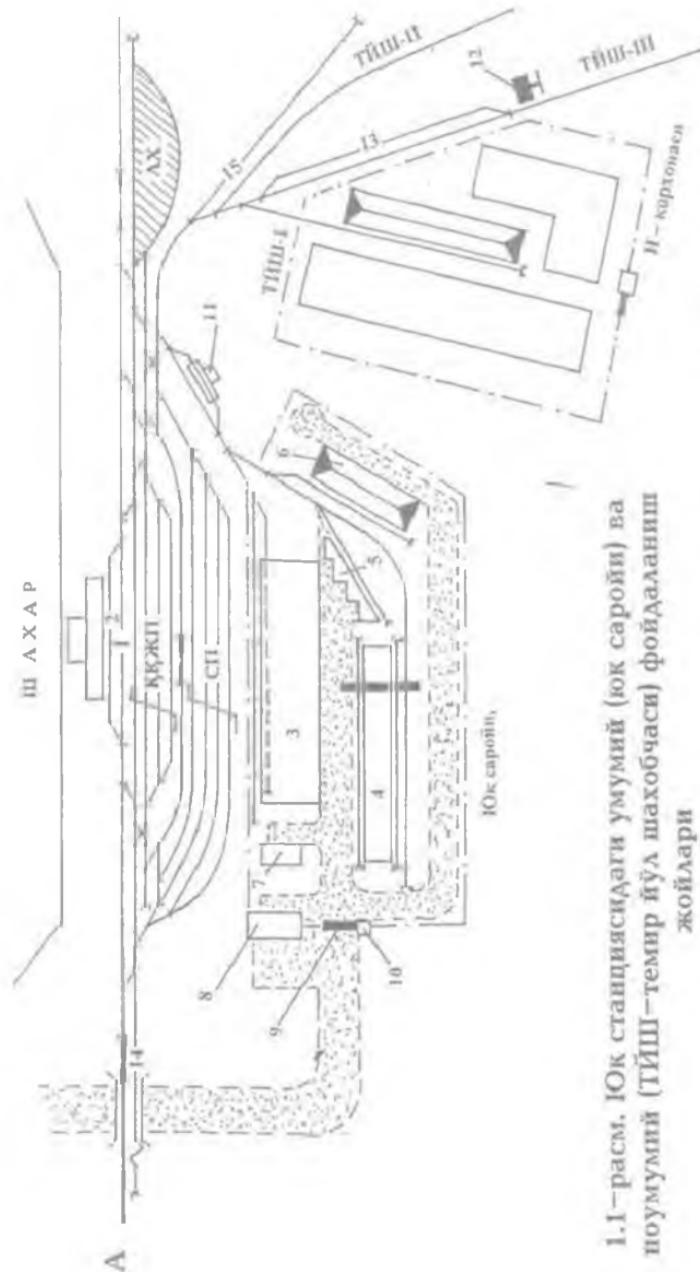
қайта юкловчи – юкларни кенг изли темир йўл вагонларидан тор изли темир йўл вагонларига ва аксинча ҳамда бир транспорт туридан бошқа транспорт турига қайта юкловчи (биридан тушириб иккинчисига ортиш) станциялар. Қайта юклаш станцияларига чегара станциялари, портлардаги станциялар ҳамда кенг ва тор изли темир йўллар туташган пунктлардаги станциялар мансуб бўладилар.

ортувчи ва туширувчи – юкларни ортиш ва тушириш миқдорлари тахминан бирдай бўлган станциялар.

Йирик темир йўл узелларида станциялар алоҳида турдаги юкларни: кўмирни, ўрмон материалларини, ғаллани, қурилиш материалларини, идиш—уровли ва донали юкларни, контейнерларни ва ҳ.к. юкларни ортишга, туширишга ёки ортиш—туширишга маҳсуслаштирилади. Юк ва тижорат операциялари бажариладиган станцияларни темир йўл амалиётида тариф станциялари (ДС тарифные) ибораси билан ҳам айтилади. Бу станциялар, ўзлари жойлашган худудлардаги корхоналарнинг ва аҳолининг ташишга бўлган эҳтиёжларидан келиб чиқсан ҳолда, барча ёки фақат баъзи бир юк ва тижорат операцияларини бажариш учун очик бўлишлари мумкин. Масалан, баъзи бир станциялар контейнерларни ва оғир вазнли юкларни жунатув—чилардан ташишга қабул қилиб олишлари ва шу станцияга етиб келган ана шундай юкларни олувчиларга топширишлари мумкин, бошқалари эса темир йўл шахобчаларидан вагонланган жўнатмаларни ташишга қабул қилиб олишлари ва тушириш учун етиб келган вагонланган жўнатмаларни темир йўл шахобчаларига топширишлари мумкин, учинчилари эса ўрмон материалларини тушириб, олувчиларга топширишлари мумкин.

Темир йўл Устави (ТЙУ)нинг 6 – моддасига мувофиқ «Юкларни ортиши ва тушириш темир йўлнинг тасарруфидаги станция омборларида ва майдонларида (умумий фойдаланиш жойлари), ҳамда корхона, ташкилот, муассасаларнинг тасарруфидаги рельс ёни омборларида, майдонларида ва бошқа жойларда (ноумумий фойдаланиш жойлари) бажарилади». 1.1 – расмда умумий ва ноумумий фойдаланиш жойларининг юк станциясига туташиб чизмаси кўрсатилган.

Умумий фойдаланиш жойлари асосан темир йўлининг тасарруфидаги станцияларининг юк саройлари булиб, уларда юкларни (жўнатувчилардан) қабул қилиш учун йуллар (автойўлаклар, ортиш—тушириш темир йуллари) ва юк қурилмалари (ёпиқ омборлар, ёпиқ платформалар, очик платформалар, очик майдонлар ва ҳ.к.), техник ва маъмурий—маиший бинолар, ортиш—тушириш машина—механизмлари ва уларни таъмиrlаш ҳамда соз ва шай ҳолатни таъминлаш учун устахоналар мавжуд бўлади. Юк саройлари йирик аҳоли пунктларига хизмат кўрсатувчи юк станцияларида барпо этилади. Бундай йирик аҳоли пунктларидаги саноат, қурилиш ва савдо корхоналари, ташкилотлари ва муассасаларига (қўйида корхоналар деб юритилади), турли—туман юклар темир йўл транспортида ташиб келтирилади ва улардан жўнатилади. Қатор корхоналар иқтисодий нуқтаи назаридан ўз темир йўл шахобчаларига эга бўлмаганлиги боис, уларнинг манзилларига

1.1-расм. Юк станицасындағы үмүмий (юк саройы) ва поумумий (ТІШ-төмір йұл шахобчасы) фойдаланыш жойлары

1—бон йұл; 2—йүзүлочи поездлар үшін йұл; ҚҚЖП—қабул қылыш-жұнатыш парки; СП—сараплаш парки; 3—әнгап түсіндігі ётпік омбор; 4—контейнерлар, оғир вәзілі на үзүн бүйір юлдар үчүн иккі консолли өткөзгөн кран билдірілген; очың мағдан; 5—беносита «вагон-автомобиль» парташының бүйінші тұншырын үчүн очың платформа; 6—хавфли юклар үчүн ётпік омбор; 7—аккумулятор батареяларни зарядлан жойы на механизмларни тальмұрдаш устаңонасы; 8—маъмурый-майниш биню; 9—кирпіш-щидан ларвозасы; 10—кирпіш-щидан пазорат пункті; 11—вагон тарозы; 12—белгі «Темір йұл шахобчасы өзгерасы»; 13—чиқарыб құйыладын йұл; 14 ва 15—составни тортын йұлдары; АХ—локомотив хұжалығы.

вагонларда етиб келган ҳом — ашё, комплектловчи деталлар, асбоб — ускуналар ва озиқ — овқат маҳсулотлари тушириш учун станцияларнинг юк саройларига олиб кириб берилади. Юклар вагонлардан туширилиб, омбор ва очиқ майдонларда вақтингча (юк олувчилар юкларни ташиб кетиш билан боғлиқ бўлган операцияларни бажаргунларигача ва тегишли хужжатларни расмийлаштиргунларигача) сақланиб, сўнгра автотраспортларга ортилиб юк олувчиларнинг омборларига ташиб кетилади. Худди шунингдек ўз темир йўл шохобчасига эга бўлмаган юк жўнатувчи корхоналар ишлаб чиқарган маҳсулотларини автортранспортларга ортиб станциянинг юк саройига ташиб келтиради. Юк саройига ташиб келтирилган юклар автотранспортдан омбор ва очиқ майдоналарда туширилади ва вақтингча (юк жўнатувчи тегишли хужжатларни расмийлаштириб, юкларни ташиб келтириш билан боғлиқ бўлган операцияларни бажаргунларигача) сақланиб, сўнгра вагонларга ортилиб, юк саройидан жўнатиш учун станцияга олиб чиқиб кетилади.

Ноумумий фойдаланиш жойлари асосан корхоналарга алоҳида хизмат кўсатувчи темир йўл шохобчалари бўлиб, бу йўллар умумий темир йўл тармоқлари билан узлуксиз рельсли излар орқали боғланишда бўладилар. Темир йўл шохобчалари — нинг иқтисодий аҳамияти шундан иборатки, улар умумий темир йўл тармоқларини бевосита ишлаб чиқарувчи ва истеъмол жойлари билан боғлаб туради. Темир йўл шохобчалари асосан ҳалқ хўжалигининг йирик: ёқилғи—энергетика, минерал ҳом ашё, минерал қурилиш материаллари, металургия, металлни қайта ишлаш, кимё, гамма ва бошқа саъноат корхоналарига хизмат кўрсатиш учун қурилади. Бу йирик саъноат корхоналаридан катта миқдорларда юклар темир йўл транспортида жўнатилади ва аксингча уларга етиб келади ёки ҳам жўнатилади ва ҳам етиб келади. Баъзи бир бундай йирик саъноат корхоналарида жуда катта миқдорларда ишлаб чиқарилган маҳсулотларни умумий фойдаланиш жойлари (станциянинг юк саройи)га автотранспортда ташиб келтириб, вагонларга ортиб жўнатишни ақлага сифдириб ҳам бўлмайди. Жуда кўплаб йирик саноат корхоналари борки, иқтисодий жиҳатдан улар ўз темир йўл шохобчаларига эга бўлишлари мақбул бўлади. Ҳозирда жуда кўп миқдордаги юкларни темир йўл шохобчаларида юк жўнатувчилардан темир йўли ташишга қабул қилиб олади ва юк олувчиларга темир йўл шохобчаларида топширади.

1.3. Ортиш-тушириш ишларини ва омбор операцияларини таърифи ва уларни ташиш жараёнидаги аҳамияти

Транспортда юк ташиш жараёни технологияси юкларни жұннатувчидан қабул қылиб олиш, сақлаш, уларни ташиш вости-та (вагон, автомобиль, кема ва ҳ.к.)лариға ортиш, жұннатиш пункт (станция, порт, пристан, аэропорт)ларидан тайинланган пунктларга етказиб (ташиб) бериш, ташиш воситаларидан юкларни тушириш, сақлаш ва олувчига юкни топшириш каби операциялардан иборат. Жұннатиш пунктлариңа транспорт ташкилотыга товар топширилган пайтдан, токи тайинланган пунктлариңа уларни олувчига топшириш пайтигача бу товар-моддий бойлык (хом ашё, ярим фабрикат ва тайёр мақсулот)лар юк деб аталағи ва уларни ташиш: темир йүл, автомобиль, сув (гарё ва генгиз) ұаво, трубопровод транспортында амалға оширилади.

Юк ташиш жараёнида баъзи бир юкларни ташишда бир неча турдаги транспортлар қатнашиши мүмкін. Масалан, темир йүлларда юк ташишда аввало юк автомобиль транспортында жұннатиш станцияларининг юк саройларига ташиб келтирілади, автомобильдан темир йүл омборларига юк туширилади, сұнгра юк вагонларга ортилади. Тайинланган станцияларга етиб келган юклар вагонлардан бевосита (тұғридан – тұғри) автомобилларга ортилади ёки темир йүл омборларига туширилади ва маълум бир муддатдан сұнг юкни олувчига етказиб бериш учун уни омбордан автомобилларга ортилади. Саноат, қурилиш ва қишлоқ хұжалик корхоналарининг темир йүл шохобчаларыда эса, юклар омборлардан бевосита вагонларга ортилади ёки вагонлардан бевосита омборларга туширилади. Шу сабабли жұннатиш ва тайинланган станцияларда юк билан бир ёки иккى маротаба ортиш ва тушириш ишлари бажарылади. Баъзи бир ҳолатларда (бевосита тұғри аралаш жұналиштарда юк ташилғанида) эса, жұннатувчидан олувчига юк етказиб бериш йүл сафарида юк билан 8–12, хатто ундан ҳам күпроқ маротаба ортиш – тушириш ва қайта юклаш (юкларни бир транспортдан бошқа турдаги транспортта ортиш) ишлари бажарылади. Қайта юклаш ишлари фақаттана дастлабки ва **охирги** станцияларда бажарилибгина қолмасдан, балки юкларнинг **йүл сафари**даги саралаш станцияларда, кеңг изли темир йүллардан тор изли темир йүлларга юкларни қайта юклаш станцияларда, темир йүл транспортидан сув транспортында юкларни қайта юклаш порт ва пристанларда ҳам бажарылади. Шу уринда ортиш – тушириш ишлари тушунчасига изоҳ беріб үтиш мақсадда мұвоғиқдір.

Ортиш—тушириш ишлари деб қуийдаги ишларга: ҳара—катдаги состав (вагон, автомобиль, кема ва ҳ.к.)ларга юкларни ортиш ва улардан юкларни тушириш, юкларни йұналишлар ва манзиллар бүйічә саралаш, юкларни таxлаш, бутлаш ва омбор (майдон)ларда юкларни ташшыга айтлади. Ортиш—тушириш ишларини бажариш вақтлари транспорт воситаларини айла—нишига ва хом ашё ҳамда маҳсулотларни етказиб бериш муд—датларига анчагина таъсир қиласы.

Ортиш—тушириш ва омбор ишларини механизациялаш ва автоматизациялашдан асосий мақсад **оғир**, сермеңнат ва паст малакали құл меңнатини машиналар, механизмлар ва автоматлардан фойдаланишга асосланған механизациялашган, комплекс механизациялашган ва автоматизациялашган мең—натта алмаштиришdir.

Темир йұл транспортида ортиш—тушириш ва омбор иш—ларини механизациялаш, комплекс механизациялаш ва авто—матизациялаш биринчи навбатда оғир ва сермеңнат ишларда құл меңнатидан фойдаланишни максимал қисқартиришни на—зарда тутади. Бундай ишларга юкларни ортиш, юкларни туши—риш, уларни сақлаш жойлариде таxлаш, бутлаш, ташшы ва са—ралаш каби ишлар киради. Юкларни омборларда ортиш ва ту—ширишда асосий ва ёрдамчи операциялар бажарилади. Асосий операцияларни қуийдагилар ташкил этади: юкни вагондан ёки автомobiliдан күтариб олиш; омборга элтиш; уни омбор ичига таxлаш; омбор ичидан (тахловдан) юкни олиш; саралаш; ом—бордан юкни вагонга ёки автомobiliга элтиш ва ҳ.к. Илгакли мосламаларга юкни илиш ва улардан юкни бұшатиш, вагонлар—нинг эшик ва түйникларини, платформа ва автомobiliларнинг бортларини очи ёки беркитиш, юкларни вагонларга маҳкам—лаш ёки вагонларга маҳкамланған юкларни бұшатиш, вагонлар—нинг эшик үймаларига тұсықлар қуийиш, юкларни тагликларга таxлаш каби ишлар ёрдамчи операцияларни ташкил этади. Ортиш—тушириш ишларининг асосий ва ёрдамчи операция—ларини бажарилишига мувофиқ ортиш—тушириш ва омбор ишлари дастаки, механизациялашган, комплекс механиза—циялашган ва автоматизациялашган бўлиши мумкин.

Дастаки ортиш—тушириш ва омбор ишларида ҳеч қандай машина ва механизмлар ишлатылмайды, асосий ва ёрдамчи операциялар құл кучи билан бажарилади.

Механизациялашган ортиш—тушириш ва омбор ишларида асосий операцияларни машина ва механизмлар бажарады, баъзи бир ёрдамчи операцияларни чунончи, юкларни пакетлаш, ил—гакли мосламаларга юкни илиш ёки улардан юкни бұшатиш ка—би операцияларни ишчилар құл кучига бажарадылар. Чунки бу

операцияларни механизациялаш анча мушкул ёки ушбу пайттарда самарасиз булиши мумкин.

Комплекс механизациялашган ортиш—тушириш ва омбор ишларида барча асосий ва ёргамчи операциялар машина, механизм ва асбоб—ускуналар ёргамида бажарилади, инсон учун эса, машина ва механизмларни бошқариш, тартибга солиш ва назорат қилишгина қолади.

Автоматизациялашган ортиш—тушириш ва омбор ишларида машина ва механизмларни бошқариш, тартибга солиш ва назорат қилиш каби барча операциялар автоматик тартибда, маҳсус компьютерлар ёргамида олдиндан берилган дастур асосига инсон иштирокисиз амалга оширилади.

Ишлаб чиқариш амалиётида ортиш—тушириш ва омбор ишлари ҳолатининг асосий миқдор курсаткичи уларни механизация ва комплекс механизациясининг даражасидир. Механизация ва комплекс механизация даражаси механизация ва комплекс механизация усуlda бажарилган ишлар ҳажмини барча ортиш—тушириш ишларни ҳажмига булиш орқали аниқланади.

$$Y = (Q_{m.km} / Q_{ob}) \cdot 100\%$$

бу ерда $Q_{m.km}$ — механизация ва комплекс механизация усуlda бажарилган ишлар ҳажми, т ;

Q_{ob} — барча ортиш—тушириш ишларни ҳажми, т.

1.4. Ортиш—тушириш ишларини ташкил қилиш

Ортиш—тушириш ишларини ва омбор операцияларини ташкил қилишнинг турли шакллари мавжуд. Темир йўл Устанининг 45—моддасида ортиш—тушириш ишларини темир йўл транспортида ташкил қилишнинг тартиби белгиланган. "Вагонларга ва автомобилларга юк ортиш ва улардан юкларни тушириши:

а) умумий фойдаланиш жойларида, ҳамда хукумат қарорларида назарда тутилган ҳолатларда темир йўли бажаради;

б) ноумумий фойдаланиш жойларида ҳамда умумий фойдаланиш жойларида хавфли ва тез бузилувчан юкларни, хом ҳайвон маҳсулотларини, оғир вазнли (бир жойда 0,5 тоннадан юқори) ва габаритсиз юкларни, қўйиб ташладиган суюқ, маҳсус ҳаракатдаги составда идишсиз ўюб ташладиган ва юк жўнатувв

чининг ёки юк олувчининг кузатувчиси назоратига ташладиган юкларни юк жұнатувчилар ва юк олувчилар бажарадилар. Темир йұлида муносиб ортиш-тушириш машина ва асбоб жи-хозлари мавжуд бұлганида юк жұнатувчилар ёки юк олувчилар билан шартнома бүйича юқорида номлари курсатылған юклар билан (құйиб ташладиган суюқ, хавфли, ҳамда совутиб ва иситиб ташладиган тез бузуливчан юклардан ташқари) ортиш-тушириш ишларини бажаришни темир йұлы үз зыммасига олиши мүмкін.

Умумий фойдаланиш автомобиль транспортыга станция-га (дан) юкларни марказлаштирилған ташиб келтириш ва ташиб кетиш ташкил этилганида, бу станциядаги ҳамма юкларни (хавфли ва құйиб ташладиган суюқ юклардан ташқари) ортиш ва туширишни темир йұлы бажаради. Юкларни ортиш ва тушириш учун темир йұлы юк жұнатувчилардан ва юк олувчилардан тарифде белгиланған мәкдорда шығум ундиради".

Умумий фойдаланиш жойларида ортиш-тушириш ишларини «Ўзбекистон темир йўллари» Давлат акционерлик темир йул компанияси (ЎТӢ ДАТК)нинг «Ўзтемириўлконтейнер» очиқ акционерлик жамияти (ОАЖ)нинг филиаллари амалга оширадилар. Бу филиаллар үз иш фаолиятини ЎТӢ ДАТК нинг министақавий темир йул узеллари худудларида амалга оширадилар. Бу филиалларнинг иш фаолияти: юк жұнатувчилар ва юк олувчилар, корхоналар, ташкилотлар ва аҳоли билан шартнома бүйича амалга ошириладиган ортиш-тушириш ишларини бажарищдан; ортиш-тушириш ишларидан комплекс механизация ва автоматизацияни, ҳамда энг самарали технологияларни жорий этишдан; вагонларни юк ортиш ва юк тушириш операцияларида тұхтаб туришини белгиланған мөъёrlарига амал қилишдан; ортиш-тушириш ишларини бажарища юкларни ва ҳаракатдаги составларни асрашни таъминлашдан; ортиш-тушириш ишлари борасидаги ишлаб чиқариш құвватлари асосий фонdlарини ишга туширишдан; меҳнат мұхофазаси ва техника хавфсизлиги бүйича Қоидаларига амал қилишдан; Давлат техника назоратига үз вақтида машина ва механизмларни күрикка тақдим этишдан; механизация воситаларига техник хужжатларни тузишдан ва бу техник хужжатларни мүносиб тартибда сақлашдан иборат.

Филиаллар бевосита «Ўзтемириўлконтейнер» ОАЖнинг бошлиғига буйсунадилар. Филиал тасарруфида эса, үз навбатыда бир нечта ишлаб чиқариш участкалари бұлади. Филиал ва ишлаб чиқариш участкаларининг ишчи штат жадвали маъмурый-техник шахс (персонал)лардан, ортиш-тушириш машиналари ва жиҳозларини бошқарувчи механизаторлардан, иш-

чилардан, ҳисобчилардан ва ёрдамчи ишчилардан иборат. Механизатор ва ишчилар бригадаларга бирлашганлар ва уларни бригадирлар бошқаради.

Ортиш—тушириш иш ҳажми катта бұлған жойларда комплекс бригадалар, ортиш—тушириш иш ҳажми мунтазам булмаган ва кам бұлған жойларда эса күчма механизациялаш—ган бригадалар тузилади. Ортиш—тушириш ишларини бошқаришни участка уста (мастер) лари амалға оширадилар.

Филиаллар асосий фондларга ва айланма воситаларга зға булади. Асосий фонdlарни омборлар, майдонлар, ортиш—тушириш машина, механизм ва иншоатлари, устахоналар ва шунга үхашшлар (ш.ү.) ташкил этади. Айланма воситаларга ёқиғи ва электрözнергия, материаллар, паст баҳоли асбоб—анжомлар, маҳсус кийим—бошлар, яғни юкларни ортиш—тушириш буйича бажарыладиган ишлар баҳосига тұлиқ күчіб үтадиган барча нарса ва буюмларни баҳоси киради.

Ортиш—тушириш ишлари юкларни ортиш—тушириш Қоидаларига, меңнат муҳофазасига ва техника хавфсизлигига мувофиқ ҳамда темир йүл Уставига, темир йұлларни техник эксплуатацияси қоидаларига, юкларни вагонга ортишни ва маҳкамлашни Техник шартларига риоя қилиниб, ишлаб чиқылған намунавий технологик жараёнлар асосида бажарыла—ди.

1.5. Ортиш—тушириш машиналарининг таснифи

Ортиш—тушириш ва омбор ишларини бажарыш учун турли—туман машина, механизм ва қурилмаларни құллаш мүмкін, аммо уларни тұғри танлаб олиш ва улардан рационал фойдалаништіна механизация ва комплекс механизация сама—радорлигини таъминлайды. Ортиш—тушириш машина (ОТМ)лари ишчи органларининг ҳаракатларига мувофиқ дав—рий ҳаракатланувчи ва узлуксиз ҳаракатланувчи гуруұларга булинади.

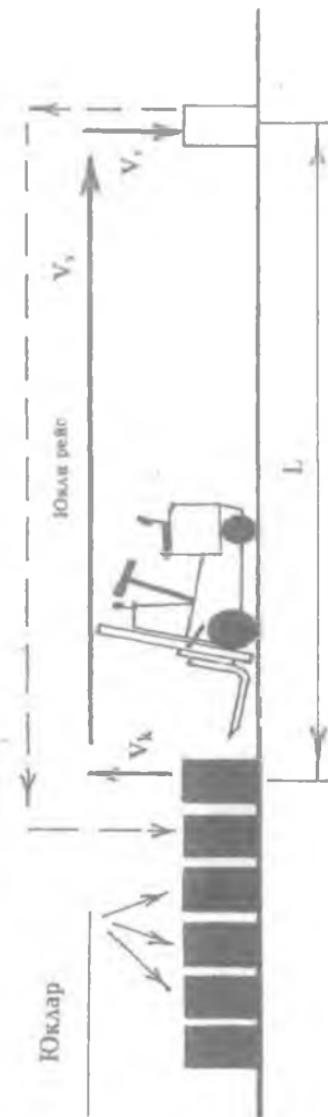
Даврий ҳаракатланувчи ортиш—тушириш машиналари—нинг ишчи органлар юкни олиш ёки бұшатиш учун тұхтаб, юк—лаш жойыдан бұшатиш (тушириш) жойига элтиб беради. Дав—рий ҳаракатланувчи машина (механик юклагиç)ни иш даври—нинг чизмаси 1.2—расмда күрсатылған.

Узлуксиз ҳаракатланувчи ортиш—тушириш машиналари—нинг ишчи органлари юкни узлуксиз ёки деярли (қарийиб) узлук—сиз оқимда элтиб беріб тұради. Узлуксиз ҳаракатланувчи ма—шина (конвейер)ни ишлаш принципи 1.3—расмда күрсатылған.

Юкни қүйиш

Бүл рейс

Юкни олиш

1.2-расм. Даирій харакаттанувчи машина (электр юклагач)нинг ишлаш принципи
 V_k -юкни күтариш тезлігі; V_x -юклагачны харакаттандырыш тезлігі; V_r -юкни түшіркіш тезлігі;
 L -юкни әлтиш масофасы.

Юклаш мосламасы

1.3-расм. Узлуксиз харакаттанувчи машина (конвейер)нинг ишлаш принципи
 V_x -конвейер тасмасыннан тезлігі.

Ортиш—тушириш машиналарининг ишчи органлари ҳаракатига мувофиқ уларни таснифлаш машина, механизм ва қурилмаларни унумдорлигини, қувватини ва бошқа параметрларини, техника—эксплуатацион ҳисобларини тизимлаш (системалаш) имконини яратади.

Вазифасига мувофиқ ортиш—тушириш машиналари маҳсус ва универсал гурухларга булинадилар. Махсус ортиш—тушириш машина, механизм ва қурилмалар муайян бир турдаги (донли, сочилювчан ёки түкилювчан, суюқ ва ҳ. к.) юкларни ортишда ёки туширишда ишлатилади. Бундан фарқли үлароқ универсал машиналар ҳар түрли юкларни ортиш ва тушариш учун ишлатилади. Ортиш—тушириш машина, механизм ва қурилмаларини бундай таснифлаш уларни құлланыш тажрибаларини умумлаштириш учун ва юкларни турига муносиб ҳолда уларни танлашни осонлаштириш, ҳамда машина, механизм—ларни унумдорлигини, қувватини ва бошқа бир қатор параметрларини ҳисоблашда керак булади.

1.6. Ортиш—тушириш машиналарининг асосий параметрлари ва эксплуатацион күрсаткичлари

Ортиш—тушириш машиналарини уларни вазифасига, юк күтаришига, геометрик ва кинематик параметрларига, ҳамда машиналарнинг эксплуатацион күрсаткичлари ҳисобланмиш: унимдорлигига, энергия сиғимига, (энергоемкость); материал сиғимига; меңнат сиғимига қараб танлаб олинади. Машиналарнинг ушбу асосий параметрлари ва эксплуатацион күрсаткичлари муайян технологик ёки транспорт операцияларни бажаришга юқори даражада мувофиқ булиши ва шу билан бирга машиналардан фойдаланишни иқтисодий самадорлигини, ҳамда эксплуатация хавфсизлегини таъминлаш керак.

Машинанинг номинал юк күтариши деб унинг энг күп юк массасини ($G_{н}$) күтара олишига айтылади. Бу энг күп юк массасининг миқдорини юкни үз массаси (G) ва юкни илиб олиш мосламаларининг массасини ($G_{и}$) ташкил этади.

Ортиш—тушириш машиналарининг юк күтариши доимий (үзгармайдыган) ва үзгарувчан булиши мүмкін. Чорпояли кранлар, күприксимон кранлар, автоюклагичлар ва электр юклагичлар юк күтариши доимий, күпчилек турдаги айланувчи стрелали (авто, темир үйл ва минорали) кранларнинг юк күтариши үзгарувчан булади.

Ортиш—тушириш машинасининг бүйланма ва күндаланг базаси, стрела қаноти (вылет) ёки кран қурилмаларининг ора-

лиғи (пролёти), юкни максимал баландикка күтариши, йўл шуъласи (дорожной просвет) унинг асосий габарит параметрлари ҳисобланади. Машина юргизувчи қисмининг четки фидиракларининг марказлари орасидаги масофа машинанинг бўйланма баъзаси, из (колея) нинг кенглиги эса кундаланг базаси деб ҳисобланади. Стрелали краннинг айланиш (горизонтал текислик бўйича) ўқидан юк илиш нуқтасидан ўтган вертикал чизиқчача бўлган масофа стрела қаноти деб аталади. Стрела қаноти доимий ва ўзгарувчан булиши мумкин. Чорпояли ёки кўпrikсимон краннинг кран ости йўллари орасидаги масофа унинг оралиғи (пролёти) деб аталади. Йўл шуъласи машинанинг ўтувчанлигини (проходимость) билдиради ва йўлнинг устки қатламидан машинанинг энг паст жойлашган қисмигача бўлган масофага тенг бўлади. Кинематик параметрларга юкни кутариш, элтиш, айланиш ва машинанинг ўз ҳаракат тезликлари киради.

Ортиш—тушириш машиналарини энг муҳим кўрсаткичларидан бири унинг унумдорлигидир ва у ўз навбатида техник ва эксплуатацион каби унумдорликдан иборат бўлади. Машина ёки қуриманинг 1 соат давомига тўхтловсиз, муайян миқдорда юклангана ва энг илғор услугуда меҳнатни ташкил этилганда тоннага, кубометрда, донага ортиб—туширган юк миқдори унинг техник унумдорлиги деб ҳисобланади.

Бир смена давомига меҳнатни тўғри ва илғор услугуда ташкил этилганда ва муайян бир жойда аниқ ортиб—туширилган юк миқдори эксплуатацион унумдорлик деб ҳисобланади. Эксплуатацион унумдорлик техник унумдорликдан фарқли ўлароқ машинани вақт бўйича ва уни бир смена давомида юкланишини инобатта олади.

Ортиш—тушириш машиналарининг эксплуатацион унумдорлигига таъсир этувчи факторларнинг функционал боғлиқлилигини қўйидаги кўринишда тасвирлаш мумкин:

Даврий ҳаракатланувчи машиналар учун

$$Q_{cm} = f(k_b, k_{yok}, G_n, v_{yok}, v_m, T_{cm}), \quad \text{т/см} \quad (1.1)$$

Узлуксиз ҳаракатланувчи машиналар учун

$$Q_{cm} = f(k_b, q_{yok}, v, T_{cm}), \quad \text{т/см} \quad (1.2)$$

бу ерда k_b, k_{yok} — машинанинг вақт ва юкланиш бўйича фойдаланиш коэффициенти;

G_n — машинанинг номинал юк кутариши;

u_{yok} , u_m , u_k – юк күтариш, машинанинг ҳаракатланиш ва унинг конструкциялари ҳолатини үзгариш тезлиги;

q_{yok} – бир метр узунликка бўлган юклама;

v – тұхтосиз ҳаракатланувчи машинанинг ишчи органининг тезлиги;

T_{cm} – машинанинг иш вақти (иш сменаси)

Юк бирлигини ортиб – тушириш учун сарфланган со- лиштирма энергия сарфи машинанинг **энергия сиғими** деб аталади ва у киловаттлардаги энергия сарфини муаяян вақт ичидә тоннада, кубометрда, донада ортиб – туширилган юк ҳажмига бўлиш орқали аниқланади.

Машина ёки қурилмани ишлаб чиқариш учун сарфланган материал массасини шу машина (қурилма)нинг унумдорлигига ёки юк күтаришга нисбати унинг материал **сиғими** деб ҳисобланади.

Машина ёки қурилмага хизмат қўрсатадиган одамлар со- нини шу машинанинг ёки қурилманинг эксплуатациян унумдорлигига бўлиш орқали 1 тонна, дона, кубометр ортиб – тушириш учун сарфланган меҳнат **сиғими** аниқланади.

1.7. Юк вагонлари ва ортиш–тушириш ишларини комплекс механизациялаш

Юк вагонларини конструкцияси юк операцияларини тез ва соз бажаришга, юкларни асрашга ва юк ташишларнинг самара- дорлигига бевосита таъсир қиласи. Шунинг учун юк вагонла- рининг конструкциясига муаяян эксплуатациян ва иқтисодий талаблар қўйилади. Булар қўйидагилардан: вагоннинг баҳосини арzon бўлишилигидан; вагоннинг етарли даражада мустаҳкамли- гидан; тарасини (ўзини массасини) кам бўлишилигидан; поездлар ҳаракати ҳафғисизлигини таъминлашдан; юкларни асрашдан; вагоннинг юк күтаришидан ва сиғимидан максимал фойдала- нишдан; ортиш–тушириш ишларини комплекс механизация- лашдан ва юқори унумдорликда бажаришдан ҳамда юк опера- цияларини бажаришда вагонларни тўхтаб туришини камайти- ришдан иборат. Юк вагонларининг парки – ёпиқ вагонлардан, платформалардан, ярим очиқ вагонлардан, цистерналардан, изотермик вагонлардан ва махсус вагонлардан иборат бўлиб, турли конструкцион тузилишга ва юк күтаришга эга.

Универсал тўрт ўқли ёпиқ вагонлар (куйида ёпиқ вагон деб юритилади) кенг номенклатурагаги қимматбаҳо иши-

уровли ва донали юкларни ҳамда атмосфера таъсиридан ҳимоя қилишни талаб этадиган юкларни ташиш учун мұлжалланган. Бу вагонлар тегишли жиҳозларга зға бұлыб, фавқулотда сағарбарлик пайтларида одамларни оммавий ташишга ҳам мұлжалланган. Ёпиқ вагон (1.4 – расм) кузовининг ҳар икки ён деңворлари якка қанотли (бир тавақали) сурима эшиклар ва иккитадан металл қопқоқли түйнуклар билан жиҳозланған. Түйнуклар вагон кузови ичини ёритиш ва шамоллатышга, ҳамда сочиувчан юкларни ортиш учун ҳам хизмат қиласы. Сүнгги йилларда ишлаб чиқарылған ёпиқ вагонлар **кенгайтирилған** эшик үймаларига зға бұлыб, құш қанотли (икки тавақали) сурилма эшиклар билан жиҳозланғанлар. Бу вагонларни юк күтариши 67 т бұлыб, кузовининг ҳажмі 140 м³.

МДХ давлатлари темир йұлларида ёпиқ вагонларнинг барчаси түрт үқли. Икки үқли ёпиқ вагонлар собиқ Иттифоқнинг темир йұлларида 1970 – йилларида эксплуатациядан чиқарылған. Олинган маълумотларға қараганда қатор ва хатто ривожланған давлатларнинг темир йұлларида икки үқли ёпиқ вагонлардан юк ташишларда ҳали – хануз фойдаланылмоқда ва уларнинг янги – такомиллашған конструкцияла – ри ишлаб чиқарылмоқда. Икки үқли ёпиқ вагонлар **майда партиядаги** юкларни ташишда самарали ҳисобланадылар.

Ёпиқ вагонларнинг конструкцияси ортиш – тушириш ишларини механизациялашған ва комплекс механизациялашған усулда ташкил этишга ва юқори унумдорлыққа, зға бұлған ортиш – тушириш машина ва механизмларни құмаша етарили даражада имконияттар яратса олмайды. Ёпиқ вагонларға кенг номенклатурадаги идиш – уровли ва донали юкларни ортишда ва туширишда унумдорлиги 15–25 т/соат бұлған механик (электр ва авто) юклагичлар тәгликлар ва түрли илиб ва қамраб олиш мосламалари билан биргалиқда ҳозиргача асосий механизация воситаси бұлыб қолмоқда. Ортиш – тушириш ишларининг ёрдамчи операцияларни катта улуши ҳали – хануз құл куцида бажарылмоқда. Юк айланмаси кичик бұлған қатор станцияларда эса ёпиқ вагонлардан кенг номенклатурадаги идиш уровли ва донали юкларни ортиш ва тушириш асосан дастаки усулда, оддий мосламалар – дастаки аравачалар, күчма дастаки күтартгичлар, роликли занжирлар, роликли металл таёклардан фойдаланиб, бажарылмоқда. Шу сабабли ёпиқ вагонларға юкларни ортиш ва тушириш ишларыда механизация ва комплекс механизация даражаси анча наст.

Универсал түрт үқли платформаларда (қуида платфор – ма деб юритилади) кенг номенклатурадаги оғир вазнли, узун бўйли ва улкан юклар ҳамда ҳажмий массаси 1,8 т/м³ дан зиёд

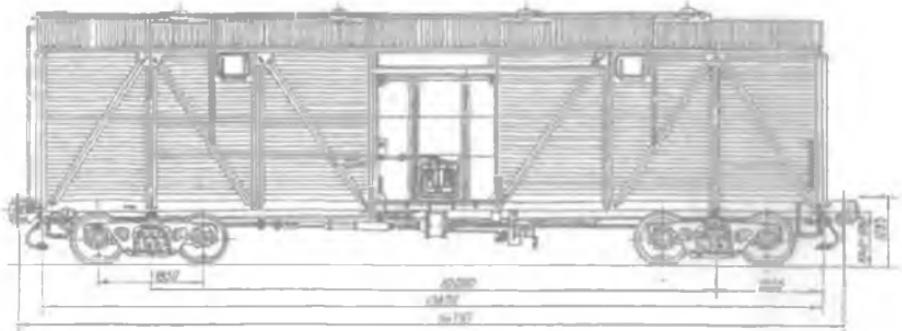
бұлған тұқилювчан юклар ташылады. Платформалар қайтарма (очиладиган) паст бортлар, устун скобалари, этак таянч кропштейнерлари билан жиҳозланған бўлиб, асосан тўрт ўқли конструкцияда ишлаб чиқарилади(1.5 – расм). Масса бруттоси 10, 20 ва 30 т ли катта тоннажлы контейнерлар учун маҳсус узун базали тўрт ўқли платформалар ишлаб чиқарилган (1.9 – расм).

Платформаларнинг конструкцияси ортиш–тушириш ишларини механизациялашган ва комплекс механизациялашган усулда ташкил этишга ва юқори унумдорликка зга бўлған ортиш–тушириш машина ва механизмларини қўмлашга етарли даражада имкониятлар яратади. Платформаларга кенг ноңеклатурадаги оғир вазни, узун бўйли ва улкан юкларни ортиш ва туширишда унумдорлиги 70–100 т/соат, хатто ундан ҳам зиёд бўлған турли кранлардан фойдаланиш мумкин. Баъзи бир машина ва механизмларни үзини юргизиб, платформага ортиш ва платформадан тушириш мумкин. Ҳажмий массаси 1,8 т/м³ дан зиёд бўлған юқ (кум, шағал, чақиқ тош)ларни ортишда эса унумдорлиги 600 т/соат гача бўлған узлуксиз ҳаракатла – нувчи машиналардан фойдаланиш мумкин.

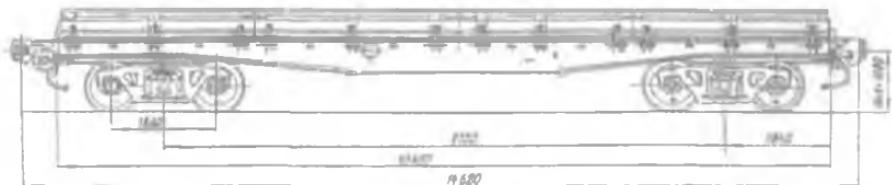
Универсал тўрт (1.6 – расм) ва саккиз ўқли ярим очиқ вагонлар (қуида ярим очиқ вагонлар деб юритилади) энг кенг тарқалган юқ вагонлари ҳисобланадилар. Улар асосан кўмир, маъдан ва маъдан концентратлари, кокс, торф, минерал қурилиш материаллари каби оммавий тұқилювчан юкларни ҳамда ўрмон материалларини ва қисман оғир вазни ва узун бўйли юкларни ташиш учун мўлжалланганлар.

Ярим очиқ вагон кузовининг полини ҳосил қилювчи остики туйнук қопқоқлари, очиқ ҳолатда вагондан сочилювчан – тұқилювчан юкларни тушириш учун хизмат қиладилар. Тўрт ўқли ярим очиқ вагонларнинг ҳар икки томонида еттитадан ўн тўртта, саккиз ўқли ярим очиқ вагонларнинг эса ҳар икки томонида ўн биттадан йигирма иккита очиладиган қопқоқли туйнуклар мавжуд. Ҳар бир туйнук қопқоқлари ярим очиқ вагонларнинг ўрқағ түснинг учтадан ҳалқалар ёрдамида шарнирли маҳкамланганлар. Саккиз ўқли ярим очиқ вагонларнинг туйнук қопқоқларининг ёпилишини енгиллаштириш мақсадида, уларнинг ҳар бирлари торсион механизмлари билан жиҳозланғанлар. Қопқоқлар бикир элементлар билан мустаҳкамланған ва қалинлиги 5 мм ли металл туника (лист)лардан ясалғанлар.

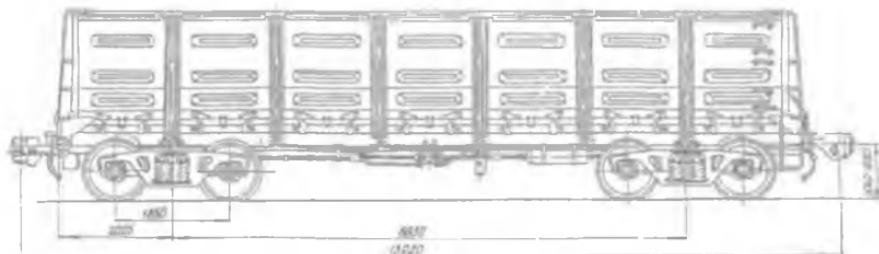
Туйнук қопқоғини беркитиш мосламалари икки тишли зулуф (закидка)лардан ва бармоқли секторлардан иборат. Туйнукни ёпишда қопқоқни даст кутарип зулфларнинг остики тишиларига қопқоқни беркитиш кронштейнерлари илаштириб

1.4-расм. Универсал түрт үқли ёпиқ вагон

1.5-расм. Универсал түрт үқли платформа

1.6-расм. Универсал түрт үқли ярим очиқ вагон

олинади, сүнгра ён девор каркаси остики сарровига бикир маҳ—камланган скоба орқали қопқоқ остига темир таёқ (лом)ни ки—ритиб, уни (қопқоқни) юқорига құтариб беркитиш кронштей—нерларининг зулуфларни устки асосий тишиларига тұлиқ илаш—тирилади ва зулуфлар бармоқли секторларга маҳкамланади. Бармоқли секторлар зулуфларни берк ҳолатларини фиксация—лаш учун, яъни тасодифан зулуфни үз—үзидан беркитиш кронштейнерларидан чиқиб кетиб, түйнук қопқогини бекосдан очилиб кетмаслиги учун хизмат қиласы.

Түйнук қопқогини очиш учун махсус багра ёки массаси 5 кг гача бұлған босқон (кувалда) ёрдамида сектор бармоқларига (уни синиб ёки эгилиб кетмайдын даражада охиста ва енгил) уриб орқасига (чаппасига) айлантирилади. Зулуфлар сектор—ларнинг фиксациясидан бушайды. Сүнгра зулуфларни босқон билан охиста уриб, уни тишиларини беркитиш кронштейнлари—дан ажратылганида юкнинг массасини таъсирида қопқоқни ол—динги қисми пастта қулаб 31° қиялиқда тұхтайди, юк үз—үзидан пастта тұқилиб тушади. Йирик истеъмолчиларнинг ом—борларидан эса ярим очиқ вагонларни, жуда катта унумдорликка зәға бұлғағ вагон тұнтаргичлар билан ҳам тұнтарыб тушириш мүмкін.

Ярим очиқ вагон кузовининг ҳар икки этак томонларига, кузовнинг бутун эни ва баландлығи буйича ичкарига очилади—ган құш қанотли эшиклар үрнатылған. Ярим очиқ вагонларга узун бүйли юкларни ҳамда үзи юрар техникаларни ортишда эшик қанотлари ичкарига очилиб ён деворларга маҳкамлаб құйлади. Этак эшикларисиз ва остики тушириш түйнуклари—сиз—сицирға (гунг) кузовали ярим очиқ вагонлар ҳам ишлаб чиқарылған. Улардан юкларни тушириш вагон тұнтаргичларда амалға оширилади.

Ярим очиқ вагонларнинг конструкцияси ортиш—тушириш ишларини механизациялашған ва комплекс механизациялашған усулда ташкил этишига ва ұта юқори унумдорликка зәға бұлған ортиш—тушириш машина, механизм ва қурилмаларни құлашага кенг имконияттар яратади. Ярим очиқ вагонларга оммавий тұқилувчан юкларни ортишда ва улардан шундай юкларни ту—ширишда унумдорлиги 1000 т/соат ва унданда зиёд бұлған ор—тиш ва тушириш қурилмалар комплексларидан фойдаланиш мүмкін.

Цистерналарда нефть ва нефть маҳсулотлари, ёғлар, турли кислота ва ишқорлар ва шунга ұхшащ суюқ юклар та—шилади. Цистерналар цилиндр шаклидаги металдан пайвандалаб ясалған резервуар (қозон)дан иборат бўлиб, унинг устки қисмида, суюқ юкларни қуиши учун ҳамда қозонни ичини тоза—

лаш, ювиш ва буғлаш ҳамда таъмирлаш учун, түйнуклар үрнаштылган.

Ташиладиган юкларнинг турига мувофиқ цистерналар икки гурӯҳга бўлинадилар:

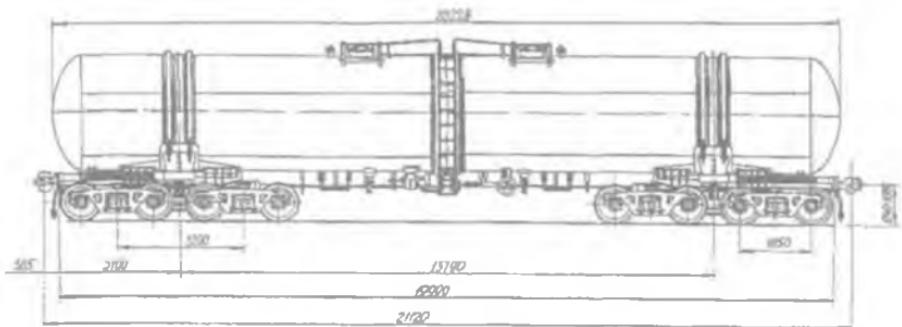
Универсал – кенг номенклатурадаги нефть ва нефть маҳсулотларини ташиш учун;

Махсус – алоҳида турдаги юкларни ташиш учун.

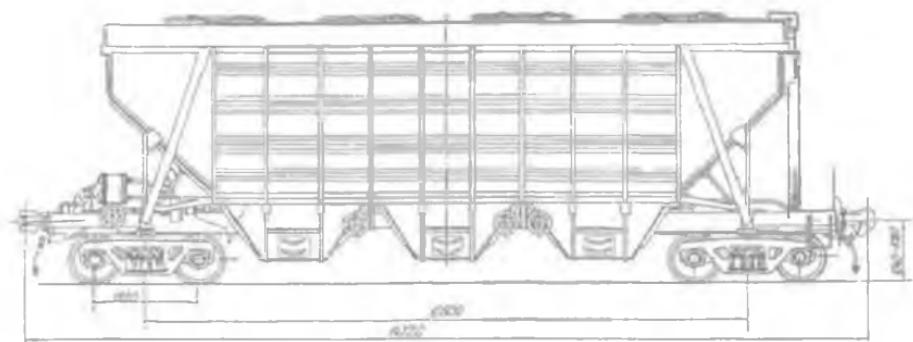
Универсал цистерналар ўз навбатида: **равшан** (бензин, керосин, легроин ва ҳ.к.) ва тўқ (нефть, дизель ёқиғиси, моторалёр ва ҳ.к.) нефть маҳсулотларини ташувчи цистерналарга бўлинадилар. Универсал цистерналар турт ва саккиз уқли (1.7 – расм) варианtlарда ишлаб чиқарилади. Равшан нефть маҳсулотлари оловдан ўта хавфли бўлганликлари ва остки тўкиш асбобларининг герметиклиги пухта булмаганлиги боис, бу юкларни ташиш устки тўкиш асбоблари билан жиҳозланган цистерналарда амалга оширилади. Тўқ нефть маҳсулотлари ташиш остки тўкиш асбоблари билан жиҳозланган цистерналарда амалга оширилади. Кислота ташибидиган цистерналарни ички сирти, метални кислоталарнинг емирувчи таъсиридан сақловчи (муҳофазаловчи) ҳимоя қатлами (резина, қўргошин) билан қопланади. Бундай юкларни ташувчи цистерналарнинг қозонлари кислотабардош металлар – зангламас нўлат ва алюминийдан ясалади. Қовушқоқ нефть маҳсулотлари бугифоили цистерналарда ташлади. Бу цистерналардаги бугифоиф мосламаси қовушқоқ нефть маҳсулотларини тўкиб олишни анчагина соддалаштиради ҳамда жадаллаштиради.

Изотермик вагонларда тез бузилувчан юклар ташлади. **Бу вагонларда** тез бузилувчан юклар ёз пайтларида совутиб, баъзи бир турдаги юклар (музлаганига ўзини сифатини ўқотувчи юклар) эса қиши пайтида иситиб ташлади. Ҳар бир турдаги тез бузулувчан юклар муайян ҳарорат режимида ташлади. Изотермик вагонларни ичидаги муносиб ҳарорат режимини ушлаб туриш учун, улар совутиш ва иситиш асбобускуналари билан жиҳозланади, кузови эса иссиқликни сақлаш изоляцияси билан жиҳозланади.

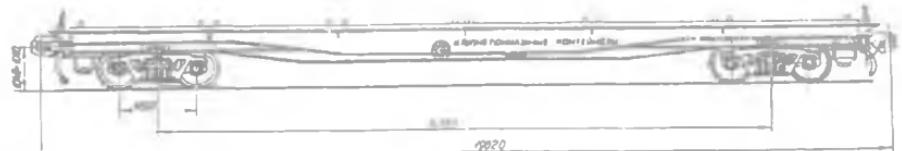
Изотермик вагонлар 21, 12 ва 5 тадан бирлиқдаги рефрижератор поездларга ёки секцияларга бирлаштирилган бўлиб, уларда мувофиқ равища учта, иккита ва битта вагонда дизель – электростанцияси (дизель – генератор қурилмаси), совутиш асбобускуналари ва уларга ҳизмат курсатувчи механиклар бригадасининг майший ҳизмат хоналари жойлаштирилган. Ҳозирда тез бузилувчан юкларни ташиш амалиётида асосан 5 вагонли рефрижератор секцияларидан кенг фойдаланилмоқда.

1.7-расм. Саккыз үқли цистерна

1.8-расм. Дон учун тұрт үқли ёпиқ хоппер-вагон

1.9-расм. Катта тоннажлы контейнерлар учун тұрт үқли узун базали платформа

Тез бузилувчан юкларни ташиш учун ҳозирда автоном рефрижератор вагонларидан ҳам фойдаланилмоқда. Бу автоном рефрижератор вагонларда махсус ҳизмат курсатувчи механик – лар бригадаси бўлмайди, улардаги совутиш агрегатлари ва дизель – генератор қурилмалари автоматик ва дастаки бошқарилади. Автоном рефрижератор вагонларга ҳизмат курсатишни ва назорат қилишни йўл сафаридағи техник станциялардаги навбатчи механиклар амалга оширадилар.

Махсус вагонларга: маъданлар ва минерал қурилиш материалынни ташиш учун – думпкарлар; цемент, минерал ўғитлар ва дон – дунларни ташиш учун – хопперлар (1.8 – расм); окатишлар ва иссиқ агломератларни ташиш учун – очиқ хопперлар; аэрацияланувчи юклар (цемент, ун, каустик сода, поливинилхлорид)ни, спирт ва суюқлантирилган газларни ташиш учун – махсус цистерналар; енгил автомобилларни ташиш учун – икки қаватли платформалар; габаритсиз, оғир вазинли ва улкан юкларни ташиш учун – транспортёрлар ва ҳ.к. мансуб буладилар. Юк вагонларининг техник тавсифномаси 1.1 – жадвалда курсатилган.

1.1 – жадвал Юк вагонларининг техник тавсифномаси

Вагон турлари	Ўғлари сони	Юк кўға – риши, т.	Массаси (тараси), т.	Кузовининг хажми, м ³	Полининг юзаси, м ²	Үзунлиги, м
Епиқ вагон	4	68,0	22,00	120,15	38,09	14,73
Епиқ вагон	4	67,0	26,00	140,00	44,54	16,97
Ярим очиқ вагон	4	69,0	22,00	73,00	34,73	13,92
Ярим очиқ вагон	8	125,0	45,17	137,50	52,33	20,24
Платформа	4	70,0	20,92	–	36,80	14,62
Платформа	4	65,0	26,00	–	52,50	19,62
Цистерна	4	62,0	25,30	88,60	–	13,57
Цистерна	8	120,0	48,80	140,00	–	21,12
Ёпиқ хоппер – вагон	4	76,5	23,50	111,00	–	14,72
Изотермик	4	41,0	32,00	82,00	41,00	18,07
Транспортер	20	300	142,00	–	–	45,00

Ташилаётган юкларнинг номенклатурасини кенгайиб бориши ҳамда айрим юклар билан ортиш – тушириш ишларини тез ва соз бажариш, юкларни ташишида асрарни таъминлаш,

вагонларни юк күтаришидан ва сиғимидан яхшироқ фойдала – ниш мақсадида юк ташишда маҳсус вагонлардан янада кенгроқ фойдаланилмоқда. Алоҳига юкларни ёки номенклатура гуруҳига – гаги юкларни ташиш учун вагонларни маҳсуслаштириш, вагонларни юк күтаришидан ва сиғимидан яхшироқ фойдаланиш, юкларни ташиш жараёнига нобудгарчилкларни кескин камайтириши, ортиш – тушириш ишларини механизациялашган ва комплекс механизациялашган усулда ташкил этиш ва юқори унумдорликда бажариш ҳамда вагонларни юк операцияларида тұхтаб туришларини кескин қысқартышиш имкониятларини яратади. Лекин маҳсус вагонлардан фойдаланиш, уларни салт (юксиз) юриш масофасини ошириб юборади.

1–бұлымға тест саволлари

1. Транспортнинг энг муҳим вазифаси нимадан иборат ?
 - А. Янги моддий неъматлар ишлаб чиқарищдан.
 - В. Вагонларнинг ўртача статик юкламасини оширищдан.
 - С. Ишлаб чиқарылған маҳсулотларни макондаги жойини үзгартырғанда.
 - Д. Тұғри жавоб йүқ.
 - Е. Вагонларнинг юк күтаришидан самарали фойдаланишдан.
2. Маҳсулотларнинг истеъмол қиймати қачон пайдо бұлади ?
 - А. Маҳсулотлар ишлаб чиқарылғанда.
 - Б. Маҳсулотлар вагонларга ортилиб станциядан жүнатылғанда.
 - С. Маҳсулотлар транспортда ташилаёттан пайтда.
 - Д. Маҳсулотлар омборларга етиб келиб түштілікке.
 - Е. Маҳсулотлар ишлаб чиқарып доирасидан истеъмол доирасига етказаб берилғанда.
3. Темир йұл транспортида юк, йұловчи ва багажларни ташишда қайси операциялар кетма – кетлиқде бажарилади ?
 - А. Поездлар ҳаракатини ташкил этиши операциялари.
 - Б. Локомотив ва вагон паркини эксплуатация қилиш операциялари.
 - С. Техник ҳамда юк ва тижорат операциялари.
 - Д. Тұғри жавоб йүқ.
 - Е. Юкларни ортиш – тушириш, тортиш, йұл сафарида юкларни саралаш ва қайта юлаш операциялари.

- 4..... темир йўл станцияларда бажарилади.
- A. Техник операциялар
 - B. Поездлар ҳаракатини ташкил этиш операциялари
 - C. Локомотив ва вагон паркини эксплуатация қилиш операциялари.
 - D. Автомусоҳоралаш, телекоммуникация, телемеханика воситаларини эксплуатация қилиш операциялари
 - E) Юк ва тижорат операциялари
5. Юкларни ортиш – тушириш ишлари қаерларда бажарилади?
- A. Темир йўлининг юк саройларида.
 - B. Умумий ва ноумумий фойдаланиш жойларида.
 - C. Корхоналарнинг темир йўл шохобчаларида.
 - D. Контейнер майдонларида.
 - E. Ёпиқ омборларда.
6. Ортиш – тушириш ишларига қайси ишлар мансуб эмас?
- A. Ҳаракатдаги составларга юкларни ортиш.
 - B. Ҳаракатдаги составлардан юкларни тушириш.
 - C. Юкларни йўналишлар ва манзиллар буйича саралаш.
 - D. Юкларни жўнатиш пунктларидан тайинланган пунктларга етказиб бериш.
 - E. Юкларни омборларда ташиш ва тахлаш.
7. Юкларни омборларда ортища ва туширища бажарилади.
- A. асосий ва ёрдамчи операциялар
 - B. тахлаш ва бутлаш операциялари
 - C. саралаш ва тахлаш операциялари
 - D. бутлаш ва саралаш операциялари
 - E. тамгалаш ва идишлаш операциялари
8. Ортиш – тушириш ишларининг асосий операциялари нималардан иборат эмас?
- A. Илгакли мосламаларга юкларни илишдан ва бўшатиш – дан.
 - B. Юкларни вагондан ёки автомобилдан кўтариб олишдан.
 - C. Юкларни вагондан омборга элитищдан.
 - D. Юкларни омбор ичизда тахлашдан.
 - E. Тахловдан юкни олишдан ва автомобилга элитищдан.
9. Ортиш – тушириш ишларининг ёрдамчи операциялари нималардан иборат эмас?
- A. Илгакли мосламаларга юкларни илишдан.

- В. Юкларни вагондан омборга элитищдан.
С. Илгакли мосламалардан юкларни бұшатищдан.
D. Юкларни вагонларга мақкамлаштырып.
Е. Вагонларнинг эшик ва түйнукларини очыттырып.
10. Дастаның ортиш – тушириш ва омбор ишларининг операциялари күл кучи билан бажарилади.
A. таҳлаш ва бутлаш
B. саралаш ва таҳлаш
C. асосий ва ёрдамчы
D. бутлаш ва саралаш
E. тамғалаш ва идишлаш
11. ортиш – тушириш ва омбор ишларидан асосий операцияларни машина ва механизмлар бажаради, баъзи бир ёрдамчы операцияларни ишчилар құл кучида бажарадилар.
A. Автоматизациялашган
B. Комплекс механизациялашган
C. Дастаны
D. Механизациялашган
E. Дастаны ва автоматизациялашган
12. ортиш – тушириш ва омбор ишларидан барча асосий ва ёрдамчы операциялар машина, механизм ва асбоб ускуналар ёрдамида бажарилади, инсон учун эса машина ва механизмларни бошқариш, тартибга солиш ва назорат қилиштегина қолади.
A. Дастаны
B. Механизациялашган
C. Автоматизациялашган
D. Дастаны ва автоматизациялашган
E. Комплекс механизациялашган
13. Ортиш – тушириш ишларини умумий фойдаланиш жойларидан ким бажаради?
A. Юк жұнатувчи.
B. Юк олувчи.
C. Юк жұнатувчи ва юк олувчи.
D. Станциянинг товар идорасини хизматчиси.
E. Темир йўли.
14. Ортиш – тушириш ишларини ноумумий фойдаланиш жойларидан кимлар бажаради?

- A. Юк жұнатувчилар.
B. Станциянинг товар идорасини хизматчилари.
C. Юк олувчилар.
D. Юк жұнатувчилар ва юк олувчилар.
E. Темир йұли.
15. Умумий фойдаланиш жойларида хавфли ва тез бузулувчан юклар билан ортиш – тушириш ишларини кимлар бажаради?
A. Станциянинг товар идорасини хизматчилари.
B. Юк олувчилар.
C. Юк жұнатувчилар ва юк олувчилар.
D. Юк жұнатувчилар.
E. Темир йұли.
16. ортиш – тушириш машиналарининг ишчи органлари юкни олиш ёки бушатиш учун тұхтаб, юклаш жойидан бұшатиш (тушириш) жойига элитиб берди.
A. Узлуксиз ҳаракатланувчи
B. Даврий ҳаракатланувчи
C. Тұхтовсиз ҳаракатланувчи
D. Махсус
E. Муқим
17. ортиш – тушириш машиналарининг ишчи органлари юкни узлуксиз ёки деярли (қарийб) уз – луксиз оқимда элитиб бериб туради.
A. Узлуксиз ҳаракатланувчи
B. Даврий ҳаракатланувчи
C. Муқим
D. Махсус
E. Универсал
18. Ортиш – тушириш машиналари ишчи органларининг ҳар – катига мувофиқ гуруұларга булинадилар.
A. муқим ва махсус
B. даврий ҳаракатланувчи ва узлуксиз ҳаракатланувчи
C. махсус ва универсал
D. универсал ва муқим
E. муқим, махсус ва универсал
19. Вазифасига мувофиқ ортиш – тушириш машиналари гуруұларга булинадилар.
A. даврий ҳаракатланувчи ва узлуксиз ҳаракатланувчи

- B. муқим ва маҳсус
C. универсал ва муқим
D. маҳсус ва универсал
E. муқим, маҳсус ва универсал
20. Машинанинг номинал юк кутариши деб нимага айтилади ?
A. Унинг энг кўп юк массасини кутара олишига айтилади
B. Унинг ўртача юк массасини кутара олишига айтилади
C. Унинг минимал юк массасини кутара олишига айтилади.
D. Унинг доимий юк кутара олишига айтилади.
E. Унинг ўзгарувчан юк кутара олишига айтилади.
21. Қайси турдаги ортиш – тушириш машинасининг юк кутариши ўзгарувчан бўлади ?
A. Чор пояли краннинг.
B. Кўприксимон краннинг.
C. Айланувчи стрелали краннинг.
D. Автоюклагичнинг.
E. Электр юклагичнинг.
22. Ортиш – тушириш машинасининг габарит параметрларига нималар мансуб эмас?
A. Буйланма ва кундаланг базаси.
B. Стрела қаноти (вылет) ёки кран қурулмаларининг оралиғи (пролёти).
C. Юкнинг максимал баландликка кутариши.
D. Йул шуъласи.
E. Юкни кутариш, элитиш ва айланиш тезликлари.
23. Машина ёки қурилманинг 1 соат давомида тұхтосыз, мұайян миқдорда юкланганда ва энг илғор услугуда меҳнаттың ташкил этилганда тоннада, кубометрда, донада ортиб туширган юк миқдори унинг деб ҳисобланади
A. энергия сиғими.
B. эксплуатацион унумдорлиги.
C. материал сиғими.
D. техник унумдорлиги.
E. меҳнат сиғими.
24. Машина ва қурилманинг бир смена давомида меҳнаттың түфри ва илғор услугуда ташкил этилганда ва муайян бир жойда аниқ ортиб – туширилган юк миқдори унинг деб ҳисобланади.

- A. энергия сиғими.
- B. эксплуатацион унумдорлиги.
- C. материал сиғими.
- D. техник унумдорлоры.
- E. меңнат сиғими.

..... көнгөмеклатурадаги қимматбақо
шаш – юровли ва донали юкларни ҳамда атмосфера
таъсридан ҳимоя қилишни талаб этиладиган юкларни
ташиш учун мұлжалланғанлар.

- A. Универсал түрт ва саккиз үқли ярим очик вагонлар
- B. Универсал түрт үқли ёпиқ вагонлар
- C. Цистерналар
- D. Универсал түрт үқли платформалар
- E. Изотермик вагонлар

26. көнгөмеклатурадаги оғир вазинли,
узул бүйли ва улкан юклар ҳамда ҳажмий массаси $1,8 \text{ т}/\text{м}^3$
дан зиёд бұлған түкилувчан юклар ташилади.

- A. Универсал түрт ва саккиз үқли ярим очик вагонларда
- B. Универсал түрт үқли ёпиқ вагонларда
- C. Цистерналарда
- D. Универсал түрт үқли платформаларда
- E. Изотермик вагонларда

27. асосан күмир, маъдан ва маъдан
концентратлари, кокс, торф, минерал қурилиш
материаллари ҳамда үрмөн юклари ва қисман оғир вазинли
ва узун бүйли юкларни ташиш учун мұлжалланғанлар.

- A. Универсал түрт ва саккиз үқли ярим очик вагонлар
- B. Универсал түрт үқли ёпиқ вагонлар
- C. Цистерналар
- D. Универсал түрт үқли платформалар
- E. Изотермик вагонлар

28. нефть ва нефть маңсулотлари,
жәлдік, түрлі кислата ва ишқорлар ва шунга үхшаш суюқ
юклар ташилади.

- A. Универсал түрт ва саккиз үқли ярим очик вагонларда
- B. Универсал түрт үқли ёпиқ вагонларда
- C. Цистерналарда
- D. Универсал түрт үқли платформаларда
- E. Изотермик вагонларда

2. Даврий ҳаракатланувчи ортиш–тушириш машиналари

2.1. Механик юклагиичлар

2.1.1. Механик юклагиичлар таснифи

Механик юклагиичлар фидирекли ёки ўрмаловчи занжирилди үзи юрар, электр двигателлардан ёки ички ёнув двигателлардан ҳаракатланувчи машиналардир. Электр двигателлардан ҳаракатланувчи механик юклагиичлар электр энергияни үзида жойлашган аккумулятор батареяларидан ёки юмшоқ кабель орқали ташки өзгашкан тармоғидан оладилар. Ички ёнув двигателли механик юклагиичлар карбюраторли ёки дизель двигателли бўлиш мумкин.

Ҳаракатта келтирувчи энергия манбасига кўра механик юклагиичлар электр юклагиичларга ва автоюклагиичларга, ишчи органларининг конструкциясига мувофиқ эса вилкали ва ковшли юклагиичларга бўлинадилар. Вилкали юклагиичларнинг асосий ишчи органи вилка бўлиб унинг ёрдамида юклагиич донали юкларни үзига олиб, бир жойдан иккинчи жойга элтиб беради. Шунингдек вилкали юклагиичлар ковш, грейфер ва бошқа илиб оловчи қўшимча алмашиниш мосламалар билан ҳам жиҳозланиши мумкин. Бир ковшли юклагиичларнинг асосий ишчи органи ковш бўлиб, асосан сочиувчан ва тўкилувчан юкларни ҳаракатдаги составларга ортишда ишлатилади. Лекин бир ковшли юклагиичлар ҳам бошқа турдаги илиб оловчи қўшимча алмашиниш мосламалар билан ҳам жиҳозланиши мумкин.

Вилкали электр ва автоюклагиичлар универсал ва маҳсус турларга бўлинадилар. Универсал вилкали юклагиичлар нормал турдаги ва юқори манёврли – кичик габаритли русумларда ишлаб чиқарилади. Нормал турдаги юклагиичлар барқарор бўладилар ва бурилиш (айланиш) радиуслари каттароқ бўлиши боис юқори тезликларда ҳаракатланиши ва юкни кутариши мумкин, ҳамда бундай юклагиичлар анча юқори баландликка юкни кўтара оладилар. Нормал турдаги юклагиичлар электр сифими катта бўлган аккумулятор батареялари билан жиҳозланадилар.

Кичик габаритли юқори манёврли вилкали электр юклагиичлардан тор, танг, тиқилинч омбор шароитларида ишлашда ва ёпиқ вагонларга юкларни ортиш ва улардан юкларни туширишда фойдаланилади. Бу юклагиичлар кичикроқ габарит ўлчамларга эга, ҳамда уларнинг ҳаракатланиши ва юк кутариши тезликлари камроқ. Кичик габаритли юқори манёврли

вилкали электр юклагичларнинг бурилиш радиусларини кичик булиши, тор ва танг омбор бинолари ҳамда ёпиқ вагонлар ичида уларни эпчиллик билан ҳаракат қилишини таъминлайди. Узун ўлчамли, йирик габаритли юкларни ортиш – тушириш ва ташишда, юкларни контейнерларга ортиш ва туширишда, кема трюмларида ишлашда, юкларни юқори баландликларга (бм ва ундан ортиқ) тахлашда ва узоқ масофаларга (100м ва ундан ортиқ) юкларни элтишда маҳсус вилкали юклагичлардан фойдаланилади. Юкларни узоқ масофаларга ташийдиган вилкали транспорт юклагичларни ғилдирак базаси кенг, ғилдираклари пневмашинали, ҳаракат тезлиги юқори ва двигатель қуввати катта бўлади.

Вилкали юклагичларни ишчи органлари юклагичларни олди қисмида (фронтал) ва ён қисмида жойлашган булиши мумкин. Электр юклагичларни номинал юқ кўтариши 0,75; 1,0; 1,25; 2,0 тонна, автоюклагичларни 1,0; 2,0; 5,0; 10,0 ва 25,0 тоннагача, юқ кўтариш баландлиги эса 1,8; 2,0; 2,8; 3,0 ва 4,5 метргача бўлади. Вилкали юклагичларни ташки габарит бўйича энг кам бурилиш радиуси уларнинг манёврлигига катта аҳамият касб этади. Бу радиуслар электр юклагичлар учун 1,1 метрдан 3,5 метргачани ва автоюклагичлар учун 1,7 метрдан 7,5 метргачани ташкил этади.

Бир ковшли юклагичлар фронтал, ярим бурилувчан ва трактор куракли турларга бўлинадилар. Фронтал юклагичлар олди томонидан ковшини юқ билан тўлғазиб, олди томонидан ковшдаги юкни тўқаги. Ярим бурилувчан юклагичлар эса олди томонидан ковшини юқ билан тўлғазиб ён томонига ковшдаги юкни тўқаги. Трактор куракли юклагичлар эса ковшини олди томонидан юқ билан тўлғазиб тепага горизонтал ҳолатигача кўтаради ва орқага ҳаракатланиб маълум бир масофага юкни элтиб, ковшини трактор устидан олиб ўтиб орқа томонига тўқаги.

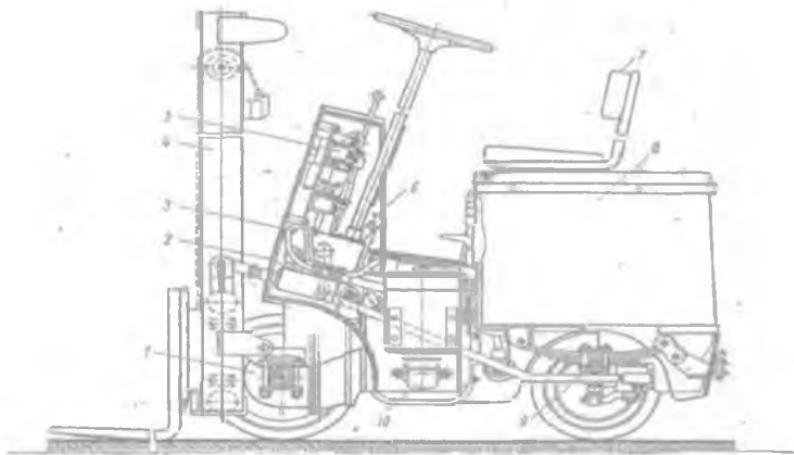
Бу машиналар саноатда серияли ишлаб чиқариладиган урмаловчи занжирли ва ғилдиракли тракторлар базаси асосида яратилмоқда.

2.1.2. Вилкали электр юклагичнинг тузилиши ва вазифаси

Ёпиқ вагонларда ва тор – танг омбор бинолари ичларидағи ортиш – тушириш ва омбор ишларини бажаришда кичик габаритли ЭП – 103 ва ЭП – 106 электр юклагичлардан кенг фойдаланилади. ЭП – 103 ва ЭП – 106 русумлар янги ишлаб чиқариладиган кичик габаритли вилкали электр юклагичлар

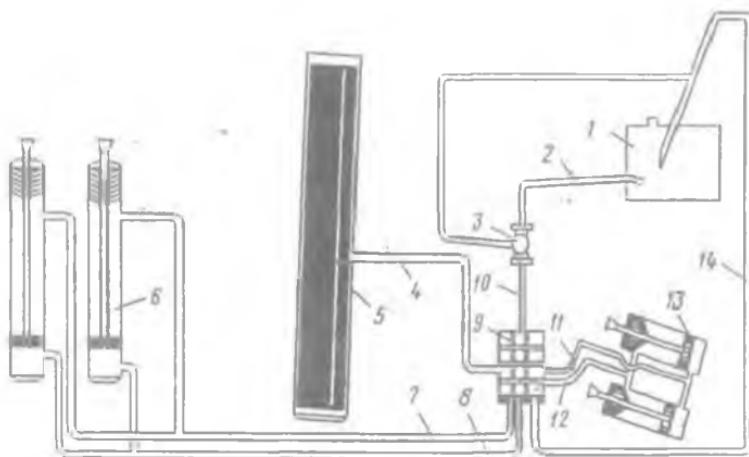
унификацияси (бир ҳиллаштириш) учун асос қилиниб олинган. Бу русумларни бир—биридан фарқи шуки ЭП—103 яхлит (**массив**) шинали бўлса, ЭП—106 эса **пневматик** шинали бўлишидадир. Барча электр юклагичлар турт таянчли машиналар бўлиб, ухшаш конструкциялар, асбоб—анжом ва механизмлардан иборат, фақат баъзи бир деталларидағина фарқи бўлиши мумкин. 2.1—расмда ЭП—103 электр юклагичнинг тузилиши кўрсатилган. Электр юклагични асосий қисмлари: шасси рамаси 2, олдинги етакчи мост 1, бошқариш рули 3, юк кўтариш механизми 4, электрор асбоб—ускуналари 5, тұхтатиш (тормоз) тузилмаси 6, аккумулятор батареялари 8, орқа бошқарувчи мост 9, гидравлик юритма 10 ва үриндиқ 7 дан иборат. Электр юклагични кўтариб турувчи **шассиси** сифатида пулат листдан пайвандлаб ясалган кузов хизмат қиласи ва у олдинги ҳаракатланувчи мостта, ҳамда иккита ярим эллипссимон рессорлар орқали орқа бошқарувчи мостта маҳкамланган. Олдинги ғилдирак оралигида кузов рамасига шарнир (ошиқ—мошиқ)лар ёрдамида **юк кўтариш механизми** маҳкамланган. Юк кўтариш механизми телескопик рамадан, кўтарувчи гидроцилиндрдан, аравачадан ва унга маҳкамланган вилгадан, пластинкали занжирдан, ҳамда ғалтаклардан иборат. Шарнирлар орқали кузов рамасига ва телескопик рамага маҳкамланган икки тарафга ҳаракатланувчи иккита гидроцилиндр ёрдамида юк кўтариш механизмини, юкни олишда олдинга 3° га ва юкни ташища орқага 10° га, энгаштириши мумкин. Юк кўтариш механизмининг аравачаси, кўтарувчи гидроцилиндрнинг плунжери каллакчасига үрнатылган ғалтаклардан айлантириб ўтказилган пластинкали занжирларга осиб қўйилган. Занжирларнинг бир учи аравачага, иккинчи учи эса юк кўтариш гидроцилиндр корпусига маҳкамланган. Юклагични кузови ичидә электр двигателдан, насосдан, гидравлик тақсимловчидан, мой бакидан ва арматуралардан иборат бўлган гидравлик юритма (привод); бошқариш руль тузилмаси; ҳаракатлантирувчи электр двигатель ва юклагичнинг бошқариш асбоб—ускуналари жойлашган. Электр юклагичларда энергия манбаи бўлиб кучланиши 40 вольтли 34ТНЖ—300ВМ аккумулятор батареялари хизмат қиласи. Аккумулятор батареяларини орқа мостнинг устидағи яшик ичита жойлаштирилган. 2.2—расмда электр юклагичнинг гидравлик юритмасини тузилиш чизмаси кўрсатилган.

Электр юклагич гидравликали оёқда ва механик қўлда тұхтатиш (тормозлаш) тузилмаси билан жиҳозланган. Гидравликали оёқда тұхтатиш тузилмаси ҳаракатлантирувчи ғилдиракка, қўлда механик тұхтатиш тузилмаси эса ҳаракат—

2.1-расм. Вилкали электр юклагич ЭП-103

1-олдинги етакчи мост; 2-шасси рамаси; 3-бошқариш рули; 4-юк күтариш механизми; 5-электр асбоб-ускуналари; 6-тұхтатиш (тормозной) тузилмаси; 7-үриндик; 8-аккумулятор батареялари; 9-орқа бошқарувчи мост; 10-гидравлик юритма.

2.2-расм. Электр юклагични гидравлик юритмасининг чизмаси

1-мой баки; 2-эгилувчан резина ичак; 3-насос; 4-эгилувчан резина ичак; 5-күтарувчи гидроцилиндр; 6-ишли мосламаларнинг гидроцилиндри; 7 ва 8-эгилувчан резина ичаклар; 9-гидравлик тақсимлагич; 10, 11, 12 ва 14- эгилувчан резина ичаклар; 13-юк күтариш механизмининг қиялатувчи цилиндрлар.

лантирувчи двигатель ўқига таъсир этади. Оёқда ва құлда тұхтатиш тузилмаси ҳаракатта келганида электр юритманинг бошқариш занжири автоматик тартибда узилади ва электр двигатель ишлашдан тұхтайди. Бошқарувчи орқа гидирак руль ва руль асбоб – ускуна тузилмалари ёрдамида керакли бурчакка бурилади. Бошқариш педаль ва ричаглари ҳайдовчининг ишчи зонасида жойлаштирилган. Юклагичнинг бўйланма турғунилиги, ўриндиқ остига жойлаштирилган аккумулятор батареяларининг оғирлиги ва орқа мост устига ўрнатилган посанти ёрдамида таъминланади.

2.1.3. Вилкали автоюклагичларни тузилиши ва вазифаси

Вилкали автоюклагичлар апчагина даражада электр юклагичлар билан унификация қилинган бўлиб, ұшаш юк күтариш механизми, ҳаракатлантирувчи ва бошқарувчи мост, бошқариш руль тизимларига эга. Автоюклагичларда энергия манбай сифатида карбюраторли ва дизель двигателлардан фойдаланилади.

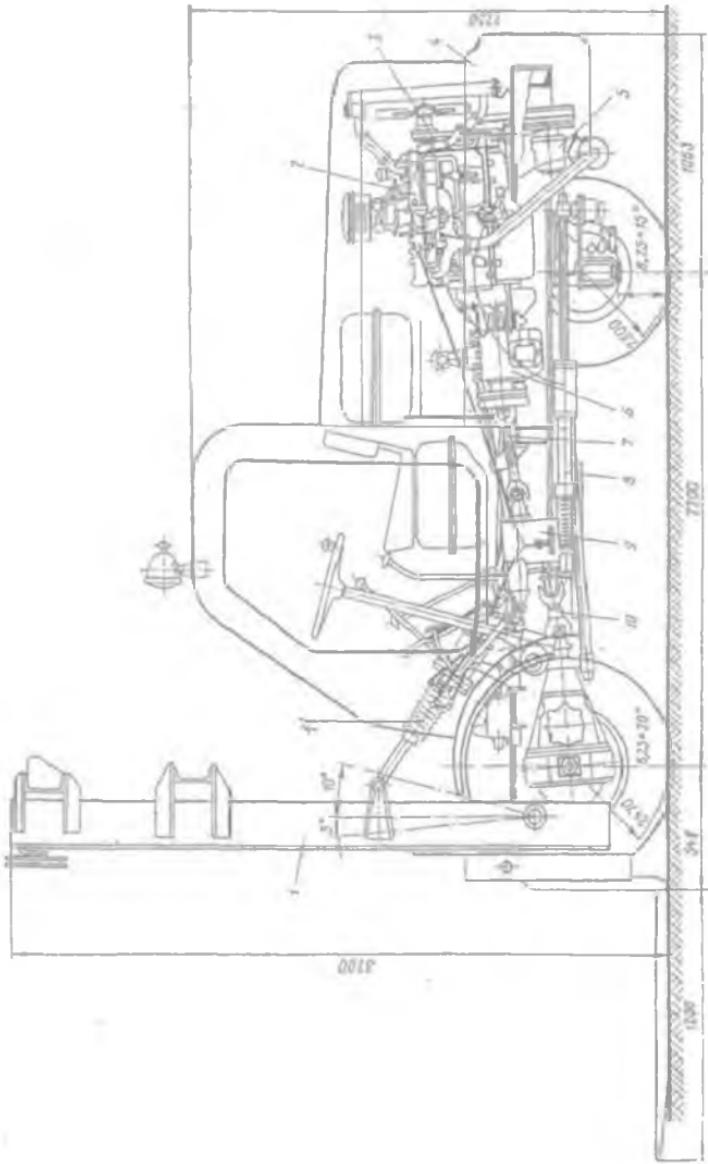
4020 ва 4022–01 русмли кичик габаритли, юк күтариши 1,0 ва 2,0 тоннали автоюклагичлар олдинги ҳаракатлантирувчи ва орқа бошқарувчи гидиракли, турт таянчли тузилишда ишлаб чиқарилган бўлиб, унда карбюраторли двигатель энергия манбай бўлиб, хизмат қиласи. Юк күтариш механизми телескопик икки рамали – ташқи ҳаракатланмайдиган ва ички ҳаракатланадиган рамадан иборат. Аравача иккита пластинкали занжирга осиб қўйилган, унга нормал узуналықдаги вилкадан ташқари узайтирилган вилкаларни, юкларни вилкадан итариб туширувчи (сургич) ва бошқа маҳсус илиб олувчи мослаларни ҳам ўрнатиш мумкин. Автоюклагични гидравлик тузилиши вилкали электр юклагичларнинг ұшаш. Мой бакидан ишчи суюқликни шестернали насос гидравлик шланглар орқали гидравлик цилиндрларга ҳайдайди. Шестернали насос айланма ҳаракатни двигателнинг тирсакли вилидан олади.

Чет элларда кўпроқ дизель двигателли кичик габаритли автоюклагичлар ишлаб чиқарилмоқда. Лекин карбюраторли ва дизель двигателли автоюклагичлар ёпиқ омборларда ишлатилишида унчалик кенг тарқалмаган, чунки двигателлардан ишлаб чиқсан газларни тозалаш муаммоси ҳали – ҳануз ўз ечимини топганича йўқ.

Юк күтариши 3,2; 5,0 ва 10,0 тонна бўлган 4043м., 4045м, 4046м ва 4008 русумли автоюклагичлардан очиқ майдонлардаги ортиш – тушириш ишларида кенг фойдаланилади. Уларнинг

афзаллиги бир—биридан узоқда ва алоҳида жойлашган очиқ майдонларда ортиш—тушириш ишларини бу автоюклагичларда бажариш кранларга нисбатан анчагина самарали бўлиши, уларни алмашиниш мосламалари билан жиҳозлашда универсаллиги ва бир иш жойидан бошқа иш жойига тезлик билан ўта олишилигидир. Ҳамма бу автоюклагичларни конструкция тузилишлари жуда ухшаш ва серияли ишлаб чиқарилаётган автомобиллар узеллари асосида барпо этилган, лекин 4008 машинаси бошқаларидан бир оз фарқ қиласди.

4045м автоюклагич тузилиши 2.3—расмда кўрсатилган. Бу автоюклагич пулат листлардан пайвандлаб ясалган кузов ва шассидан иборат. Олдинги мости ҳаракатланувчи ва орқа мости бошқарувчи. Автоюклагични олдинги қисмида телескопик икки рамали юк кутариш механизми 1 жойлашган. Автоюклагични телескопик рамаси ташки ҳаракатланмайдиган ва ички ҳаракатланувчи рамадан иборат. Рамаларнинг синч (стойка)лари фидиракларни йўналтирувчи прокат швеллерлардан ясалган. Ҳаракатланувчи раманинг юқори кўндаланг тўсинча (балка)сига кўтарувчи гидравлик цилиндрининг штоки маҳкамланган ва гидравлик шланг учун блок кронштейни пайвандлаб қўйилган. Ҳаракатланмайдиган ташки раманинг юқори қисмига кронштейн пайвандлаб қўйилган. Бу кронштейнга кўтариш механизми занжиригининг муқим учи маҳкамлаб қўйилган. Юк кутариш механизми аравачасининг юқори тўсинчасига занжирининг ҳаракатланувчи иккинчи учи маҳкамланган ва бу аравачага вилка ёки бошқа ишчи органлар ўрнатилади. Аравача ўзининг фидиракчаларида ҳаракатланувчи ички раманинг йўналтирувчи йулаклари бўйлаб юқорига ва пастга ҳаракат қиласди. Юк кутариш гидравлик цилиндрининг пастки қисми ҳаракатланмайдиган ташки раманинг остки кўндаланг тўсинчасига маҳкамланган, унинг штоки эса ҳаракатланувчи ички раманинг юқори кўндаланг тўсинчасига маҳкамланган. Гидравлик цилиндр ишлай бошлаганида, унинг штоки ички рамани ташки рама бўйлаб юқорига ҳаракатлантиради ва шу пайтда кўтариш механизмини занжири вилка ўрнатилган аравачани ички рама бўйлаб, юқорига ҳаракатлантиради, яъни гидравлик цилиндр ишлай бошлаганида ташки рама бўйлаб юқорига ички рама кутарилади ва ички рама бўйлаб эса юқорига аравача ҳаракатланади. Юкни туширишда ишчи суюқлик, юқорига кутарилган ички раманинг, аравачанинг ва юкнинг оғирлигидан цилиндрдаги мойни дросセル орқали мой бакига қисиб чиқаради. Юкни вилкага олиш ва ташиш ўнгай бўлиши учун телескоп рама 3° олдинга ва 10° орқага энгашади (қиялайди).

2.3—расм. Автоюоклагич 4045

1—икки рамали юк күтариш механизми; 2—двигатель; 3—парракли насос; 4—пасангы; 5—шестернили насос; 6—узатиш каробкаси; 7—қисқартылған карданли вал; 8—гидравлик күчайтиргич; 9—орқага юритиш механизм; 10—қисқартылған карданли вал; 11—икки тарафга ҳаракатлануучи гидравлик цилиндр.

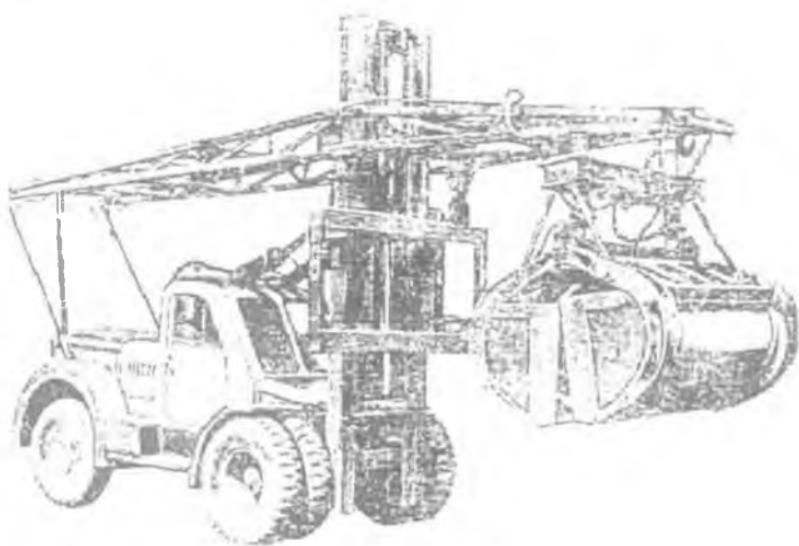
Телескопик рамани олдинга ва орқага энгаштиришни иккита икки тарафга ҳаракатланувчи иккита гидравлик цилиндр амалга оширади.

Автоюклагич ва электр юклагични гидравлик юритмаларини тузилиши ўхшаш, фақат гидравлик тақсимловчининг ўлчамларида фарқ қиласи. Юк кўтариш механизмининг гидравлик юритмасида шестернали насос 5 дан (НШ-60, унумдорлиги 82 л/дақ) фойдаланилган. Автоюклагичнинг орқа ўқи устида двигатель 2 ва уни турғулигини таъминлаш мақсадида посанги 4 ўрнатилган. Орқадаги бошқарувчи ғиддиракларга анчагина юклама тушишини инобатга олиб, бошқариш рулига унумдорлиги 38 л/дақ бўлган алоҳида икки тарафга ҳаракатланувчи парракли насос 3 дан таъминланувчи гидравлик кучайтиргич 8 уланган. Кўтариш механизмининг ва гидравлик кучайтиргичнинг насослари двигателнинг тирсакли валидан понасимон камарли узаттич орқали айланма ҳаракатни оладилар. Двигателнинг айланма ҳаракати илашма фрикцион муфта, узатиш коробкаси 6, орқага юриш механизми 9 ва дифференциал ўқ орқали олдинги ғиддиракларга узатилади. Автоюклагичда ГАЗ-51 автомобилининг узатиш коробкасидан фойдаланилган. Узатиш коробкаси ва орқага юритиш механизми қисқартирилган карданли вал 7 (ГАЗ-51 автомобилининг) орқали туташган. Орқага юритиш механизми эса қисқартирилган карданли вал 10 (ЗИЛ-123 автомобилининг) орқали ҳаракатланувчи мостга туташган. Автоюклагич оёқ педалли ва қўл ричагли тўхтатиши тузилмаси билан жиҳозланган. Автоюклагич двигатель қуввати 50 кВт, айлананиш частотаси 2800 айл/дақ. Советиш тузилмаси суюқликли, берк ва мажбурий циркуляцияли (айланиб турувчи).

4046 М автоюклагич ҳам 4045 автоюклагичга ўхшаш тузилишдан иборат, лекин у темир йўл платформаларига ва ярим очиқ вагонларига контейнерларни ва оғир вазнли юкларни ортиш ва тушириш учун маҳсуслаштирилган. Ҳаракатланувчи илгакли блоксиз стрела автоюклагичнинг асосий ишчи органи бўлиб хизмат қиласи.

4008 ва 4028 автоюклагичлар (2.4 –расм) турли туплам алмасиниши ишчи органлари билан жиҳозланиши мумкин ва шунинг учун ҳар турли юкларни ортиш – тушурища ва омбор ишларида фойдаланилади. Бошқа автоюклагичлардан фарқли улароқ, улар маҳсус фермали стрела билан жиҳозланган. Фермали стрела шарнирлар ёрдамида юк кўтариш механизмининг аравачасига ва тортқич (тяга)лар ёрдамида посангига маҳкамланган ва унга илгакдан ташқари маҳсус

а)

б)

2.4-расм. Автоюклагичлар.
а) 4008; б) 4028.

гидравлик илиб ёки қамраб олувчи (грейферлар) урнатиш мумкин. Бу автоюклагичларда ЗИЛ-157 автомобилининг 80,2 кВт ли двигатели урнатилган. Олдинги ҳаракатланувчи мост сифатида МАЗ-503 А автомобилининг орқа мости урнатилган.

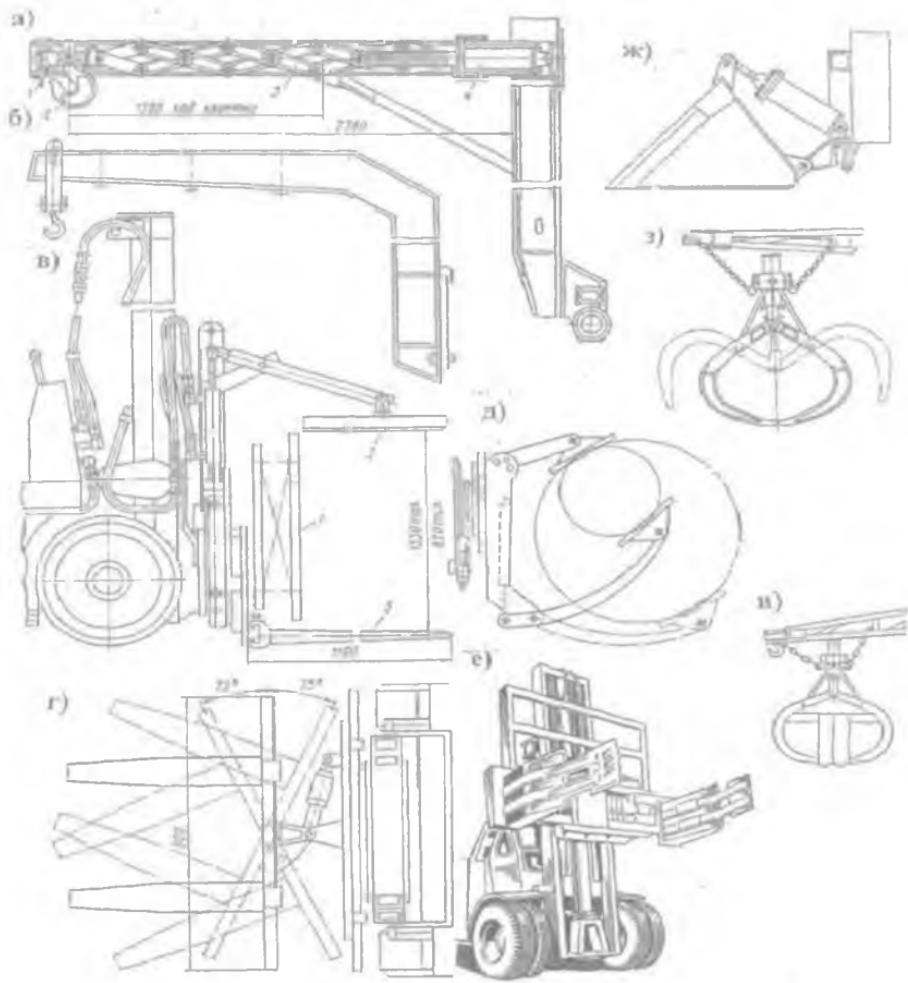
2.1.4. Механик юклагичларнинг алмашиниш юк илиб олиш мосламалари

Электр ва автоюклагичлар ҳар турли тез алмашиниладиган юк илиб олиш мосламалари билан жиҳозланиши мумкин. Бу мосламалар юк кутариш механизми аравачасининг плитасига вилканинг ўрнига урнатилади.

2.5 – расмда донали, пакетланган юкларни ва контейнерларни ортиб – тушуришда ишлатиладиган илиб олиш мосламалари курсатилган. Блоксиз кран стрелкаси (2.5 – расм, а) оғир вазнли юкларни ва контейнерларни ортишда ва тушуришда ишлатилади. У горизонтал икки қатор швellerлардан иборат бўлиб унинг ичидаги фалтак (ролик)ли аравача 1 илгак 2 билан, маҳсус гидравлик цилиндр ва шарнир ричагли механизм 3 ёрдамида ҳаракатланади. Кичик габаритли электр ва автоюклагичлар учун янада соддароқ конструкциядаги блоксиз кран стреласи (2.5 – расм, б) қулланилади ва заруриятли пайтларда стрела қанотини ўзгартириш учун уни илгагини қўлда у ва бу томонга суриб, горизонтал тўсин (балка)ни муайян жойларида маҳкамлаб қўйилади. Пакетланган донали юкларни юклагич вилкасидан суриб тушуриш учун итариб туширувчи мослама (2.5 – расм, в) қўлланилади. Бу мосламанинг панжараси 1 гидравлик цилиндр таъсирида нормал вилка бўйлаб сурилади ва уни учидан 50 мм ташқарига чиқади.

Калава (бухта) қилиб уралган симларни, қофоз рулонларини, автошиналарни тагликсиз ортиб – туширишда қозиқ (штир)ли (2.5 – расм, в) илиб олувчи мосламалар ишлатилади. Қозиқ 3 юклагич аравачасининг плитасига маҳкамланади. Тагликка пакетлаб қўйилган юкларни олиш, ташиб ва қўйиш пайтида қулаб кетишидан сақлаш учун гидравлик қисиши 2 мосламалари қулланилади. Бу мосламаларни алоҳида – алоҳида ва 2.5 – расм, в да курсатилганидек комплекс ишлатилиши мумкин.

Ёпиқ вагон ва омбор ичидаги тор – танг шароитда эпчиллик билан ишлаш учун 25° га буриладиган вилкалардан фойдаланилади (2.5 – расм, г). Цилиндр шаклидаги юклар (рулон, қофоз, бочка, сим калава)ни ортиш – тушириш учун

2.5-расм. Донали юкларни илиб олиш ва сочиувчан-түкилувчан юкларни ботириб олиш мосламалари.

- а)-блоксиз кран стреласи; 1-галтакли аравача; 2-илгак;
 3-шарнир-ричагли механизм; 4-махсус гидравлик цилиндр;
 б)-содда конструкцияли блоксиз кран стреласи;
 в)-юкларни юлагич вилкасидан итариб туширувчи мослама:
 1-мослама пайжараси; 2-гидравлик қисиши мосламаси;
 3-қозықли илиб олувчи мослама;
 г)-бурададиган вилка; д) ва е)-турли шаклдаги қисқич мосламалар; ж)-ковш; з)-хода ва ғұлалар учун түрт кафтли грейфер; и)-сочиувчан-түкилувчан юклар учун грейфер.

қисқич мослама (2.5—расм, г) ишлатилади. Тагликсиз таҳланган донали юкларни (картон—каробкаларни, яшик, той ва ҳ.к.) ортиш—тушириш, ташиш ва таҳлаш учун эса ён қисқич мосламалар (2.5—расм, е) ишлатилади.

Шунингдек 2.5—расмда сочиувчан, тўкилувчан ва узун бўйли ҳамда ўрмон юкларни электр ва автоюклагичларда ортиш—туширища фойдаланиладиган ботириб ва илиб олиш мосламалари кўрсатилган. Сочиувчан ва тўкилувчан юкларни ортиш—тушириш учун юклагичлар гидравлик цилиндрли грейферлар (икки жағли ковш) ва ковшлар билан жиҳозланади. 3,2 ва 5,0 тоннали автоюклагичлар сифими $0,57 \text{ м}^3$ бўлган, айланиш маркази пастда жойлашган, икки тарафга ҳаракатланувчи гидравлик цилиндрли ковш билан жиҳозланади (2.5—расм, ж), бу ковшни юк билан тўлдириш учун, горизонтал ҳолатда пастга тушрилган ковшни автоюклагич тезланиш билан юк уюми ичига киритади ва ковшни одди қиррасини юқорига кутариб (айлантириб) юк уюмидан ажратиб олади.

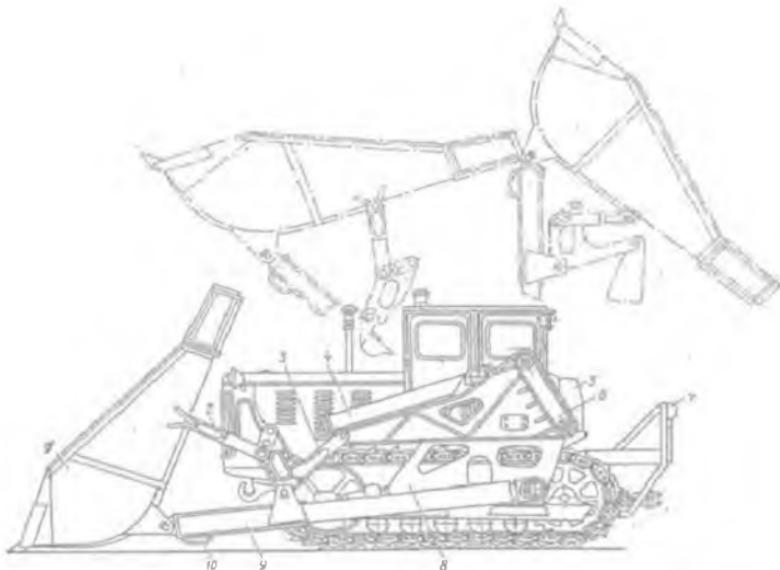
Сочиувчан ва тўкилувчан юкларни ортиш—туширища сифими $2,5 \text{ м}^3$ ли грейфер (2.5—расм, и), думалоқ хода ва фўлаларни ортиш—тушириш учун эса турт кафтли грейфер ишлатилади (2.5—расм, з). Бу иккала грейфер ҳам гидравлик цилиндр билан жиҳозланади.

2.1.5. Бир ковшли юклагичларни тузилиши ва вазифаси

Бир ковшли юклагичларни ишчи органи трактор ёки маҳсус шассига монтаж қилинган стрела (портал)га шарнили маҳкамланган ковшидир. Улар сочиувчан ва тўкилувчан юкларни очиқ ҳаракатдаги состав (платформа, ярим очиқ вагон, думлкар ва ҳ.к.)ларга ортишда ва омбор ишларида қўлланилади.

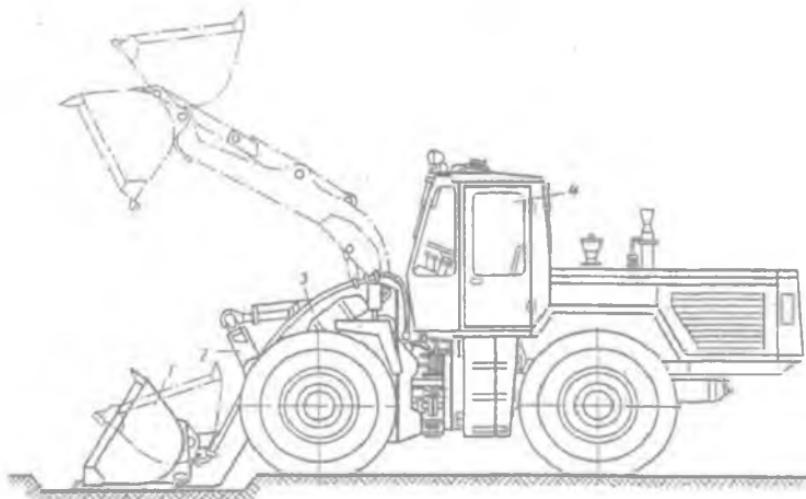
ТО-1 бир ковшли трактор юклагич транспортда энг кенг тарқалган бўлиб (2.6—расм), унинг осма асбоб—ускуналари С—100МГП ўрмаловчи занжирили тракторига монтаж қилинган. Бир ковшли трактор юклагичнинг асосий қисмлари; сифими $2,8 \text{ м}^3$ ли ковш 1; вилкасимон тортқич (тяга) 2; шаклдор ричаг 3; гидравлик цилиндр 4; мой баки 5; бош ричаг 6; буфер (тўскич) 7; таянч тиргович 8; кўтарма портал рама (стрела) 9; ва чанги 10 дан иборат.

Кўтарма портал рама ўрмаловчи занжирили аравани ташқарисидан қамраб олган бўлиб унга шарнирили маҳкамланган ва гидравлик цилиндр ҳаракатга келганда, у бош

2.6—расм. Бир ковшлы трактор юклагич ТО-1 (Т-157).

1—сигими 2,8 кубометрли ковш; 2—вилкасимон тортқыч (тяга);
 3—шаклдор ричаг; 4—гидравлик цилиндр; 5—мой баки; 6—баш ричаг;
 7—буфер (тұсқыч); 8—таянч тиртович; 9—күтарма портол рама (стрела);
 10—чанги.

2.7—расм. Бир ковшлы пневмогидравлический юклагич.

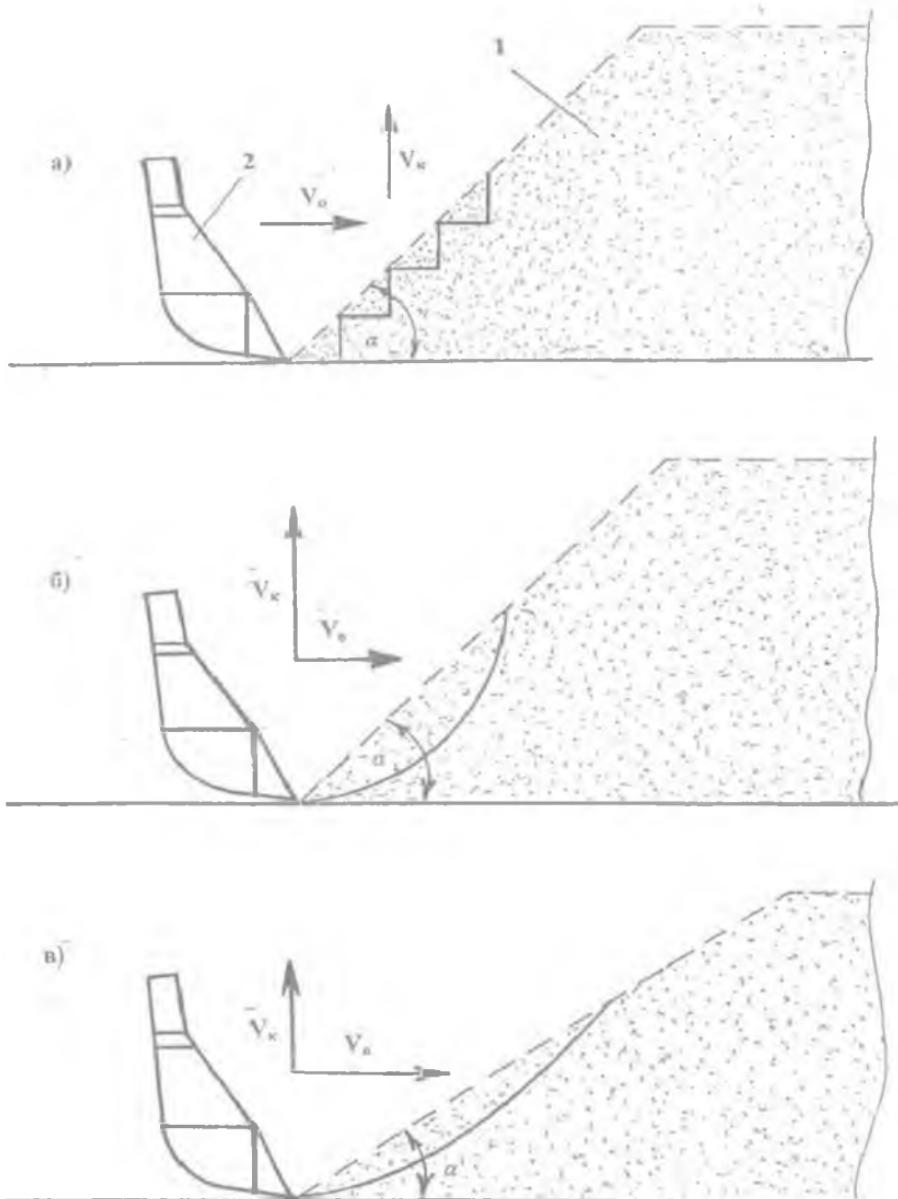
1—ковш; 2— гидравлик цилиндр; 3—эгри шаклдор стрела;
 4—трактор К-702.

ричаг ва шаклдор ричаг ёрдамида юқорига күтарилади. Күтарма портал рама юқорига күтарила бошлаганида, унга шарнирили маҳкамланган ковш ҳам юқорига ҳаракатланади ва ковшни вилкали тортқич аста секин орқага энгаштира бошлайди, яъни ковш ҳам күтарилади ва ҳам бурилади. Ковш күтарила бориб трактор устига етганида (ковшни ўртадаги ҳолати) у горизонгтал ҳолатни эталлайди ва күтарма портал раманинг ундан кейинги ҳаракатида ковш тескари томонга энгаша (қийшая) бошлайди. Күтарма портал рама вертикал ҳолатга етганида ковш батамом орқага энгашиб юкни трактор орқасига тўқади. Кўтарма портал рамани ковш билан кўтариши ва туширишини икки тарафга ҳаракатланувчи иккита гидравлик цилиндр амалга оширади.

Гидравлик юритма унумдорлиги 75 л/сақ бўлган иккита шестернали насосдан, мой ичаклари ва гидравлик цилиндрларидан иборат. Трактор юклагични юк кўтариши 4,0 т., юк тўкиши баландлиги 2,6 – 3,4 м юкни тўкиш бурчаги 25 – 45°. Бу трактор юклагичлар асосан ярим очиқ вагонларга, платформаларга ва автомобилларга тош кўмир, маъдан, кокс, торф, қум, шагал, майда тош (шебень) ва бошқа тўкилувчан юкларни ортишда ишлатилади. Буюртмачи билан маҳсус шартнома бўйича юклагич қўшимча алманини жиҳозлари: текислаш ишлари учун бульдозер; автомобиллардан ва темир йўл платформаларидан юкларни тушириш учун узайтирилган стрелали қалқон туширгич (щитовой разгружатель) ва бошқа маҳсус асбоб – ускуналар билан жиҳозланиши мумкин.

Бир ковшли пневмоғилдиракли Д – 561, ТО – 18 (2.7 – расм) фронтал юклагичлар маҳсус шассиларда, Д – 660 юклагич эса серияли ишлаб чиқарилаётган К – 702 ва К – 700А тракторларнинг базасида яратилган. Бу юклагичларда эгри шаклдор стрела бўлиб унга буриладиган (қайриладиган) ковш ўрнатилади. Икки тарафга ҳаракатланувчи иккита гидравлик цилиндр стрелани кўтариш ва тушириш, ҳамда ковшни вертикал бўйланма текисликда буриш учун хизмат қиласи. Бир ковшли занжирли ва пневмоғилдиракли юклагичлар катта унумдорликка эга, ҳамда қулай машиналардир.

Трактор юклагич ковшини тўлдириш икки: поғонасимон ва экскавацион усуlda амалга оширилади (2.8 – расм). Биринчи усулда (2.8 – расм, а) ҳайдовчи тракторни олдинга юргизиб пастга туширилган ковшни юк ўюми ичига иложи борича итариб кирилади, сўнг тўхтаб ковшни юқорига кўтарилишини олдинга ҳаракатланиб ковшни юк ўюми ичига иложи борича итариб кирилади. Шу йўсинда ҳайдовчи бир неча маротаба олдинга ҳаракатланиб, тўхтаб ва ковшни юқорига кўтариб уни

2.8-расм. Бир ковшли трактор юклагачининг ковшини түлдириш усуллари.

а)-погонасимон усул; б), в)-экскавацион усул; V_o -тракторнинг олға тезлигі; V_k -ковшнинг күтариш тезлигі; α , α' -юкниң табий нишаблик бурчаги ($\alpha > \alpha'$); 1-юк уюми; 2-ковш.

юк билан тұлдирады. Юк билан тұлған ковшни юқорига транспорт ҳолатигача күтариб, юкни автомобильга ёки вагонга ортиш ёхуд очиқ майдоннинг алоҳида бошқа жойига уюмлаш (тұплаш) учун тракторни орқага ҳаракатлантиради. Юкни автомобиль ёки вагон кузовига түгри йұналтириш ва ковшдан тушаётган юк зарбасини юмшатиши (камайтириши) учун ковш олиб қўйиладиган солувчи нов билан жиҳозланади.

Экскавацион усул (2.8 – расм, б, в) қўйидагилардан иборат. Ҳайдовчи тракторни олдинга юршилбастыга түширилган ковшни юк уюми ичига киритади ва ковш юк уюми ичига кирган заҳоти уни маълум тезликда юқорига күтара бошлайды. Юк билан тұлаётган ковш эгри чизиқ бүйлаб ҳаракат қиласади. Бу эгри чизиқни шакли "олға" ("вперед") ва "күтариш" ("подъем") тезликларининг ўзаро муносабатига боғлиқ бўлади. Агар юклагични "олға" тезлигидан ковшни "күтариш" тезлиги каттароқ бўлса эгри чизиқ тикроқ бўлади (11 – расм, б), аксинча юклагични "олға" тезлиги ковшни "күтариш" тезлигидан каттароқ бўлса эгри чизиқ ётиқроқ бўлади (11 – расм, в). Қайси эгри чизиқ бўйича ковшни юк билан тұлдириб олиш юкларнинг табиий нишаблик бурчагига ва ҳайдовчининг маҳоратига боғлиқ. Табиий нишаблик бурчаги катта бўлган юкларни уюмдан тұлдириб олишда ковшни тикроқ эгри чизиқ бўйича ва аксинча табиий нишаблик бурчаги кичик бўлган юкларни уюмдан тұлдириб олишда ковшни ётиқроқ эгри чизиқ бўйича ҳаракатлантирган маъқулроқ. Экскавацион усулда ковшни юк билан тұлдиришга погонасимон усулга нисбатан камроқ вақт сарфланади.

2.1.6. Механик юклагичларнинг унумдорлигини ва уларнинг юритмасидаги қувватини ҳисоблаш

Вилкали ва бир ковшли юклагичларни техник унумдорлиги бир иш цикли (даври)да элтиб берган юк миқдорига $G_{юк}$ ва 1 соат давомида бажарған цикллар сонига n_u боғлиқ бўлади ва қуйидаги формуалалар бўйича аниқланади:

донали юклар учун

$$Q_t = n_u \cdot G_{юк} = (3600 / T_u) \cdot G_{юк}, \text{ т/соат} \quad (2.1)$$

түкилувчан юклар учун

$$Q_t = (3600 / T_u) \cdot V_k \cdot \gamma \cdot \psi, \text{ т/соат} \quad (2.2)$$

бу ерда T_u – бир иш циклига сарфланган вақт, с;

$G_{юк}$ – бир иш циклида элтиб бериладиган ўртача юк миқдори, т;

V_k – көвші сиғимі, m^3 ;

γ – юкни ұажмий массасы, t/m^3 ;

ψ – көвшін тұлишини инобатта олувчи коэффициент ($\psi=0,80 \div 0,95$).

Бир иш циклига сарфланган вақт (қуида иш циклининг вақти деб юритилади), шу иш циклининг алоҳида операцияларига сарфланган вақтларнинг йиғиндисидан иборат. Вилкали юклагичнинг иш циклининг вақти қуидағатча аниқланади:

$$T_u = \Phi \cdot (t_1 + t_2 + t_3 + \dots + t_{11}), \text{ с} \quad (2.3)$$

бу ерда Φ – иш циклининг алоҳида операцияларини параллел (икки ёки ундан ортиқ операцияларни биргалиқда) бажаришни инобатта олувчи коэффициент ($0,70 \div 0,85$);

t_1 – юкни вилкага илиб олиш вақти, ($t_1 = 3 \div 5$) с;

t_2 – телескопик рамани орқага энгаштириш вақти, ($t_2 = 2 \div 4$) с;

t_3 – юкни юқорига күтариш вақти, с;

t_4 – юклагични бурилиб (айланиб) олиш вақти, (юклагич 90° га бурилганида $t_4 = 4 \div 6$, 180° га бурилганида $t_4 = 6 \div 10$) с;

t_5 – юклагични юк билан ҳаракатланиш вақти, с;

t_6 – юкни пастта тушириш вақти, с;

t_7 – телескопик рамани олдинга энгаштириш вақти, с;

t_8 – юкни вилқадан бұшатиши (таклаш) вақти, ($t_8 = 3 \div 5$) с;

t_9 – вилкани күтариш вақти, ($t_9 = t_3$) с;

t_{10} – юклагични бурилиб олиш вақти, ($t_{10} = t_4$) с;

t_{11} – юклагични бұш ҳаракатланиш вақти с.

Баъзи бир вазиятларда юклагич иш циклининг алоҳида операцияларини сони бундан кўпроқ ёки камроқ ёхуд бошқачароқ бўлиши мумкин. Масалан, юкни пастга тушириши ўрнига, аксинча юкни юқорига тахлаш учун кўтариш лозим бўлиб қолади ёки омбор ва вагон ичидаги тортаанг жойларда ҳайдовчи юклагични буриб олмай орқаси билан ҳаракатлантириши ҳам мумкин.

Юклагични юк билан ёки бўш ҳаракатланиш вақти қўйидаги формулалар буйича аниқлаш мумкин:

$$t_5 = L / v_{\text{юк}} + t_{\text{т.с.}}, \text{ с} \quad (2.4)$$

$$t_{11} = L / v_{\text{бўш}} + t_{\text{т.с.}}, \text{ с} \quad (2.5)$$

бу ерда L – юкни ўртача элтиш масофаси, м;

$v_{\text{юк}}, v_{\text{бўш}}$ – юклагични юк билан ва бўш ҳаракатланиш тезлиги, м/с;

$t_{\text{т.с.}}$ – тезланиш ва секунланиш вақти, ($t_{\text{т.с.}} = 1 \div 2$) с.

Юкни юқорига кўтариш ва пастга тушириш вақтини эса қўйидаги формулалар ёрдамида аниқлаш мумкин:

$$t_3 = h / v_k + t_{\text{т.с.}}, \text{ с} \quad (2.6)$$

$$t_6 = h / v_r + t_{\text{т.с.}}, \text{ с} \quad (2.7)$$

бу ерда h – юкни ўртача кўтариш ва тушириш баландлиги, м;

v_k, v_r – юкни кўтариш ва тушириш тезлиги, м/с.

Бир ковшили трактор юклагич иш циклининг вақти қўйидагича аниқланади:

$$T_u = \Phi \cdot (t_1 + t_2 + \dots + t_8), \text{ сек} \quad (2.8)$$

бу ерда t_i – ковшга юкни тўлдириб олиш вақти, с;

t_2 – ковшини юқорига транспорт ҳолатигача кўтариш вақти, с;

t_3 – юклагични юк билан орқага ҳаракатланиш вақти, с;

t_4 – ковшини тўкиш учун орқага энгаштириш вақти, с;

t_5 – юкни ковшдан тўкиш вақти, с;

t_6 – ковшни юқорига транспорт ҳолатигача күтариш вақти, с;

t_7 – юклагични олдинга бұш ҳаракатланиш вақти, с;

t_8 – ковшни транспорт ҳолатидан пастта тушириш вақти, с.

Трактор юклагични юқ билан ёки бұш ҳаракатланиш вақтини биз юқорида таниш бұлған формулалар ёрдамида анықлашимиз мүмкін:

$$t_3 = L / v_{\text{юк}} + t_{\text{т.с.}}, \text{с} \quad (2.9)$$

$$t_7 = L / v_{\text{бұш}} + t_{\text{т.с.}}, \text{с} \quad (2.10)$$

Ковшни юқорига транспорт ҳолатигача күтариш, орқага энгаштириш, қайта күтариш ва пастта тушириш вақтларини қуйнадағыча анықлаш мүмкін:

$$t_2 = S_2 / v_{\text{ков}} + t_{\text{т.с.}}, \text{с} \quad (2.11)$$

$$t_4 = S_4 / v_{\text{ков}} + t_{\text{т.с.}}, \text{с} \quad (2.12)$$

$$t_6 = S_6 / v_{\text{ков}} + t_{\text{т.с.}}, \text{с} \quad (2.13)$$

$$t_8 = S_8 / v_{\text{ков}} + t_{\text{т.с.}}, \text{с} \quad (2.14)$$

бу ерда S_2 – тұлдирілған ковшни транспорт ҳолатигача кутаришда босиб үтиладиган масофа, м;

S_4 – ковшни орқага энгаштиришда босиб үтиладиган масофа, м;

S_6 – бұшаган ковшни транспорт ҳолатигача күтаришда босиб үтиладиган масофа, м;

S_8 – бұш ковшни транспорт ҳолатидан пасттаса туширишда босиб үтиладиган масофа, м;

$v_{\text{ков}}$ – ковшни ҳаракатланиш тезлиги, м/с;

Тұлдирілған ковшни транспорт ҳолатигача күтаришда босиб үтиладиган масофа S_2 бұш ковшни транспорт ҳолатидан пастта туширишда босиб үтиладиган масофа S_8 га тең ($S_2 = S_8$) бўлади. Худди шунингдек ковшни орқага энгаштиришда

босиб үтиладиган масофа S_4 бұшаган көвшни транспорт ҳолатигача күтаришда босиб үтиладиган масофа S_6 га тенг ($S_4 = S_6$) бўлади.

Амалиётда юклагичларни иш циклининг вақтини хронометраж кузатувлари асосида аниқланади. Хронометраж кузатувлари ҳар бир иш шарт – шароитларини аниқ ҳисобга олиб амалга оширилади. Шунинг учун хронометраж кузатуви асосида аниқланган иш циклининг вақти ҳисоб – китоб усулида аниқланган иш циклининг вақтига нисбатан түғрироқ (аниқроқ) бўлади.

Механик юклагичларни эксплуатациян унумдорлигини қуийдаги формула ёрдамида аниқлаш мумкин:

$$Q_s = Q_t \cdot T_{cm} \cdot k_b, \text{ m/cm} \quad (2.15)$$

бу ерда T_{cm} – смена вақти, соат;

k_b – ортиш – тушириш машиналаридан вақт бўйича фойдаланиш коэффициенти ($k_b = 0,5 \div 0,75$).

Юклагични ҳаракатланиш механизмининг юритмасига заруриятли қувват қуийдаги формула орқали аниқланади:

$$N_x = (\omega \cdot v_x) / (102 \cdot \eta \cdot g), \text{ kW} \quad (2.16)$$

бу ерда ω – юклагич мұтадил ҳаракатланганида силжишдаги умумий қаршилик, H ;

v_x – юклагични ҳаракатланиш теэлиги, m/s ;

η – узатиш механизмининг фойдали иш коэффициенти ($\eta = 0.9 \div 0.95$);

102 – ўлчамларни айлантириш (утказиш) коэффициенти;

g – эркин тушиш тезланиши, m/s^2 .

Юклагич мұтадил ҳаракатланганда силжишдаги умумий қаршилик, шамол кучи таъсири ва йўл нишаблигини инобатга олмай, қуийдаги формула орқали аниқланади:

$$\omega = (G_n + G_{io}) \cdot g \cdot f, \text{ H} \quad (2.17)$$

бу ерда G_n – юк массаси (юклагични номинал юк күтариши), kg ;

G_{io} – юклагични ўз массаси, kg ;

f – юргизувчи қурилма (тузилма)нинг силжишдаги қаршилик коэффициенти (2.1 – жад.).

Юклагичнинг юк күтариш механизми юритмасига заруриятли қувват қуийдаги формула орқали аниқланади.

$$N_k = (G_n + G_{nn}) \cdot v_k / (102 \cdot \eta_k), \text{ кВт} \quad (2.18)$$

бу ерда G_{nn} – юклагични илиб олиш мослама (вилка, аравача, рама, ковш, стрела ва ҳ.к.)ларининг массаси, кг;

v_k – юк күтариш тезлиги, м/с;

η_k – юк күтариш механизмининг фойдали иш коэффициенти ($\eta_k=0,75\div 0,85$).

Юритманинг заруриятли қуввати бўйича электр двигателъ танлаб олинади. Аниқ ҳисобларда инерция кучларини, шамол кучи таъсирини ва йўл нишаблигини (кўтарилишини) инобатта олиб танлаб олинган электр двигателъ машинани ишга тушириш вақтидаги ортиқча юкланишта текшириб кўрилади.

2.1 – жадвал

Юргизувчи қурилманинг силжишдаги қаршилик коэффициенти

Йўл қопламаси	Шинали фидираклар учун		Занжирли
	Пневматик	Яхлит	
Бетон	0.020 \div 0.065	0.025 \div 0.028	0.03 \div 0.04
Асфалт	0.018 \div 0.025	0.033 \div 0.038	0.03 \div 0.04
Тош терма	0.020 \div 0.025	— —	0.05 \div 0.06
Шиббаланган тупроқ	0.035 \div 0.080	— —	0.06 \div 0.09
Қор	0.030 \div 0.080	— —	0.04 \div 0.06

2.2. Кранлар

2.2.1. Кранлар ҳақида умумий маълумот

Универсал даврий ҳаракатланувчи юк күтариш машинаси кран деб аталиб, у асос (остов-ферма)га монтаж қилинган механизмлар ёргамида юкларни вертикаль ва горизонтал йўналишда унча олис бўлмаган масофаларга элтиб беради. Кранлар юк күтариш, ҳаракатланиш, юкни илиб олиш мосламаси ҳолатини ўзгартириш ва бурилиш қисмини айлантириш механизмларидан иборат бўлади. Ҳар бир механизм ўзининг алоҳида юритмасига ёки умумий гурӯҳ юритмасига эга бўлиши мумкин.

Кранлар оғир вазни, узун бўйли ва очиқ вагонларда ташиладиган барча пакетланган юкларни, барча турдаги контейнерларни, металл ва йиғма темир бетон конструкцияларни, ўрмон юкларини ва ҳ.к. ортиш-тушириш ишларини, ҳамда бу юклар билан омбор операцияларни бажаришда фойдаланилади. Кранлар грейферлар билан жиҳозланганида сочиулувчан-тукиулувчан ва ўрмон юкларини (хода ва ғўла), электр магнит плита билан жиҳозланганда эса пўлатдан ва чўяндан ясалган ҳар хил буюмларни ортиш-тушириш ва омбор ишларида мувофақият билан фойдаланиш мумкин.

Кранлар конструкциясига, асосининг шаклига, ҳаракатланиш тусига ва хизмат курсатадиган очиқ майдоннинг шаклига кўра қўйидаги гурӯҳларга булинадилар:

кўриксимон турдаги (кўприкли, чор пояли, тахловчи) кранлар тўғри тўртбурчак шаклидаги очиқ майдонга хизмат курсатадилар;

айланувчи стрелали (темир йўлида, гидриакларда, занжирларда юрувчи, минорали, порталли ҳ.к.) кранлар ҳар хил шаклдаги очиқ майдонлар ҳадида юкни кутаради ва ҳаракатланади. Муқим тўла айланмайдиган стрелали кранлар сектор шаклидаги, муқим тўла айланадиган стрелали кранлар соира шаклидаги ва ҳаракатланадиган тўла айланадиган стрелали кранлар тўғри тўрт бурчак шаклидаги очиқ майдонга хизмат курсатадилар.

кабелли-юк күтариш механизми пўлат арқонда ҳаракатланувчи кранлар. Агар кран муқим бўлса, у юкни кутариб тўғри чизиқ бўйича ҳаракатлантиради ва кран ҳаракатланувчи бўлса сектор тўғри тўрт бурчак шаклидига очиқ майдонга хизмат кўрсатади.

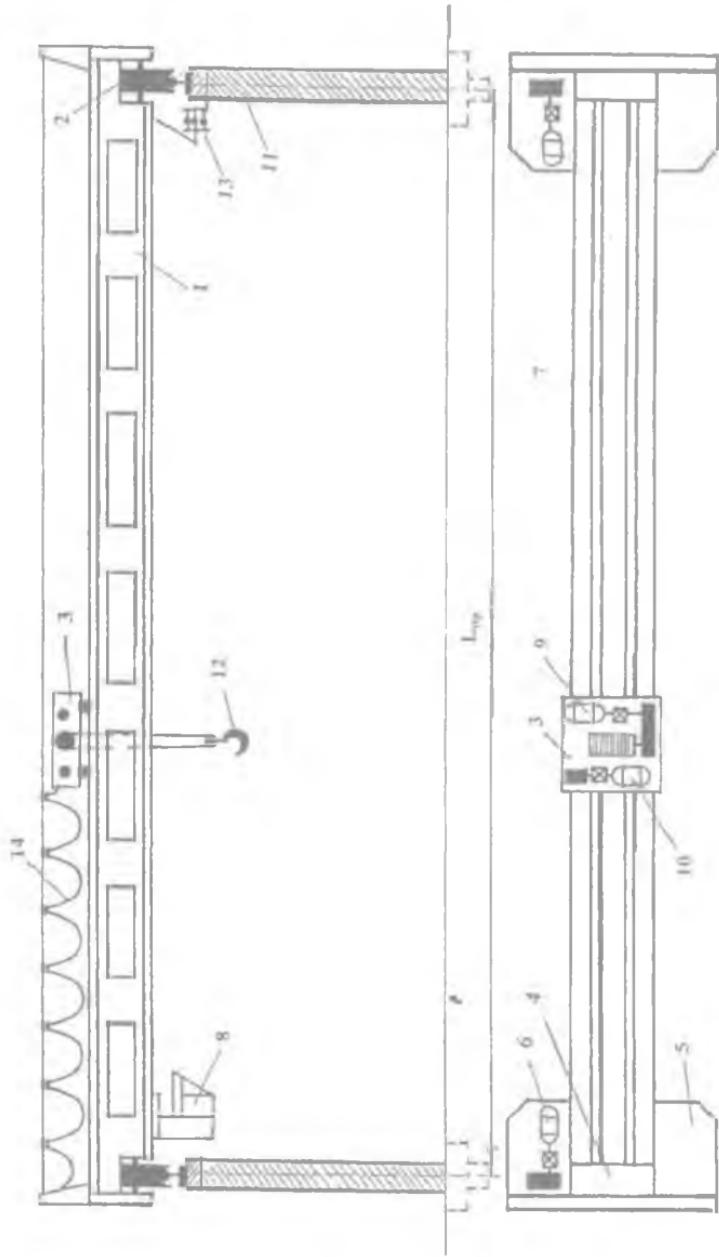
Кранларнинг асосий техник параметрлари: юк кўтариши; тезликлари (юкни кўтариш, кранни ўзининг ва уни алоҳида қисмларининг); краннинг пролёти; кран консолининг ёки стреласининг қаноти; юк кўтариш баландлиги; двигателларининг қуввати, краннинг габарит ўлчамлари ва краннинг массасидир.

Кран илгагига максимал тоннага юк кўтара олишига краннинг юк кўтариши деб аталади. Юкни кўтариш, краннинг ҳаракатланиш ва унинг алоҳида қисмларининг тезликлари м/дақ ёки м/с да кўрсатилади. Кран қисмларининг айланиш бурчак тезликлари бир дақиқадаги айланиш сонларида ўлчанади (айл/дақ). Краннинг пролети (оралиғи) – унинг фидирлаклари ўртасидан (ёки кран ости рельс ўқларидан) ўтадиган текисликлар орасидаги масофа бўлиб, краннинг турларига қараб стангардларда белгиланади. Кран фидирлакларининг ўқлари орасидаги масофа эса база деб айтилади. Чор пояли кранни таянч пояси ўқидан консолининг охиригача бўлган масофа консол қаноти деб айтилади. Илгакнинг ферма (куприк) даги охириги ҳолатигача бўлган худди шу масофа консолнинг ишчи қаноти деб аталади. Краннинг айланиш ўқидан токи юк илиш нуқтасидан ўтган вертикал чизикчача бўлган горизонтал масофа стрела қаноти деб аталади. Илгакнинг энг пастки ва энг юқори ҳолатлари орасидаги масофа юк кўтариш баландлиги деб аталади. Кран двигателларининг қуввати ҳар бир механизмга ёки ҳамма механизмлар учун умумийси киловаттларда, краннинг массаси эса тоннада кўрсатилади.

2.2.2. Кўприкли кранларнинг тузилиши ва вазифаси

Кўприкли кран (2.9 – расм) асосий қисмлари: куприк 1; кўприкни юргизувчи фидирлаклар 2; юк кўтариш аравачаси 3; четки кўндаланг тўсинчалар 4; маҳсус майдонча 5; кўприкни ҳаракатлантирувчи механизм 6; рельс 7; бошқариш кабинаси 8; юк кўтариш механизми 9; юк кўтариш аравачасини ҳаракатлантирувчи механизм 10; эстакада 11; илгак 12; троллей 13; эгилувчан кабел 14 дан иборат.

Кўприк иккита бош кўтарма тўсин (балка) дан иборат бўлиб, улар четки кўндаланг тўсинчалар ёрдамида бир – бирига бикир маҳкамлаб қўйилган. Бош кўтарма тўсинлар тўрт бурчакли (коробка) кесимда, пўлат листдан пайвандлаб ясалган ва вазнини енгиллаштириш мақсадида ундан маҳсус ўймалар

2.9—расм. Күпприкли кран.

1—куприк; 2—күргизувчи гидрикалар; 3—юк кутариш аравасаси; 4—четки күндаланг түсничелар; 5—маңсус майдончалар; 6—күпприкни харақатлантируучи механизм; 7—юк кутариш аравасасини йуллари (рельслары); 8—башкариш кабинаси; 9—юк кутариш механизми; 10—юк кутариш механизми; 11—эстакада; 12—нлак; 13—тармоги; 14—краннинг пролети.

қирқиб олинган. Лекин кейинги пайтларда құштаврлардан ҳам бош күтарма түсінлар ясалмоқда. Бөш күтарма түсінларға, құприкни ҳаракатлантирувчи механизм жойлаштириш учун ва юк күтариш аравачасыда жойлаштан механизм, асбоб—ускуналарни мойлаш, күрикдан үтказиш, ҳамда таъмирлаш учун, **максус майдончалар** кронштейнерлар ёрдамида маҳкамалаб құйилған. Шунингдек бош күтарма түсінга бошқарыш кабинаси, ғомшоқ кабель қурилмаси ва троллей ҳам жойлаштирилған.

Бош күтарма түсінлар устига үрнатылған рельсларда юк күтариш аравачаси үнг ва чап томонларға ҳаракатланади. **Юк күтариш аравачасининг** рамасига юк күтариш ва аравачани ҳаракатлантирувчи механизмлар үрнатылған. Юк күтариш механизми электр двигателден, үқ (вал)га үрнатылған тишли муфтадан, электр магнитли тормоз (тұжтаттігіч)дан редуктордан ва пұлат арқон үрайдиган барабандан иборат. Юк күтариш механизмининг редуктори электр двигателден айланишларни (айланма ҳаракатларни) үқ ва муфта орқали олади ва уларни камайтириб барабанга узатади. Пұлат арқонни үрнатыш учун барабанда үнг ва чап үрам (чуқурча) излар мавжуд бұлыб, бу эса үз навбатида юкни күтартганида ва туширганида горизонтал силяншыны истисно этади.

Юк күтариши 10 т ва ундан ортиқ бұлған кранларда иккита: бош ва ёрдамчи юк күтариш механизмлари бұлыб, вазни оғир юкларни бош юк күтариш механизми паст (кам) тезликларда юқорига күтәради ва пастта туширади, вазни енгил бұлған юкларни эса ёрдамчи юк күтариш механизми каттароқ тезликларда юқорига күтәради ва пастта туширади.

Агар кран очиқ майдонда ишиласа, у шу майдоннинг икки чети бүйлаб қурилған эстакада түсінлари устига үрнатылған рельсларда ҳаракатланади. Агар кран ёпиқ омбор ичида ишиласа, у бино деворларидан чиқиб тұрадиган кронштейн түсінлари устига үрнатылған рельсларда ҳаракатланади. Күпприкли кранни ҳаракатлантируvчи механизм электр двигателден, үқга үрнатылған муфтадан, электр магнитли тормоздан ва электр двигатель айланма ҳаракатини четки күндаланғ түсінчага үрнатылған юргизувчи гидиракка камайтириб узатиб берувчи редуктордан иборат.

Грейферли күпприкли кранлар одатдаги кранларидан юк күтариш аравачасининг тузилишидан фарқ қиласы. Грейфер билан ишлайдиган аравачада иккита пұлат арқон үрайдиган барабан бұлыб бири грейферни күтариш ва тушириш учун ишлатылса, иккінчи грейфер жағларини очиши ва ёпиши учун

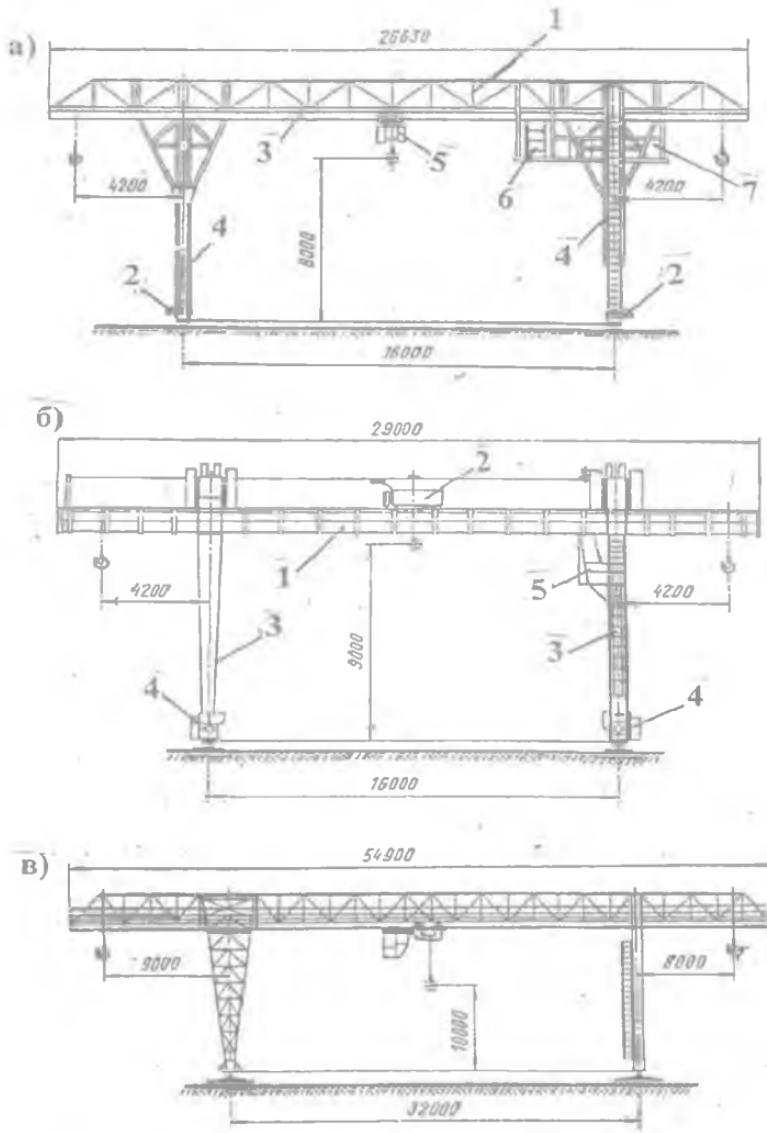
ишилтилади ва ҳар бир барабан узининг алоҳига электр двигателига эга бўлади.

Магнитли кўприк кранлар одатдаги кўприкли крандан оғир конструкцияси ва электр магнит плитани ишлатиш учун зарур жиҳозлари билан ажралиб туради. Электр магнит плита юқ кўтариш аравачасининг илтагига илиб қўйилади. Электр двигатель ва генератордан иборат магнит станция эса кўприкнинг маҳсус майдончасига ўрнатилади. Магнит станция ўзгарувчан токни ўзгармас токка айлантириб беради ва бу ўзгармас ток электр магнит плитани ишлаши учун зарур бўлади.

Кўприк кранларнинг асосий камчиликларидан бири шуки, кран ишлайдиган майдоннинг ҳамма бўйи баровар, катта маблағ талаб қиласидиган, эстакада иншоатларни қуриш лозим бўлади.

2.2.3. Чор пояли кранларнинг тузилиши ва вазифаси

Чор пояли кранлар тузилиш жиҳатидан ва иш шароити бўйича кўприкли кранлардан фарқ қилмайди. Чор пояли кран кўприги ўзига хос кўриннишдаги тўртта таянч пояларига ўрнатилган бўлиб очиқ майдон, темир йўли ва автомобиль йўлини устидан ёпиб (қоллаб) туради. Чор пояли краннинг юқ кўтариш аравачаси кўприк краннинг юқ кўтариш аравачасидан тузилиши бўйича жиiddий фарқ қилмайди. Лекин баъзи бир чор пояли кранларда (*K-05, K-09*) юқ кўтариш аравачаси бўлмай балки, ферма (кўприк) остига бўйи баравар узунасига ўрнатилган монорельсда осилиб ҳаракатланувчи тельфер юкни юқорига кўтаради ва пастга туширади. Чор пояли кран очиқ майдонни икки четига, майдон бўйи (узунлиги) баравар қурилган рельс устида ҳаракатланади ва ортиш—тушириш ва омбор ишларини кўприкли кранлар каби амалга оширади. Чор пояли кранлар учун катта маблағ талаб қилинувчи эстакада иншоатларини қуриш даркор эмас ва шунинг учун ортиш—тушириш қурилмаларининг баҳоси, худди шу параметрдаги кўприк кранларга қараганда 40—60 % га арzon бўлади Чор пояли кранлар конструкция тузилишига мувофиқ консолсиз ва икки консолли бўлиши мумкин. Консолсиз чор пояли краннинг кўприги четлари билан таянч пояларига маҳкамланган бўлиб, улар оғдиёроқ ва енгил, лекин улар фақат пролёти билан ёпиб турган майдонгагина хизмат кўрсатади. Консолли чор пояли кранларда эса, аксинча пролетнинг икки томонида консоллар ҳосил бўлади. Консолли кранлар анчагина мураккаб машиналар

2.10—расм. Икки консолли чорпояли кранлар.

а— К-09: 1—металл панжарадан ясалган кесими учбарчак шаклдаги ферма; 2—кранни юргизувчи аравачалар; 3—құш таврлы монорельс; 4—А күрнишдеги портал (поялар); 5—тельфер; 6—бошқариш кабинаси; 7—максус майдонча.

б— КДКК-10: 1—ферма; 2—юк күтариш араваси; 3—таянч поялари; 4—кранни юргизувчи аравачалар; 5—бошқариш кабинаси.

в— ККС-10.

бұлсада, аммо ортш—тушириш ишларини самарали ташкил этишда құл келади ва улар пролёт ости ва консол ости майдонларига ҳам хизмат күрсатадилар.

К-09 (2.10—расм, а) ўзи монтаж бұлувчи тельферли, юк күтариш 5-тоннали иккі консоли чор пояли кран. Унинг металл панжарадан ясалған, кесими учбұрчак шаклдаги фермаси 1, юргизувчи аравачалар 2 га үрнатылған А—куринишли иккита портал поялар 4 га олтита жуфт шарнирлар ёрдамида маҳкамланған. Ҳар бир портал ҳаракатланувчи ва әргашувчи аравачаларга зәғ. Краннинг махсус монтаж механизми ҳаракатланувчи аравача редукторининг ўқи (вали)га үрнатылған барабандардан ва әргашувчи аравачага маҳкамланған блоклардан иборат бұлиб, улар пулат арқонлар билан боғланғанлар. Панжарали ферманы остига, унинг ҳамма бүйи (узунлиги) баравар құштаврли монорельс 3 үрнатылған бұлиб, бу монорельсда тельфер 5 юк күтариш механизми ҳаракатланади. Таңынч пояларининг бирига барча бошқариш асбоб—ускуналари билан жиҳозланған кабина 6 ҳамда тельферни мойлаш, күриқдан үтказиш ва таъмирлаш учун махсус майдонча 7 үрнатылған. Чор пояли кран ташқи электр тармоғидан троллей 9 орқали 380 В ли уч фазали үзгарувлан ток билан таъминланади. Тельфернинг электр двигателларига ток эгилувчан кабель орқали узатылади.

Иккі консоли чор пояли КДКК-10 кранни (2.10—расм, б) юк күтариш арқонлари, М-41 электрмагнитлы плитта ва сиғими 1,5 м³ ли электр моторлы грейфер, думалоқ ёғочлар учун грейфер қамрагич билан жиҳозланыш мүмкін, юк күтариш 10 т, пролети эса 16 м. Кран күпприги (фермаси) 1 түғри тұртбурчак кесимли иккита бөш күтарма түсіндін иборат бұлиб, уни остига үрнатылған рельсларда юк күтариш механизми үрнатылған аравача 2 ҳаракатланади. Краннинг ҳар бир таңынч поялари 3 кранни ҳаракатлантирувчи аравачалар 4 га маҳкамланған. Краннинг ҳар қайси томонға ҳаракати олдиңда бораётган аравачани тортиш кучи ҳисобига амалға оширилади. Тезланиш ва ортиқча юкламада эса барча аравачалар ҳаракатта келади ва бунда орқада бораётган аравачани ҳаракатлантирувчи электр двигателлар автоматик уланади ва тезланиш ёки ортиқча юклама тугаганида улар автоматик узилади. Краннинг таңынч пояларини бирида бошқариш кабинаси 5 жойлашған. Краннинг юк күтариш аравачасыга электр энергия әгулувчан кабель орқали узатылади. Краннинг ўзи эса ташқи электр тармоғидан троллей орқали электр энергиясы билан таъминланади.

ККС-10 (2.10—расм, в) иккі консоли, ўзи монтаж бұлувчи чор пояли кран. Унинг юк күтариши 10 т, пролёти

32 м. Краннинг панжарали фермаси түгри тұртбурчак кесимли бұлыб, уни остига ҳамма бүйі баравар үрнатылған швельлерли икки қатор рельсде юк күтариш аравачаси ҳаракатланади. Бошқариш кабинаси юк аравачаси билан биргаликда ҳаракатланади. Краннинг иллагига хода ва ғұлаларни қамраб олиш учун титратувчи моторли грейфер қамрагич осиш мүмкін. Кран 380 В ли уч фазали үзгарувлан электр токини ташқи электр тармоғыдан этилувлан кабель орқали олади. Баъзи бир чор пояли кранларнинг техник тавсифномаси 2.2 – жад – вадда күрсатылған.

2 – жадвал

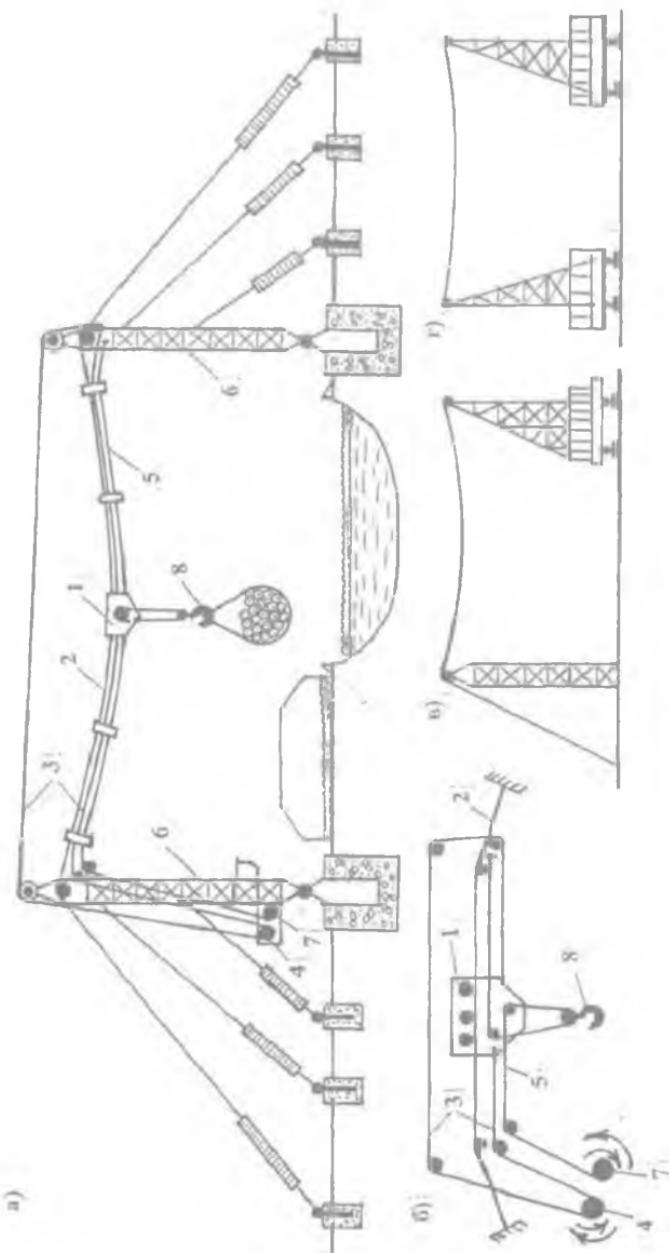
Чор поялини электр кранларнинг техник тавсифномаси

Параметрлари ва үлчамлари	K – 05	КК – 6	ККС – 10	ҚДКК – 10
Юк күтариш, т	5	6	10	10
Пролети, м	11,3	16,0	32,0	16,0
Консол қаноти, м	4,2	4,5	8,5	4,2
Юк күтариш баландлығи, м	8,0	9,0	10,0	8,65
Тезликлари, м/дақ:				
юк күтариш	8,0	20,5	15,0	10,0
юк аравачасини	30,0	49,5	40,0	38,0
Кранни	50,0	100,0	36,0	90,0
Кранни массаси, т	18,5	32,5	37,8	37,6
Кран двигателарини умумий құvvати, кВт	23,5	53,0	42,0	54,2
Ұлғуржи бағоси, руб	9280	20000	14300	20300
Тикланиш, бағоси, руб	–	–	26450	23180

2.2.4. Кабелли кранларнинг тузилиши ва вазифаси

Дарё сувларидан үрмөн материаллари (хода, ғұла) оладиган катта очиқ омборларда кабелли кранлар (2.11 – расм, а) кенг құлланилади. Буларни кабелли кранлар деб атапшиша сабаб шуки уларнинг юк күтариш аравачаси 1 икки дона минора 6 ларга маҳкамланған күтәрмә арқон 2 да ҳаракат қиласы. Минораларнинг бирини – машина минораси деб аталауди ва унда юк күтариш механизми ва аравачаны ҳаракатлантирувчи механизмлар, ҳамда бошқариш кабинаси үрнатылади, иккінчиси эса контрол минора деб аталауди.

Кабель краннинг юк күтариш аравачаси тортувчи (судровчи) арқон 3 ёрдамида унг ва чап томонға ҳаракат

2.11-расм. Кабелли кранлар.

а-күтәрмә арқында қотып махкамалынан мұндаған кабелли кран; б-кабелли кран шарттылардан үйретим чынысы; в-радиаль кабелли кран; г-жаракатлагатын кабелли кран;
 1-юқ күтармын арамасы; 2-күтарма арқон; 3-тортувчи (судровчи) арқон; 4-шаралашын жаракатлантируучи механизм; барaban; 5-юқ күтармын арқон; 6-миноралар; 7-юқ күтармын механизмні барабанды; в-нагак.

қиласи. Тор'гувчи аркон аравачани ҳаракатлантирувчи механизм барабани 4 ни бир неча бор ўраб утиб, минораларда жойлашган блоклар орқали ўтиб, уни учлари юк кутариш араввачани икки томонига маҳкамлаб (боғлаб) қўйилган (2.11 – расм, б). Аравачани ҳаракатлантирувчи механизм барабани соат стрелкаси бўйича айланса, юк кутариш аравачаси чап томонга, аксинча барабан соат стрелкасига тескари томонга айланса юк кутариш аравачаси ўнг томонга ҳаракат қиласи. Юк кутариш механизмининг барабани 7 соат стрелкасига тескари айланса юк кутариш арқони 5 илгак 8 ни тепага кутаради ва аксинча у соат стрелкаси бўйича айланса илгак пастга тушади.

Кабелли кранлар мұқим (ҳаракатланмайдиган 2.11 – расм, а), радиаль (2.11 – расм, в) ва паралел ҳаракатланувчи (2.11 – расм, г) бўладилар. Мұқим кабель кранларнинг иккала минораси ҳам ҳаракатланмайди. Уларнинг юк кутариши 1 тоннадан 13,5 тоннагача, пролети эса 100 метрдан 1800 метргача бўлиб очиқ майдонга тўғри чизиқ бўйича хизмат кўрсатади. Паралел ҳаракатланувчи кабель кранларнинг иккала минораси ҳам маҳсус кенг изли аравачаларда рельс йўллар устида ҳаркатланади. Уларнинг юк кутариши 3 тоннадан 20 тоннагача, пролети эса 150 метрдан 700 метргача бўлиб тўғри тўртбурчакли очиқ майдонга хизмат кўрсатади. Радиаль кабель кранларнинг бир минораси ҳаракатланмайди, иккинчиси эса айлананинг ёйи бўйича ҳаракат қиласи. Уларнинг юк кутариши 3 тоннадан 30 тоннагача, пролети эса 150 метрдан 800 метргача бўлиб, очиқ майдоннинг сектор ҳадига хизмат кўрсатади.

Кабель кранларнинг юк кутариш тезлиги $0,5 \div 2$ м/с, юк кутариш аравачасини тезлиги $0,75 \div 4$ м/с, миноранинг ҳаркатланиш тезлиги эса $0,1 \div 0,5$ м/с.

2.2.5. Айланувчи стрелали кранларнинг тузилиши ва вазифаси

Горизонтал ёки ҳам горизонтал ва ҳам вертикал текисликда айланувчи стрела ёки консоллар ёрдамида юкни элтиб берувчи машиналар айланувчи стрелали кранлар деб аталади. Бундай кранларга темир йўлида, автомобилда, пневмоидиракларда, занжирлари ўрмаловчи айланувчи стрелали, портал, ярим портал ва минорали кранлар киради. Юритувчи қурилмасининг тузулишига мувофиқ айланувчи

стрелали кранлар рельсларда ҳаракатланувчи ва рельсларда ҳаракатланмайдиган кранларга булинади. Темир йули, портал, ярим портал ва минорали кранлар рельсларда ҳаракатланувчи кранларни ташкил этади.

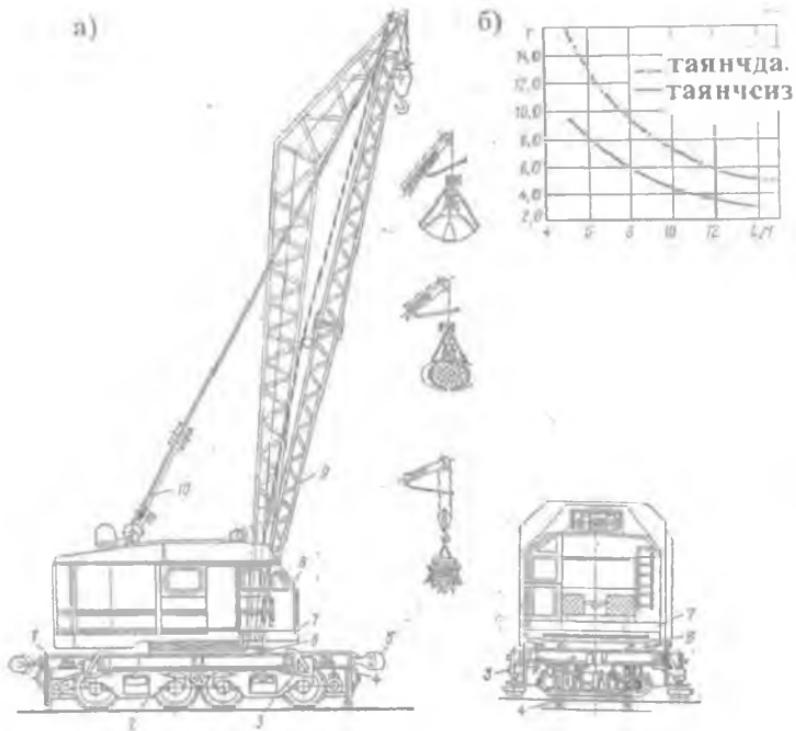
Айланувчи стрелали кранлар иккى асосий: юргизувчи ва айланувчи қисмдан иборат. Краннинг юргизувчи қисми кутариб турувчи рамадан иборат бўлиб, унда краннинг юритиш механизм ва бошқа асбоб ускуналари жойлашган. Краннинг айланувчи қисми платформадан иборат бўлиб, унда краннинг стреласи, кабинаси, минораси, юк ва стрелани кутариш механизми ва бошқа асбоб – ускуналари жойлашган. Айланувчи стрелали кранларга қўйиладиган муҳим талаб–муайян юк кутаришда краннинг тургун (аганаб кептас)лигини сақлаб қолишдир. Краннинг стрела қаноти катта бўлганида юк кутаришини ошириш мақсадида, улар чиқариб қўйиладиган таянч (аутригер)лар билан жиҳозланади.

Айланувчи стрелали ўзи юрадиган кранлар иш фронтлари (жойлари) бир – биридан олиса жойлашган ва ҳар бир ортиш – тушуриш фронтида алоҳида ортиш – тушуриш машиналарини ишлатиш иқтисодий жиҳатдан самарали бўлмаган ҳолатларда айланувчи стрелали ўзи юрадиган кранлардан фойдаланилади.

Ҳозирда ортиш – тушуриш, қурулиш – монтаж ва бошқа ишларда КДЭ – 151, КДЭ – 161, КДЭ – 163, К – 103, К – 251, КДЭ – 252 каби темир йўлида юрадиган айланувчи стрелали кранлардан кенг фойдаланилмоқда. Бу кранларни юк кутариши 15 тоннадан 25, улар тоннагача бўлиб юк кутариш арқонлари, икки жағли ва турт кафти грейферлар ҳамда электр магнит плиталар билан жиҳозланниши мумкин.

2.12 – расмда темир йўлида юрадиган дизель – электр кран КДЭ – 161 кўрсатилган. Кран қўйидаги асосий қисмлардан: айланмайдиган платформа 1; иккى ўқли аравача 2; чиқариб қўйиладиган домкратли таянч 3; қамрагич (захват) 4; автоулагич 5; таянч айланмаси 6; айланувчи платформа 7; кабина 8; юк кутариш стреласи 9; стрела полиспости 10 дан иборат.

Краннинг айланмайдиган платформаси темир йулда юрадиган иккита иккى ўқли аравачага ўрнатилган. Кран поезд составларида ҳаракатланиши учун платформа автоулагичлар билан жиҳозланган. Платформа рамасининг охирига чиқариб қўйиладиган домкратли таянч (аутригер)лар ўрнатилган ва кран бу аутригерга таяниб ишлаганида унинг тургунлиги пухта бўлади ва таянчсиз ишлаганига қараганда кўпроқ юк кутара олади (2.12 – расм, б).

2.12-расм. Айланувчи стрелали кранлар.

а-темир йўлида юрадиган дизель-электрор кран КДЭ-161:
 1-айланмайдиган платформа; 2-икки ўди аравача;
 3-чиқарип қўйиладиган домкратли таянч; 4-илашма;
 5-автоулагич; 6-таянч айланмаси; 7-айланувчи платформа;
 8-кабина; 9-юк кўтариш стреласи; 10-стрела полиспости.
 б-юк кўтариш эгри чизиқлари; в-автокран КС-3571.

Айланмайдиган платформанинг айлана таянчига айланувчи платформа монтаж қилинган булиб, у 360 айланади. Айланувчи платформа устига ўрнатилган кабина ичида дизель-генератор қурилмаси ўрнатилган булиб, у электр энергиясини ишлаб чиқаради. Ишлаб чиқарилган электр энергияси краннинг юк кутариш, стрелани кутариш ва тушуриш, платформани айлантириш ва краннинг ҳаракатлантириш механизмларининг электр двигателларига кабеллар орқали узатилади. Кранда бундай кўп моторли дизель-юритмани ўрнатилиши, унинг ишчи операцияларини параллель бажариш имкониятини беради. Кран ташки электр тармоғидан (380 В, 50 Гц) юмшоқ кабель орқали ҳам ишлаши мумкин.

Краннинг юк кутариш механизмини икки барабанли бўлиб, уни икки арқонли грейферлар билан жиҳозланиш имкониятини беради. Кранни ҳаракатлантирувчи механизми айланмайдиган платформага ўрнатилган электр двигателдан ва айланма ҳаракатни гидирлак уқларига узатадиган тишли узатгич (зубчатой передачи)дан иборат. Краннинг айланувчи платформасига шарнир ва блокли полиспаст ёрдамида стрела монтаж қилинган. Блокли полиспаст ёрдамида стрела қанотини ўзгартириш мумкин. Стрела қанотини ўзгаришига мувофиқ краннинг юк кутариши ҳам ўзгарилиди (2.12 – расм, б). КДЭ-161 кранни юк кутариш арқонлари, тўкилувчан юклар учун икки жагли грейфер, думалоқ ёғочлар учун грейфер қамрагич ва электр магнит плита билан жиҳозланishi ва улар ёрдамида донали, тўкилувчан, ўрмон юкларини ҳамда пўлат ва чўян буюмларни ортиш-тушириш ва омбор ишларини юқори унумдорликда бажарилиши мумкин. Баъзи бир темир йўлда юрадиган стрелали кранларнинг тавсифномаси 2.3 – жадвалда кўrsatilgan.

Автомобиль кранларининг (2.12 – расм, в) асосий афзаллиги шундан иборатки уларни тезликда бир ишлаб-чиқариш (ортиб-тушуриш) участкасидан бошқасига олиб (кучириб) ўтиш мумкин. Уларнинг айланувчи платформаси стрела ва ҳамма кран механизмлари, ҳамда асбоб – ускуналари билан биргалиқда, серияли ишлаб чиқарилаётган автомобильларнинг шассисига монтаж қилинади. Автомобиль кранларда дизель-электр ва дизель-гидравлик юритмалардан фойдаланилади. Механик юритмали автомобиль кранлар тузилиши буйича анча мураккаб ва паст фойдали иш коэффициентига эга.

Темир йұлида юрадиган стрелали кранларнинг тавсифномаси

Параметрлари ва үлчамлари	КДЭ – 161	КДЭ – 251	КДЭ – 151	
Юк кутариш, т	16,0	25	15	
Стреласининг узунлиғи, м: нормал узайтирилган	15 20	15 20	15 20	
Стрела қаноти, м: минимал максимал	5 14	5 14	5 14	
Максимал юк күтариш тезлиги, м/дақ: илгақда грейферда		17,6 63,0	10,6 63	17,6 53
Краннинг ҳаракат тезлиги, км/соат: үзи юрганида поезд составида		10,4 80	8,3 80	12,9 80
Кран стреласини айланиш частотаси, айл/дақ	1,96	1,5	2,6	
Кран двигателининг қуввати кВт	87,5	115	110	
Краннинг умумий массаси, т	52,4	67,5		
Улгуржи бағоси, руб	21000	23700		
Тикланиш бағоси, руб	27210	30230	23400	

Дизель – электр юритмали автокранларда автомобильнинг асосий двигатели билан туташкан генератор электр энергиясини ишлаб чиқаради ва бу ишлаб чиқарылган электр энергияси кабеллар орқали краннинг юк күтариш, стрелани кутариш ва тушуриш, платформани айлантириш механизмларининг электр двигателларига узатилади. Дизель – гидравлик юритмали автокранларда автомобильнинг асосий двигателидан ҳаракатта келадиган гидравлик насослар ишчи суюқликни гидравлик цилиндрларга ёки гидравлик двигателларга җайдайды ва оқибатда краннинг ишчи механизмлари ҳаракатта келади. КС – 3571 русумли дизель – гидравлик автокран МАЗ – 500А русумли автомобильнинг шассисига үрнатылған (2.12 – расм, в).

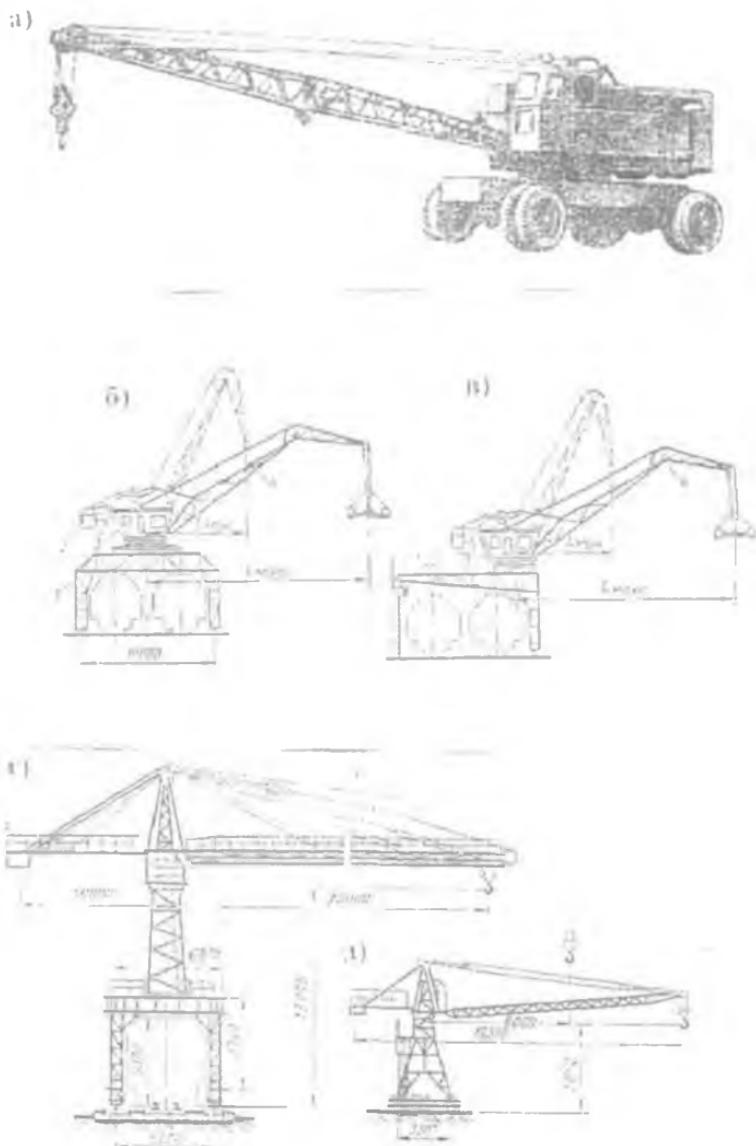
Оғир вазнли юклар билан ортиш – тушуриш ишларини бажараёттанида автомобиль кранлар чиқариб қўйиладиган таянчларга маҳкамлаб қўйилади, буларни үрнатишга эса

анчагина вақт ва меҳнат сарф бўлиши билан бирга кран бир жойда муқим туриб ишлайди ва фақат доира ҳадидагина хизмат кўрсата олади. Автомобиль кранлар чиқариб қўйиладиган таянчларсиз ҳам ишлаши мумкин, лекин бунда уларнинг юк кўтариши анча паст бўлади.

Пневмоғилдиракли кранлар (2.13 –расм, а) айланувчи платформаси тузилиши жиҳатидан темир йўлда юрадиган кранлардан унча катта фарқ қилмайди, аммо уларнинг айланувчи платформаси стрела ва ҳамма кран механизм, асбоб – усксналари билан маҳсус пневмоғилдиракли аравага ўрнатилган бўлади. Пневмоғилдиракли кранлардан ҳам ортиш – тушуриш ишларида кенг фойдаланилади. Уларнинг автомобиль кранлардан афзалиги шундан иборатки, улар кенг изли шассига эга бўлганликлари учун қўпчилик ҳолатларда чиқариб қўйиладиган таянчларсиз ҳам ишлаши мумкин. Айланувчи платформа устида жойлашган кабинадан краннинг барча механизмлари бошқарилади. Айланувчи платформадаги кузов ичидаги двигателъ жойлаштирилган бўлиб, у краннинг барча механизмларини юритмалар орқали ҳаракатта келтиради. Юритмалар турига қараб бу кранлар дизель – электрли ва дизель – гидравликали бўлиши мумкин. Ҳозирда ортиш – тушуриш ишларида Э – 302Б, КС – 4362, КС – 4361, МКП – 16, КС – 5363, МКП – 25 каби пневмоғилдиракли кранлар ишлатилмоқда.

Ўрмаловчи занжирли кранлар катта массага эга ва ҳам қиммат бўлади. Занжирлари остида омбор майдонларининг қопламалари бузилиб (вайрон бўлиб) кетиши сабабли бу кранлардан ортиш – тушуриш ишларида фойдаланиш анча чекланган.

Порталли кранлар (2.13 –расм, б) кенгайтирилган изли темир йўлда ўзи ҳаракатланувчи П – шаклдати портал (рама) 1 дан иборат бўлиб, унинг юқори горизонтал майдончасига айлана (ҳалқасимон) рельс ўрнатилган. Ҳалқасимон рельс устига айланувчи платформа 3 ғалтаклар (катки) ёрдамида ўрнатилган. Айланувчи платформага, маҳсус конструкцияли шарнирли – буқланувчан стрела 4 шарнир ва блокли полиспаст ёрдамида маҳкамланган. Маҳсус конструкцияли, шарнирли – буқланувчан стрела 4 нинг қаноти катта ва кичик бўлганида ҳам юкни горизонтал ҳолатда баландлигини ўзгартирмасдан элтиб беради. Айланувчи платформа посанги 2 билан жиҳозланган бўлиб, стрела қаноти катта ва кичик бўлганида ҳам у юк массаси мувозанатини автоматик равишда сақлаб туради. Краннинг ҳар бир механизми, узининг электр двигателига

2.13-расм. Айланувчи стрелали кранлар.

а-пневмоидиракли дизель-электорли кран:

б-портолли кран: 1-П шаклдаги портал; 2-пасанги; 3-айланувчи платформа; 4-максус конструкцияли шарнирли-букланувчи стрела.

в-яirim порталли кран: 1-яirim портал; 2-пасанги; 3-айланувчи платформа; 4-максус конструкцияли шарнирли-букланувчи стрела.

г ва д-минорали кранлар.

эга булиб, улар ташқи электр тармоғидан 380 В ли, 50 Гц ли, уч фазали ұзгарувчан ток билан таъминланади. Порталнинг пролёт қисмига киритилган темир йўлнинг сонига мувофиқ бир йўлли ва кўп йўлли порталлар бўлиши мумкин.

Битта таянч портални бўлмаган ва бир кран ости рельс йўли деворда ёки эстакадада жойлашган (2.13 – расм, в) кранлар ярим портал **кранлар** деб аталади. Портал ва ярим портал кранлар дарё причалларида ва денгиз портларида ва темир йўл транспортидан сув транспортига турли сочиувчан – тўкилувчан, донали, оғир вазни, юкларни ва ўрмон материалларини ва ҳ.к. ортишда ва аксинча ортишда ва омбор ишларида, ҳамда турли корхоналарнинг рельс ёни омборларида кенг фойдаланилади.

Минорали **кранлар** портал кранлар қаби юкни катта балаңдикка кичикроқ стрела қанотида кутариш лозим бўлган ҳолатларда ишлатилади. Лекин портал кранлардан фарқли ўлароқ уларнинг портал рамаси билан тўлиқ айланадиган платформаси ўртасида минора жойлашган (2.13 – расм, г, г). Юк илиб олиш мосламалари стрела остидаги монорельсда ҳаракатланувчи маҳсус аравачага ёки стрела охиридаги блок полиспаст илгакларига осиб қўйилади. Минорали кранларни турғунлигини портал ўймасига қўйилган бетон плиталар таъминлайди.

2.2.6. Кранларнинг юк илиб олиш мосламалари

Юкларни илиб олишга ва юкни илгақдан бушатишга сарфланадиган вақт кранлар иш циклининг 20% дан 80% гача бўлган вақтини ташкил этади. Шу сабабли кранлар унумдорлиги илиб олиш мосламаларининг конструкциясига, мазкур юк учун уларни тўғри танлаб олинишига ва улар билан ишлаш шароитига бевосита (тўғридан – тўғри) боғлиқ булади. Юк илиб олиш мосламалари ишлаш тарзи (принципи) буйича уч гурухга бўлинадилар: юк илиб олиш (застропка)ни ва юкни бушатиш (отстропка)ни илгакчи ишчилар (стропольщики) қўлда бажарадиган; юкни илиб олиш ва юкни бушатиш автоматик тарзда бажариладиган ва ниҳоят юкни илиб олиш қўлда бажариладиган ва юкни бушатиш автоматик тарзда бажариладиган. Бундан ташқари юкни илиб олиш мосламалари универсал – ҳар хил конфигурация ва ўлчамдаги юкларни илиб олишни таъминловчи ва маҳсус – муайян турдаги юкни илиб олишга мослашган бўлиши мумкин. Универсал юк илиб олиш мосламалари ҳар хил турдаги юк кутариш арқонлари ва

илгаклардан иборат. Юк илиб олиш мосламаларига күйиладиган мұхим талаблар қүйидагилардан иборат:

конструкцияси оддий ва мустақам бұлиб, ортиш—тушириш ишларини хавфсизлигини ва пухталигини (надежность) таъминлаш;

ұз массасини минимал булиши;

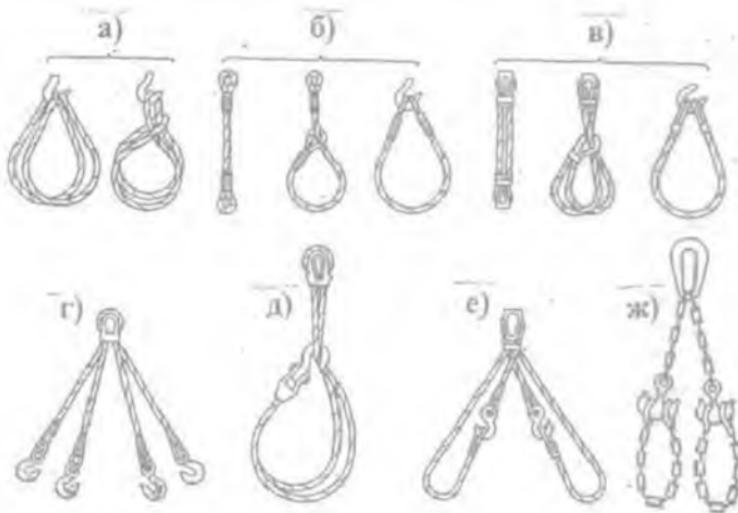
юкни илиб олиш ва юкни илгақдан бушатиш учун кам вақт сарфланиши;

универсаллыги, юкларни ортиб—туширишда асрашни таъминланиши;

техника хавфсизлиги ва меңнатни мұхофаза қилиш талабларига мувофиқ булиши.

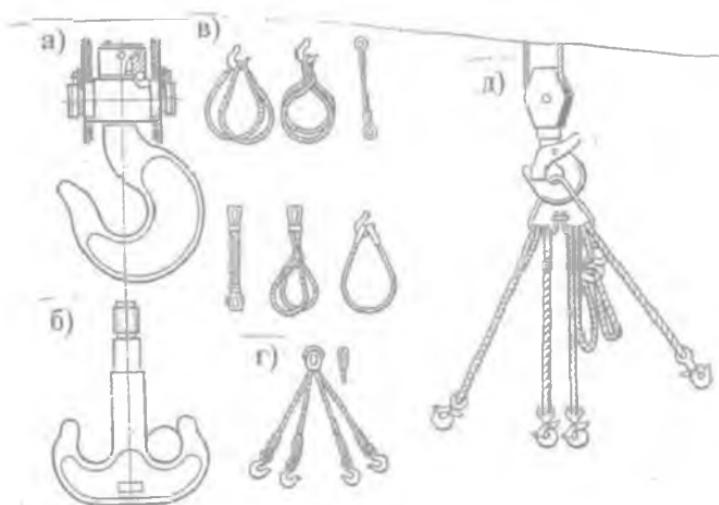
Юк күтариш арқонларининг конфигурацияси ҳар—хил бұлиб, улар ҳалқасынан куринища пұлат арқонлардан ва занжирлардан ясалади (2.14—расм). Пұлат арқондан ясалған юк күтариш арқонларида уларнинг буралиб қолиши ҳоллари содир бўлади. Занжирли юк күтариш арқонларида эса бундай нохуш ҳолатлар содир бўлмайди. Бу юк күтариш арқонлари универсал юк илиб олиш мосламаси ҳисобланыб, турли конфигурациядаги ва ўлчамдаги юкларни илиб олишга мўлжалланган. Юк күтариш арқонлари энг кенг тарқалган ва конструкцияси сода юк илиб олиш мосламалари ҳисобланади. 2.15—расмда турли хил илгаклар, юк күтариш арқонлари ва юк күтариш арқонларини илгакка хавфсиз осиш усуллари кўрсатилган. Илгакларда, уни ишлаб чиқарган заводнинг тамғаси ва паспорти булиши керак, буларсиз илгаклардан фойдаланиш ман этилади. Ҳар олти ойда бир маротаба пұлат арқонли ва занжирли юк күтариш арқонларини ишчи юкламадан икки маротаба ортиқ бўлган юкламада 10 дақиқа давомида синааб кўриш керак. Юк күтариш арқонларига ўрнатилган чўпхат (бирка)ларда уни юк күтариши ва синов санаси кўрсатиб қўйилган булиши керак. Юк күтариш арқонлари етарли даражадаги мустақамликка эга булиши лозим. Юк күтариш арқонларининг захира мустақамлик коэффициенти 6 дан кам бўлмаслиги керак. 2.16—расмда турли хил юк илиб олиш маҳсус мосламалари кўрсатилган.

Грейферлар сочиувчан ва түкилувчан юкларни ботириб олуви өнг кенг тарқалган мосламалардир. Осиб қўйиш тузилемасига, жағларининг очилиши ва ёпилишига мувофиқ икки арқонли ва бир арқонли грейферлар мавжуд. Икки арқонли грейферларда (2.17—расм, а) битта арқон грейферни кутариб туриш, иккинчи арқон эса грейфер жағларини очиш ва ёпиш учун хизмат қиласи. Бундай грейфернинг юк күтариш

2.14—расм. Юк күтариш арқонлари.

а—доирасимон арқонлар; б ва в—икки томони халқали арқонлар; г—бір томони умумий халқали ва иккінчи томонлари илгаклы арқонлар; д ва е—сиртмоқларни осиш усуллари; ж—занжирли юк күтариш арқонлари.

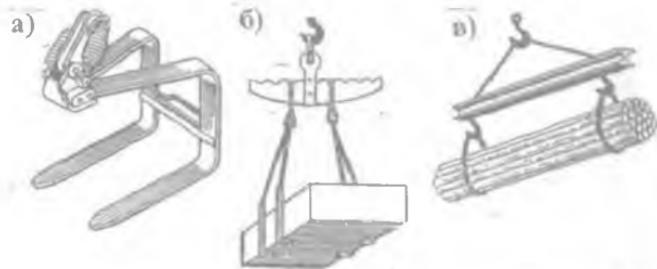

2.15—расм. Илгаклар ва юк күтариш арқонлари:

а—бір шохли илгак; б—икки шохли илгак; в ва г—юк күтариш арқонлари; д— юк күтариш арқонларини илгакқа хавфсиз осиш мосламалари.

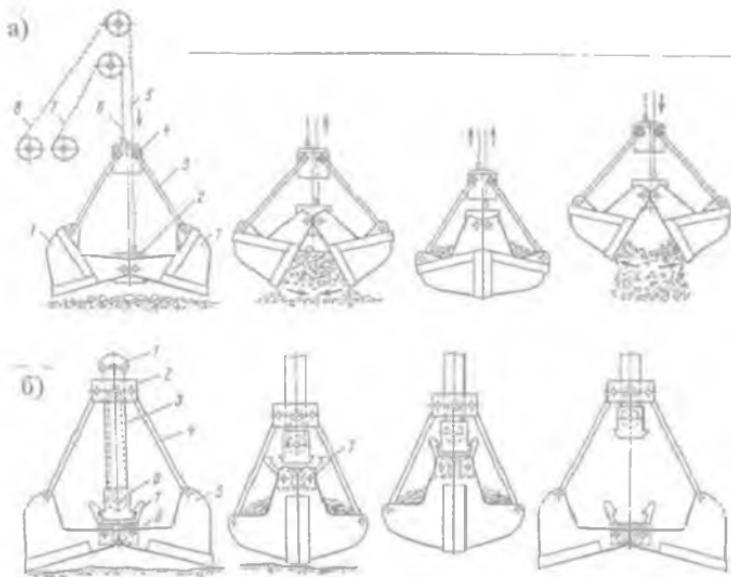
механизми икки барабанли чигирдан (лебедкадан) иборат. Грейфер иккита жағ 1 дан иборат бўлиб, улар юқ кутариш арқони 6 га осиб қўйилган юқори ҳалқа (обойма) 4 га тортқич 3 ёрдамида шарнирли бирлаштирилган. Жағларни ички қисмидан бирлаштирувчи остки шарнир 2 грейферни ёпувчи арқон 5 га осиб қўйилган. Жағларни ёпувчи арқон грейфер барабани 8 га уралади, юқ кутариш арқони 6 эса юқ кутариш барабани 7 га уралади. Грейфер юқ кутариш арқони 6 да осилиб турганида ёпувчи арқон 5 барабан 8 дан бушатилади, грейфер жағлари ўзини ва остки ҳалқа шарнири 2 оғирлиги таъсирида очилиб туради. Юқ кутариш ва ёпувчи арқонлар бушатилганида (туширилганида) грейфер жағлари очиқ ҳолатда юқ уюми устига тушади (ётади). Ёпувчи арқон 5 барабан 8 га урала бошлаганида грейфер жағлари юқ уюми ичига ботирилиб кира бошлайди. Жағлар беркилгандан сўнг юқ кутарувчи арқонни ҳам барабан 7 га ұраш бошланади ва иккала арқон бараварига юқорига ҳаракати натижасида грейфер жағлари ёпиқ ҳолатда юқорига кутарила бошлайди. Грейфер юкни түкиш жойига элттандан сўнг юқ кутариш арқони 6 да уни кутариб туриб, арқон 5 бушатилганида грейфернинг ўзини ва юкни оғирлиги таъсирида жағлар очилади ва юқ грейфердан түкилади. 2.17 – расм, а да жағлар очилишида, ёпилишида ва грейферни кутаришда арқонлар ҳаракати стрелкалар билан курсатилган.

Бир арқонли грейферларда кутариш ва жағларни ёпиш битта юқ кутариш арқонида амалга оширилади. Бир арқонли грейферлар кранларга – ҳам илгакларда ва ҳам грейферларда тез алмашиниб ишлаш имкониятини яратади. Бир арқонли грейферларда (2.17 – расм, б) юқ кутариш арқони 3 юқори траверс 2 ва остки каллакча 8 полиспаст блоклари орқали уттан. Махсус қулф 7 грейферни жағларини ёпиқ ҳолатда ушлаб туради. Грейфер жағлари бир – бири билан остки траверса 6 да шарнирли бирлаштирилган. Тортқич (тяга) 4 орқали эса жағ 5 лар юқори траверса 2 га ҳам шарнирли бирлаштирилган. Юкни ботириб олиш пайтида каллакча 8 ва траверса 6 қулф 7 нинг илмоқлари ёрдамида ўзаро бирлашиб турадилар. Кран грейферни ҳалқа 1 орқали тепага кутарганида юқори траверса 2 ва каллакча 8 бир – бирига яқинлаша бошлайди. Бунда грейфер жағлари траверс 6 даги ўз шарнирларида бурилиб (айланиб) юқ уюми ичига кира бошлайди ва грейфер юқ билан тұлади. Жағлар ёпилиганидан сўнг грейферни кран тепага кутариб юқ тушуриш жойига элтади ва грейфер юқ (таянч) устига тусирилганида қулф илмоқлари 7 очилади, каллакча 8 эса остки траверса 6 дан

2.16-расм. Юкларни илиб олиш мосламалари.

а—вилкали илиб олиш мосламаси; б—яшиклар ва пакетланган юкларни илиб олиш мосламаси; в—узун бўйли юкларни илиб олиш мосламаси.

2.17-расм. Сочилувчан ва тўкулувчан юклар билан грейфернинг ишлаш чизмаси.

а—икки арқонли грейфер: 1—грейфер жағлари; 2—жағларни бирлаштирувчи остки шарнир; 3—тортқич (тяга); 4—юқори халқа; 5—грейфер жағларини ёпувчий арқон; 6—юқ кўтариш арқони; 7—юқ кўтариш барабани; 8—грейфер барабани. б—бир арқонли грейфер: 1—халқа; 2—юқори travерса; 3—юқ кўтариш арқони; 4—тортқич; 5—грейфер жағлари; 6—траверса; 7—қулф илмоқлари; 8—каллакча.

ажралади. Кран ҳалқа 1 ни тепага күтара бошлаганида юқори траверса 2 ни ҳам бирга кутаради. Юқори траверсага шарнирли бирлаштирилган тортқич 4 эса грейфер жағлари 5 ни оча бошлайды ва уни юқдан бұшатади. Янгидан юкни ботриб олиш учун жағлари очиқ грейфер юк уюми устига туширилади, каллакча 8 остыки траверса 6 га қулф илмоқлари ёрдамида бирлаштирилади.

Ортиш – тушириш ишларида бошқа турдаги грейферлар: электрогидравлик грейферлар ва титратувчи электрогидравлик грейферлар ҳам құлланилади. Электрогидравлик грейферларда жағларни очиш ва ёпиш гидравлик цилиндрлар ёрдамида, грейферни күтариш – тушуриш эса краннинг юк күтариш механизми ёрдамида амалға оширилади. Титратувчи электрогидравлик грейферларда жағларни очиш ва ёпиш гидравлик цилиндрлар ёрдамида амалға оширилади. Катта бұлаклы оғир, қотиб ёки енгил музлаган юк уюми ичига жағларни ботишини осонлаштириш учун жағларга электр титратгич үрнатылған.

2.2.7. Кранларнинг унумдорлигини ва юритмасидаги құвватини анықлаш

Кранларнинг техник унумдорлиги аввалдан бизга таниш бұлған (2.1) ва (2.2) формулалар орқали анықланади, яғни:
донали юклар учун

$$Q_t = n_u \cdot G_{\text{юк}} = (3600 / T_u) \cdot G_{\text{юк}}, \text{ m}^3/\text{сат}$$

тұқилювчан юклар учун

$$Q_t = (3600 / T_u) \cdot V_k \cdot \gamma \cdot \Psi, \text{ m}^3/\text{сат}$$

бу ерда T_u – бир иш циклига сарфланған вакт, с;

$G_{\text{юк}}$ – бир иш циклида әлтиб бериладын үртапа юк миқдори, т;

V_k – грейферни сиғими, m^3 ;

γ – юкни ҳажмий массаси, t/m^3 ;

Ψ – грейферни тұлишини инобатта олувчи коэффициент ($\Psi=0,80-0,95$).

Кранларнинг техник унумдорлиги уларнинг иш цикли вақтига боғлиқ бўлиб, уни камайтириш краннинг техник унумдорлигини ўсишига сабаб бўлади. Шунинг учун кранларнинг иш циклидаги алоҳида операцияларни аниқ тасаввур қилиш ва бу операцияларни баъзи бирларини параллел (биргаликда) бажариш йўлларини ва усулларини белгилаб олиш, уларнинг иш цикли вақтини қисқартириш имкониятини яратади.

2.18—расм *a* да оғир вазни юкларни платформалардан икки консолли чор пояли кран (куйида кран деб юритилади) билан тушириш жараёниниг чизмаси кўрсатилган. Краннинг иш циклидаги операциялар қўйидагилардан иборат: юкни арқонлар ёрдамида кран илгагига илиш; юкни юқорига кўтариш; юк кўтариш аравачасини майдон томон (кўндаланг йўналишида) ҳаракатланиши; кранни майдон буйлаб ҳаракатланиши (ҳар доим ҳам юк туширилаётган вагоннинг рўпласига юкни тушириш имконияти бўлмаслиги мумкин); юкни пастта тушириш; юкни арқондан бушатиш; илгакни юқорига кўтариш; кранни майдон буйлаб аксинча ҳаракатланиши; юк кўтариш аравачасини вагон томон ҳаракатланиши ва ниҳоят илгакни пастга тушириш. Иш циклидаги бу операцияларни баъзи бирларини кетма—кет бажарилса, баъзи бирлари эса параллел (икки ёки ундан ортиқ операцияларни бир вақтни ўзида биргаликда) бажарилиши мумкин. Иш циклидаги баъзи бир операцияларни паррлел бажариш кранларнинг техник имкониятларига ва кран ҳайдовчисининг касб маҳоратига боғлиқ бўлиб, иш цикли вақтини қисқартиришга олиб келади, бу эса кранларнинг техник унумдорлигини юксалтиришнинг энг асосий омилларидан бири ҳисобланади. Чор пояли, кўприкли ва кабелли кранлар учун иш циклининг вақтини қўйидаги формула орқали аниқлаш мумкин:

$$T_u = t_u + t_b + (4 \cdot h / v_k + 2 \cdot \ell_{kp} / v_{kp} + 2 \cdot \ell_{ap} / v_{ap} + 8 \cdot t_{r.c.}) \cdot \varphi, \text{ с} \quad (2.19)$$

бу ерда h —юкни ўртача кўтариш ва тушуриш баландлиги, м;

t_u , t_b —юкни илгакка илиб олиш ва илгакдан бушатиш вақти, с;

ℓ_{kp} , ℓ_{ap} —краннинг ва кран аравачасининг ўртача ҳаракатланиш масофаси, м;

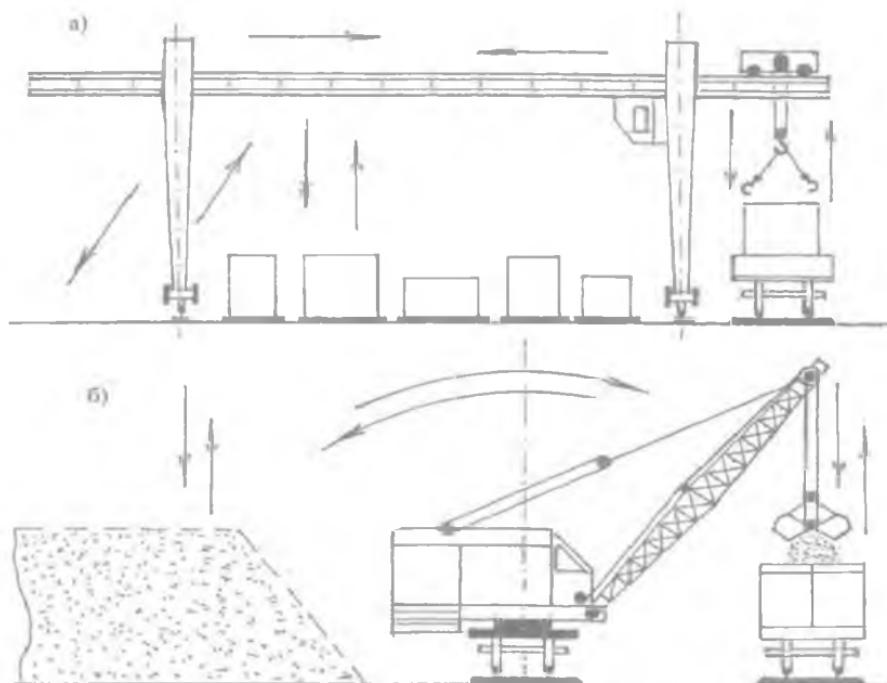
v_k , v_{kp} , v_{ap} —муносиб равишда юкни кўтариш, краннинг ҳаракатланиш ва кран аравачасини ҳаракатланиш

тезліктери, м/с;

$t_{t.c}$ – тезланиш ва секинланиш вақти, ($t_{t.c} = 1 \div 2$) с;

ϕ – иш циклиниң алохидагы операцияларини паралел (иккى ёки ундан ортиқ операцияларни биргаликда) бажариши инобаттаға олувчы коэффициент (0,7 \div 0,85).

8, 4 ва 2 сонлары у ёки бу операция иш циклида неча маротаба қайтарилишини күрсатади.

2.18–расм. Кранларни иш циклидаги ҳаракат операциялари.

а-оғир вазнли юкларни платформадан иккى консолли чорпояли кран билан тушириш жараёни; б-социлувчан юкларни ярим очиқ вагонга грейфер билан жиҳозланған айланувчы стрелали кран билан ортиш жараёнини.

Айланувчы стрелали кранларнинг иш циклиниң вақтини құйындаги формула орқали аниқлаш мүмкін:

$$T_u = t_n + t_0 + (4 \cdot h / v_k + 2 \cdot \beta \cdot 60 / (n_{шп} \cdot 360) + \\ + C_{kp} / v_{kp} + 8 \cdot t_{t.c.}) \cdot \phi, \text{ с} \quad (2.20)$$

бу ерда β – кран стреласини бурилиш (айланиш) бурчаги, град;

$n_{\text{ал}}$ – кран платформасини айланыш частотаси, ал/даң.

Айланувчи стрелали кранлар чиқарыб қўйиладиган таянч (аутригер)ларга маҳкамланиб ишлаганида ёки тўкилувчан юклар билан ортиш–тушириш ишларини бажарганида иш циклининг вақтини қўйидаги формула орқали аниқлаш мумкин:

$$T_u = t_n + t_6 + \left(4 \cdot h / v_k + 2 \cdot \beta \cdot 60 / (n_{\text{ал}} \cdot 360) + 6 \cdot t_{\text{т.с.}} \right) \cdot \varphi, \text{ с} \quad (2.21)$$

чунки айланувчи стрелали кранлар чиқарыб қўйиладиган таянч (аутригер)ларга маҳкамланиб ишлаганида ёки тўкилувчан юклар билан ортиш–тушириш ишларини бажарганида, иш цикли давомида кран ҳаракатланмасдан бир жойда муқим туриб ишилайди (21 – расм б).

Кранларнинг эксплуатацион унумдорлигини (2.15) формула орқали аниқлаш мумкин, яъни:

$$Q_s = Q_t \cdot T_{\text{см}} \cdot k_v, \text{ тн/см}$$

бу ерда $T_{\text{см}}$ – смена вақти, соат;

k_v – ортиш–тушириш машиналаридан вақт бўйича фойдаланиш коэффициенти ($k_v = 0,5 \div 0,75$).

Краннинг юк кутариш юритмасига заруриятли қувват қўйидаги формула орқали аниқланади:

$$N_k = (G_h + G_{\text{ил}}) \cdot v_k / (102 \cdot \eta_k), \text{ кВт} \quad (2.22)$$

бу ерда G_h – юк массаси (краннинг номинал юк кутариши), кг;

$G_{\text{ил}}$ – кранни илиб олиш мослама (илгак, сиртмоқ, грейфер ва ҳ.к.)ларнинг массаси, кг;

v_k – юк кутариш шезлиги, м/с;

102 – ўлчамларни айлантириш коэффициенти;

η_k – юк кутариш механизмининг фойдали иш коэффициенти ($\eta_k = 0,75 \div 0,85$).

Краннинг ҳаракатланиш механизми ва кран аравачасининг ҳаракатланиш механизми юритмаларига заруриятли қувват қўйидаги формула орқали аниқланади:

краннинг

$$N_{kp} = \omega_{kp} \cdot v_{kp} / (102 \cdot \eta \cdot g), \quad kNm \quad (2.23)$$

кран аравачасининг

$$N_{ap} = \omega_{ap} \cdot v_{ap} / (102 \cdot \eta \cdot g), \quad kNm \quad (2.24)$$

бу ерда ω_{kp} , ω_{ap} – муносиб равишда краннинг ва кран аравачасининг ҳаракатланишдаги умумий статик қаршилик, H ;

v_{kp} , v_{ap} – муносиб равишда краннинг ва кран аравачасининг ҳаракатланиш тезлиги, m/s ;
 η – ҳаракатланиш механизмининг фойдали иш коэффициенти ($\eta = 0,90 + 0,95$);
 g – эркин тушиш тезланиши, m/s^2 .

Краннинг ва кран аравачасининг ҳаракатланишдаги умумий статик қаршилик ғилдиракни рельсда, ғилдирак подшипникларидаги, ғилдирак қиррасининг рельсда ишқаланиш кучи ва кран ости (аравача ости) йуллари нишаблигидаги қаршиликлар йигиндисидан иборат бўлиб қуидаги формуулалар орқали аниқланади:

$$\omega_{kp} = f \cdot (G_{kp} + G_n + G_{nl}) + 1000 \cdot G_{kp} \cdot \alpha \cdot g, \quad H \quad (2.25)$$

$$\omega_{ap} = f \cdot (G_{ap} + G_n + G_{nl}) + 1000 \cdot G_{ap} \cdot \alpha \cdot g, \quad H \quad (2.26)$$

бу ерда G_n – юк массаси (краннинг номинал юк кутариши), t ;
 G_{kp}, G_{ap}, G_{nl} – краннинг, кран аравачасининг ва илгакнинг массаси, t ;

f – ҳаракатланишдаги солиштирма қаршилик,
 H (4 – жад);

α – кран ости (аравача ости) йулларининг кундалант нишаблик жоизлиги;

1000 – ўлчамларни айлантириш (утказиш) коэффициенти.

Ҳисоб – китобларда α нинг қуидаги қийматлари қабул қилинади: $\alpha = 0,001$ кўприкли кранлар учун; $\alpha = 0,003$ чор пояли кранлар учун; $\alpha = 0,002$ юк аравачалари учун.

Ҳаракатланишдаги солиштирма қаршилилк

Подшипник лар	ГИЛДИРАК (ЦАПФА) ДИАМЕТРИ, ММ						
	200 (55)	250 (60)	320 (70)	400 (80)	500 (90)	630 (100)	710 (125)
Сирпанувчи	320	280	260	235	215	195	190
Думаловчи	75	65	55	50	40	40	40

2.2.8.. Айланувчи стрелали кранларнинг турғунылигини аниқлаш

Айланувчи стрелали кранлар юк билан ишлаганида ёки юксиз ҳолатда ва стреласи йўл бўйлаб ёки йўлга кўндаланг ҳолатда жойлашганида ҳам ағанааб (тўнкарилиб) кетишдан мустасно ёки бошқача қилиб айтганда турғун (устойчивы) бўлиши керак. Кўпчилик ҳаракатланувчи стрелали кранларнинг излари уларнинг базасидан кичик бўлади, шунинг учун бу кранлар стреласи билан йўлга кўндаланг туриб қолиши энг хавфли деб эътироф этилади. Ҳаракатланувчи стрелали кранларнинг заҳира турғунылик коэффициенти қийматлари ва уларнинг аниқлаш услуби Давлат техника назорати муассасаларининг қоидаларида тартибга солинади. Краннинг турғунылиги унинг ишчи ҳолатда юк билан (юкли турғунылик) ва шунингдек юксиз ҳолатда (краннинг ўзининг турғунылиги) текшириб кўрилади.

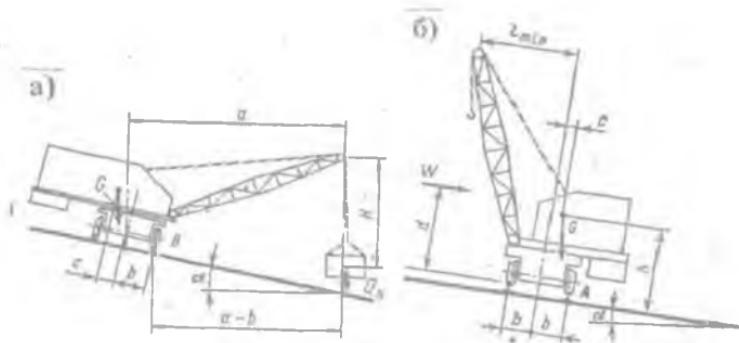
В нуқтага (2.19 – расм, а) нисбатан олинган қайта тикловчи моментни ағдарувчи моментга нисбати юкли турғунылик коэффициенти деб аталади. Кран стреласи максимал қанотда, йўлга перпендикуляр ҳолатда турганида, ҳамда йулнинг кўндаланг нишаблиги ва шамолнинг таъсири эса краннинг ағдариб юборишга имконият пайдо этувчи ҳолатдаги энг ноxуш кучлар мажмуйини (сочетание) назарда тутиб краннинг юкли турғунылиги текшириб кўрилади. Краннинг турғунылигини оширувчи қамрагичини рельсга таъсири инобатга олинмайди.

Юкли турғунылик коэффициенти қуйидаги формула орқали аниқланади:

$$k_{\text{юк}} = M_{\text{тик}} / M_{\text{ағд}} \geq 1,15 \quad (2.27)$$

бу ерда $M_{\text{тик}}$ – тикловчи момент;

$M_{a\Gamma A}$ – ағдарувчи момент.

2.19-расм. Айланувчи стрелали краннинг турғулигини аниқлаш ҳисоб чизмаси.

а – юкли кранни; б – юксиз кранни.

Ағдарувчи моментта шартли равища да фақат краннинг номинал юк күтариш оғирлик кучи аганаш қирраси (В нүқта) га нисбатан пайдо этган момент киритилган:

$$M_{a\Gamma A} = G_{\parallel} \cdot g \cdot (a - \delta), \quad (2.28)$$

бу ерда G_{\parallel} – юк массаси, т;

g – эркин тушиш тезланиши, m/s^2 ;

a – кран стреласи қаноти, м;

δ – кран изи кенглигини ярми, м.

Тикловчи момент қуйидагича аниқланади:

$$M_{\text{тик}} = M_G - \sum M_{\text{ин}} - M_{\text{ш}}, \quad (2.29)$$

бу ерда M_G – кран ости йулининг нишаблигини инобатга олган ҳолда кран ва унинг қисмларини оғирлик кучи пайдо этган момент;

$\sum M_{\text{ин}}$ – кран механизмларини ишга тушириш ва тұхтатиши пайтида, ҳамда краннинг айланышыда марказдан қочма куч таъсирида пайдо бўлувчи кран қисмлари ва юк инерцияси кучлари моментнинг йигиндиси;

$M_{\text{ш}}$ – краннинг ишчи ҳолатида шамол юклamasи

(босими) пайдо этган момент.

Ҳисоб – китобларни соддалаштириш мақсадида инерция кучларини, шамол босимини ва кран ости йўлининг нишаблигини инобатга олмасдан айланувчи стрелали краннинг юкли турғунык коэффициентини қўйидагича аниқлаш мумкин:

$$k_{\text{төк}} = M'_{\text{төк}} / M_{\text{ағД}} \geq 1,4 , \quad (2.30)$$

Бунда тикловчи моментни қўйидаги формула орқали аниқлаш мумкин:

$$M'_{\text{төк}} = G_{\text{кР}} \cdot g \cdot (c + c) , \quad (2.31)$$

бу ерда $G_{\text{кР}}$ – краннинг массаси, m ;

c – краннинг оғирлик марказидан айланиш ўқигача бўлган масофа, m :

Краннинг ўзини турғунигина ҳисоблаш учун (2.19 – расм, б) минимал стрела қанотида, юксиз ҳолатда, йўлнинг кўндаланг нишаблиги ва шамол босими кранни ағдариш томонига йўналтирилган ҳолатдаги энг нохуш кучлар мажъумийи қабул қилинади. Краннинг ўзининг турғунигина аниқлашда қўшимча таянч таъсири инобатга олинмайди ва қўйидаги формула орқали аниқланади:

$$k_{\text{уз}} = M''_{\text{төк}} / M'_{\text{ағД}} \geq 1,15 \quad (2.32)$$

Бунда шартли равища ағдарувчи момент $M'_{\text{ағД}}$ деб краннинг ишсиз ҳолатида ағдариш қирраси (A нуқта)га нисбстан шамол юкламаси пайдо этган момент қабул қилинади:

$$M'_{\text{ағД}} = W \cdot d \quad (2.33)$$

бу ерда W – шамол босими;

d – шамол босими таъсирининг елкаси (шамол босими марказидан перпендикуляр бўйича ағанаш қиррасигача бўлган масофа), m .

$$W = [P] \cdot F_{\text{кР}} , \quad (2.34)$$

бу ерда $F_{\text{кР}}$ – краннинг шамол таъсир қилувчи майдони, m^2 ;

$[P]$ – шамолнинг босими, kN/m^2 .

Краннинг ишләёттән климатик зонаси ноъмалум булғанида $[P]=700 \text{ кН/м}^2$ деб қабул қилинади. Тикловчи момент қуайидаги аниқланади:

$$M_{\text{тик}} = G_{\text{кп}} \cdot g \cdot (b - c) - G_{\text{кп}} \cdot g \cdot \alpha \cdot h , \quad (2.35)$$

бу ерда α – кран ости йүлиниң күндаланг нисаблик жоизлиги,

($\alpha = 0.002 \div 0.003$ – темир йүл кранлари учун; $\alpha = 0.003 \div 0.005$ – автомобиль кранлар учун);

h – перпендикуляр буйича краннинг оғирлик марказыдан ағанаш қиррасигача булған масофа, м.

2-бўлимга тест саволлари

1. олди томонидан ковшни юк билан тўлғазиб, олди томонидан ковшдаги юкни тўқади.
 - A. Трактор куракли юклагичлар
 - B. Вилкали автоюклагичлар
 - C. Ярим буруувчан юклагичлар
 - D. Вилкали электр юклагичлар
 - E. Фронтал юклагичлар
2. олди томонидан ковшни юк билан тўлғазиб, ён томонига ковшдаги юкни тўқади.
 - A. Трактор куракли юклагичлар
 - B. Вилкали автоюклагичлар
 - C. Ярим буруувчан юклагичлар
 - D. Вилкали электр юклагичлар
 - E. Фронтал юклагичлар
3. ковшини олди томонидан юк билан тўлғазиб тепага горизонтал ҳолаттacha кўтаради ва орқага ҳаракатланиб маълум бир масофага юкни элитиб, ковшни трактор устидан олиб ўтиб орқа томонга тўқади.
 - A. Трактор куракли юклагичлар
 - B. Вилкали автоюклагичлар
 - C. Ярим буруувчан юклагичлар
 - D. Вилкали электр юклагичлар
 - E. Фронтал юклагичлар
4. Электр юклагични юк кўтариш механизми нимадан иборат

эмас?

- A. Телескопик рамадан.
 - B. Күтарувчи гидроцилиндрдан.
 - C. Аравачадан ва унга маҳкамланган вилкадан.
 - D. Пластинкали занжирдан ҳамда фалтаклардан.
 - E. Гидравлик насосдан.
5. Шарнирлар орқали электр юклагичнинг кузов рамасига ва телескопик рамага маҳкамланган ёрдамида юк кутариш механизмини олдинга ва орқага энгаштириш мумкин.
- A. электр асбоб – ускуналари
 - B. икки тарафга ҳаракатланувчи битта гидроцилиндр
 - C. икки тарафга ҳаракатланувчи иккита гидроцилиндр
 - D. юк кутариш механизмининг аравачаси
 - E. бир тарафга ҳаракатланувчи иккита гидроцилиндр
6. Электр юклагични юк кутариш механизмининг кутарувчи гидроцилиндрни пулунжери каллакчасига ўрнатилган фалтаклардан айлантириб ўтказилган пластинкали занжирларга осиб қўйилган.
- A. аравачаси
 - B. вилкаси
 - C. шасси рамаси
 - D. ковши
 - E. бошқариш рули
7. Электр юклагичда энергия манбаи булиб хизмат қиласди.
- A. ички ёнув двигатели
 - B. карбюраторли двигатель
 - C. аккумулятор батареялар
 - D. дизель двигатели
 - E. маҳсус двигватель
8. Автоюклагични телескопик рамаси нималардан иборат?
- A. Ташқи ҳаракатланувчи ва ички ҳаракатланмайдиган рамадан иборат.
 - B. Ташқи ҳаракатланмайдиган ва ички ҳаракатланувчи рамадан иборат.
 - C. Иккита ҳаракатланмайдиган рамадан иборат.
 - D. Иккита ҳаракатланувчи рамадан иборат.
 - E. Тұғри жавоб йүқ.

9. Трактор юклагиң көвши түлдирилади.
- A. тұғри чизиқ шаклида
 - B. икки: погонасимон ва экскавацион усулда
 - C. икки: погонасимон ва зинасимон
 - D. әгри чизиқ шаклида
 - E. зинасимон шаклида
10. Бир көвші трактор юклагиңдан қайси вагонларға юк ортишда фойдаланиш мүмкін?
- A. Ёпиқ вагонларға.
 - B. Цистерналарға.
 - C. Махсус дон ташувчи вагонларға.
 - D. Махсус цемент ташувчи вагонларға.
 - E. Платформа ва ярим очиқ вагонларға.
11. Қайси усулда юкни түлдириб олишда трактор юклагиң көвши этри чизиқ бүйлаб ҳаракат қиласы?
- A. Оддий усулда.
 - B. Экскавацион усулда.
 - C. Погонасимон усулда.
 - D. Мураккаб усулда.
 - E. Тұғри жавоб ійүк.
12. Экскавацион усулда агар трактор юклагиң «олға » тезлигидан көвшини «күтариш» тезлиги каттароқ бұлса көвшини ҳаракатланиш
- A. әгри чизиги ётиқроқ бұлади.
 - B. әгри чизиги пастта қараган бұлади.
 - C. әгри чизиги юқорига мойил бұлади.
 - D. әгри қизиги тикроқ бұлади.
 - E. әгри чизиги юқорига қараган бұлади.
13. Экскавацион усулда агар трактор юклагиң «олға » тезлиги көвшини «күтариш» тезлигидан каттароқ бұлса көвшини ҳаракатланиш
- A. әгри чизиги ётиқроқ бұлади.
 - B. әгри чизиги пастта қараган бұлади.
 - C. әгри чизиги юқорига мойил бұлади.
 - D. әгри қизиги тикроқ бұлади.
 - E. әгри чизин юқорига қараган бұлади.
14. Вилкали юклагиңнинг техник унумдорлығи
- $$Q_t = (3600 / T_d) \cdot G_{юк}, \text{ m}^3/\text{сат}$$

бир иш циклида элитиб бериладиган уртача юқ миқдорига

- А. тұғри пропорционал бұлади.
- В. тескари пропорционал бўлади.
- С. боғлиқ бўлмайди.
- Д. бир иш циклида элитиб бериладиган юқ миқдорини ўсиши Q_t ни пасайишига сабаб бўлади.
- Е. бир иш циклида элитиб бериладиган юқ миқдорини камайилиши Q_t ни ўсишига сабаб бўлади.

15. Вилкали юклагичнинг техник унумдорлиги

$$Q_t = (3600 / T_d) \cdot G_{\text{юк}}, \text{ m}^3/\text{сат}$$

иш циклининг вақтига

- А. тұғри пропорционал бұлади.
- В. тескари пропорционал бўлади.
- С. боғлиқ бўлмайди.
- Д. иш циклининг вақтининг ўсиши Q_t ни ўсишига сабаб бўлади.
- Е. ижобий таъсир этади.

16. Бир көвшили юклагичнинг техник унумдорлиги

$$Q_t = (3600 / T_d) \cdot V_k \cdot \gamma \cdot \psi, \text{ m}^3/\text{сат}$$

га юкниң ҳажмий массаси қандай таъсир этади?

- А. Тескари пропорционал таъсир этади.
- Б. Салбий таъсир этади.
- С. Юкниң ҳажмий массасини ўсиши Q_t ни ўсишига сабаб бўлади.
- Д. Умуман таъсир этмайди.
- Е. Юкниң ҳажмий массасини ўсиши Q_t ни пасайишига сабаб бўлади.

17. Вилкали юклагичнинг техник унумдорлиги

$$Q_t = (3600 / T_d) \cdot G_{\text{юк}}, \text{ m}^3/\text{сат}$$

га юкни уртача элитиб бериш масофаси қандай таъсир этади?

- А. Тұғри пропорционал бұлади.
- В. Умуман таъсир этмайди.
- С. Юкни уртача элитиши масофасини ўсиши Q_t ни ўсишига сабаб бўлади.
- Д. Юкни уртача элитиши масофасини ўсиши Q_t ни

камайишига сабаб бұлади.
Е. Ижобий таъсир этади.

18. Юклагични ҳаракатланиш маханизмини юритмасига заруриятли құвват

$$N_x = (\omega \cdot v_x) / (102 \cdot \eta \cdot g), \text{ кВт}$$

га агар

$$\omega = (G_n + G_{lo}) \cdot g \cdot f, \text{ Н}$$

бұлса, юк массаси қандай таъсир этади?

А. Умуман таъсир этмайды.

Б. Тескари пропорционал таъсир этади.

С. Юк массасини камайиши N_x ни үсишига сабаб бұлади.

Д. Юк массасини үсиши N_x ни камайишига сабаб бұлади.

Е. Юк массасини үсиши N_x ни үсишига сабаб бұлади.

19. Юклагични ҳаракатланиш механизмини юритмасига заруриятли құвват

$$N_x = (\omega \cdot v_x) / (102 \cdot \eta \cdot g), \text{ кВт}$$

га агар

$$\omega = (G_n + G_{lo}) \cdot g \cdot f, \text{ Н}$$

бұлса, юклагични үзининг массаси қандай таъсир этади?

А. Умуман таъсир этмайды.

Б. Тескари пропорционал таъсир этади.

С. Тұғри пропорционал таъсир этади.

Д. Юклагични үзининг масасини үсиши N_x ни камайишига сабаб бұлади.

Е. Юклагични үзининг масасини камайиши N_x ни үсишига сабаб бұлади.

20. Юклагични юк күтариш механизмини юритмасига заруриятли құвват

$$N_k = (G_n + G_{nl}) \cdot v_k / (102 \cdot \eta_k), \text{ кВт}$$

га унинг юк күтариш тезлиги қандай таъсир этади?

А. Умуман таъсир этмайды.

Б. Тескари пропорционал таъсир этади.

С. Юк күтариш тезлигини камайиши N_k ни үсишига сабаб бұлади.

Д. Тұғри пропорционал таъсир этади.

Е. Тұғри жавоб ійүк.

21. Бир көвшіли юклагичнинг техник унумдорлығы

$Q_t = (3600 / T_u) \cdot V_k \cdot \gamma \cdot \psi$, т/соат
га юкни ўртача элитиб бериш масофаси қандай таъсир этади?

- A. Умуман таъсир этмайди.
- B. Тұғри пропорционал таъсир этади.
- C. Тескари пропорционал таъсир этади.
- D. Юкни ўртача элитиб бериш масофасини үсиши Q_t ни үсишига сабаб бұлади.
- E. Тұғри жавоб йўқ.

22. Бир көвшили юклагичнинг техник унумдорлары

$Q_t = (3600 / T_u) \cdot V_k \cdot \gamma \cdot \psi$, т/соат
га юклагични ҳаракатланиш (юкли ва бүш) тезликлари қандай таъсир этади?

- A. Умуман таъсир этмайди.
- B. Тұғри пропорционал таъсир этади.
- C. Тескари пропорционал таъсир этади.
- D. Юклагични ҳаракатланиш тезликларини үсиши Q_t ни камайишига сабаб бұлади.
- E. Тұғри жавоб йўқ.

23. Кранларда қандай механизм мавжуд эмас?

- A. Кривошип – шатун механизми.
- B. Ҳаракатланиш механизми.
- C. Юк илиб олиш мосламасининг ҳолатини үзгартыриш механизми.
- D. Бурилиш қисмини айлантириш механизми.
- E. Юк кутариш механизми.

24. Қайси юкларни ортиш – туширишда кранлардан фойдаланымайди?

- A. Ўрта тоннажли ва катта тоннажли контейнерларни.
- B. Сочма ташиладиган ғалла юкларини ва минераль үгітларни.
- C. Оғир вазинли ва узун бўйли юкларни.
- D. Очик вагонларда ташиладиган барча пакетланган юкларни.
- E. Металл ва йигма темир – бетон конструкцияларни.

25. Чор пояли кранлар қандай шакилдаги очик майдонларга хизмат кўрсатади?

- A. Доира шакилдаги.

- Б. Трапеция шакилдаги.
С. Сектор шакилдаги.
Д. Тұғри тұрт бурчак шакилдаги.
Е. Учбұрчак шакилдаги.
26. Муқим тұла айланадиган стрелали кранлар қандай шакилдаги очиқ майдонга хизмат күрсатадилар?
- А. Доира шакилдаги.
Б. Трапеция шакилдаги.
С. Сектор шакилдаги.
Д. Тұғри тұрт бурчак шакилдаги.
Е. Учбұрчак шакилдаги.
27. Муқим тұла айланмайдын стрелали кранлар қандай шакилдаги майдонга хизмат күрсатадилар?
- А. Доира шакилдаги.
Б. Трапеция шакилдаги.
С. Сектор шакилдаги.
Д. Тұғри тұрт бурчак шакилдаги.
Е. Учбұрчак шакилдаги.
28. Краннинг – уннинг фидирлеклерінің үртаси (екінші ости рельс үшлери)дан үтадын текисликтер орасындағы масофа бўлиб, стандартларда белгиланади.
- А. консол қаноти
Б. консолнинг ишчи қаноти
С. базаси
Д. стрела қаноти
Е. пролёти (оралиги)
29. Краннинг горизонтал текисликта айланиш үкідан токи юк илиш нүктасынан үтган вертикаль чизикчача бўлган горизонтал масофа деб аталади.
- А. консол қаноти
Б. консолнинг ишчи қаноти
С. базаси
Д. стрела қаноти
Е. пролёти (оралиги)
30. Кўпприкли краннинг юк кутариш механизми қандай қисмдан иборат эмас?
- А. Электр двигателдан.
Б. Тельфердан.
С. Үқ (вал)га ўрнатылган тишли муфтадан.

- D. Электр магнитли тормоз (тұхтаттық)дан.
E. Редуктор ва пұлат арқон үрайдиган барабандан.

31. Күпприкли краннинг юк күтариш механизмининг электр двигателдан айланишларни (айланма ҳаракатларни) үқ ва муфта орқали олади ва уларни камайтириб барабанга узатади?
- A. ғиддираги
 - B. тельфери
 - C. аравачаси
 - D. тишли муфтаси
 - E. редуктори
32. Күпприкли краннинг ҳаракатлантирувчи механизми қандай қисмдан иборат эмас?
- A. Электр двигателдан.
 - B. Үқга үрнатылған муфтаудан.
 - C. Электр магнитли тормоздан.
 - D. Редуктордан.
 - E. Тельфердан.
33. Күпприкли кран очиқ майдонда ишласа, у шу майдоннинг икки чети бүйлаб қурилған ҳаракатланади.
- A. эстакада түсінлари устига үрнатылған рельсларда
 - B. шу омбор икки чети бүйлаб қурилған рельс изларда
 - C. асфальт—бетон қоламалы йүлакларда
 - D. күтарилған йүллар устида
 - E. бино деворларидан чиқиб туралған кронштейн түсінлари устига үрнатылған рельсларда
34. Күпприкли кран ёпиқ омбор ичида ишласа, у ҳаракатланади.
- A. эстакада түсінлари устига үрнатылған рельсларда
 - B. шу омбор икки чети бүйлаб қурилған рельс изларда
 - C. асфальт—бетон қоламалы йүлакларда
 - D. күтарилған йүллар устида
 - E. бино деворларидан чиқиб туралған кронштейн түсінлари устига үрнатылған рельсларда
35. Грейферли күпприкли краннинг юк күтариш аравачасида
- A. битта пұлат арқон үрайдиган барабан булади.
 - B. учта пұлат арқон үрайдиган барабан бұлади.

- C. иккита пұлат арқон үрайдиган барабан булади.
- D. электр двигателдан ва генератордан иборат магнит станцияси булади.
- E. үрнатылған магнит станция үзгарувчан токни үзгартас тока айлантириб беради.

36. Қайси турдаги чор пояли кранлар тельфер билан жиҳозланғанлар?

- A. К – 05 ва К – 09
- B. ҚДКК – 10 ва КК – 6
- C. ККС – 10 ва ҚДКК – 10
- D. КК – 6 ва ККС – 10
- E. ҚДКК – 10 ва ККС – 10

37. Тельфернинг вазифаси нималардан иборат бұлади?

- A. Күпприкли кранни омбор бүйлаб ҳаракатлантиришдан.
- B. Чор пояли кранни омбор бүйлаб ҳаракатлантиришдан.
- C. Күпприкли кранни юқ күтариш аравачасини ҳаракатлантиришдан.
- D. Чор пояли кран фермаси остига узунасига үрнатылған монорельсда осилиб ҳаракатланиб юкни күтариш ва туширишдан.
- E. Чор пояли краннинг юқ күтариш аравачасини ҳаракатлантиришдан.

38. Чор пояли кранлар учун катта маблағ талаб қилинувчи қуриш даркор эмас.

- A. ортиш – тушириш йұлларини
- B. кран ости темир йұлларини
- C. автойұлакларни
- D. очиқ майдонларни
- E. эстакада иншоатларини

39. Консолсиз чор пояли кранлар майдонгагина хизмат күрсатади.

- A. доира шакилдаги
- B. сектор шакилдаги
- C. пролёти билан ёшиб турған
- D. консол ости
- E. пролёт ости ва консол ости

40. Консолли чор пояли кранлар майдонларига хизмат күрсатади.

- A. доира шакилдаги
- B. сектор шакилдаги
- C. пролёти билан ёғиб турған
- D. консол ости
- E. пролёт ости ва консол ости

41. К-09 үзи монтаж бұлувчи, юқ күтариши 5 т ли иккі консоли чор пояли кран.
- A. юқ күтариш аравачали,
 - B. тельферли,
 - C. айланувчи стрелали,
 - D. аутригерли,
 - E. чиқарыб құйиладиган таянчли,
42. Иккі консоли чор пояли КДКК – 10 крани қандай юқ юлиб олиш мосламаси билан жиҳозланиши мүмкін змас?
- A. Юқ күтариш арқонлари билан.
 - B. М – 41 электр магнитли плита билан.
 - C. Сигими 1,5 м³ ли электр моторлы грейфер билан.
 - D. ЦННИ МПС – ХИИТ конструкциясидеги автоилгак билан.
 - E. Думалоқ ёғочлар учун грефер қамрагич билан.
43. КДКК – 10 краннинг ҳар бир таянч поялари маҳкамланган.
- A. кранни ҳаракатлантирувчи аравачаларга
 - B. тельферларга
 - C. юқ күтариш механизми барабанларига
 - D. юқ күтариш аравачаларига
 - E. редукторларга
44. КДКК – 10 краннинг ҳар қайси томонга ҳаракати тортиш кучи ҳисобига амалға оширилади.
- A. одинда бораёттан краннинг ҳаракатлантурувчи аравачаларини
 - B. кранни ҳаракатлантурувчи барча аравачаларини
 - C. юқ күтариш механизмнинг
 - D. юқ күтариш аравачаларининг
 - E. орқада бораёттан краннинг ҳаракатлантурувчи аравачаларини
45. КДКК – 10 крани энергияси билан таъминланади.
- A. кабинасида үрнатылған дизель – движигатель

- В. ташқи электр тармоғидан троллей орқали электр
- С. кўприги устига ўрнатилган электр станциясининг
- Д. кабинасида ўрнатилган дизель – генератор
- Е. кўприги устига ўрнатилган магнит станциясининг

46. Чор пояли кранларнинг юк кўтариш аравачасига ёки тельферига электр энергияси қандай узатилади?
- А. Ташқи электр тармоғидан троллей орқали
 - Б. Кўприги устидаги электр станциясидан
 - С. Этиловчан кабель орқали
 - Д. Кўприги устидаги магнит станциясидан
 - Е. Тўғри жавоб йўқ.
47. Кабелли кранларнинг юк кўтариш аравачаси нимада ҳаракатланади?
- А. Бош кутарма тусинлар устидаги рельсларда.
 - Б. Ферма остига буйи баравар узунасига ўрнатилган монорельсда.
 - С. Стрела полиспастида.
 - Д. Машина минораси ва контроллерага маҳкамланган кўтарма арқонда.
 - Е. Панжарали фермани остига буйи баравар ўрнатилган икки қатор швейцерли рельсда.
48. Муқим кабелли кранлар хизмат кўрсатади.
- А. тўғри тўрт бурчакли очиқ майдонга
 - Б. очиқ майдоннинг сектор хадига
 - С. учбурчак шакилдаги очиқ майдонга
 - Д. трапециясимон шакилдаги очиқ майдонга
 - Е. очиқ майдонда тўғри чизиқ бўйича
49. Радиаль кабелли кранлар хизмат кўрсатади.
- А. тўғри тўрт бурчакли очиқ майдонга
 - Б. очиқ майдоннинг сектор хадига
 - С. учбурчак шакилдаги очиқ майдонга
 - Д. трапециясимон шакилдаги очиқ майдонга
 - Е. очиқ майдонда тўғри чизиқ бўйича
50. Қандай турдаги айланувчи стрелали кранлар мавжуд эмас?
- А. Темир йўлда юрадиган ва минорали кранлар.
 - Б. Автомобиль ва ярим портал кранлар.
 - С. Пневмофильтрални ва ўрмаловчи кранлар.
 - Д. Вилкали ва ковшли кранлар.
 - Е. Портал ва темир йўлда юрадиган кранлар.

51. Айланувчи стрелали кранларга құйиладиган мұхим талаб нимдан иборат?
- А. Иш циклидаги алоқыда операцияларни кетма – кет бажарищдан.
 - Б. Иш циклидаги алоқыда операцияларни биргаликда бажарищдан.
 - С. Муайялан юк күтаришда краннинг турғунылғини сақлад қолиши.
 - Д. Уларнинг чиқарыб құйиладиган таянчларини доимий текшириб туришдан.
 - Е. Уларнинг аутригерларини доимий текшириб туриш.
52. Темир йулида юрадиган дизель – электр кран КДЭ – 161 қайси қисмлардан иборат эмас?
- А. Айланмайдыган платформа ва икки үқли аравачадан.
 - Б. Чиқарыб құйиладиган домкратли таянчлардан ва таянч айланмасидан.
 - С. Айланувчи платформадан ва кабинадан.
 - Д. Юк күтариш стреласи ва стрела полиспастидан.
 - Е. Машина минораси ва контрминорадан.
53. Катта стрела қанотида айланувчи стрелали краннинг юк күтаришини ошириш мақсадида, улар билан жиҳозланади.
- А. чиқарыб құйиладиган таянч (аутригер)лар
 - Б. редукторлар
 - С. тельферлар ва бошқа құшымча мосламалар
 - Д. стрела полиспости
 - Е. таянч айланмаси
54. КДЭ – 161 краннинг кабинаси ичидә қурилмаси үрнатылған бўлиб, у электр энергиясини ишлаб чиқаради.
- А. дизель – двигатель
 - Б. дизель – генератор
 - С. магнит станцияси
 - Д. электр двигатель
 - Е. электр насос
55. КДЭ – 161 краннинг юк күтариш механизми билан жиҳозланиш имкониятини беради.
- А. бир барабанли бўлиб, уни фақат юк күтариш арқонлари

- В. бир барабанлы бўлиб, уни фақат греферлар
- С. икки барабанлы бўлиб, уни икки арқонли грейферлар
- Д. икки барабанлы бўлиб, уни электр магнитли плиталар
- Е. бир барабанлы бўлиб, уни бир арқонли грейферлар

56. КДЭ – 161 краннинг айланувчи платформасига шарнир ва ёрдамида стрела монтаж қилинган.

- А. чиқариб қўйиладиган таянч
- В. аутригер
- С. юк кўтариш механизми
- Д. блокли полиспаст
- Е. пўлат арқон

57. Дизель – гидравлик юритмалардан қайси кранларда фойдаланилади?

- А. Икки консоли чор пояли кранларда.
- Б. Кўприкли кранларда.
- С. Порталли кранларда.
- Д. Минорали кранларда.
- Е. Автомобиль кранларда.

58. Maxsus конструкцияли, шарнирли – букланувчи стрела қайси кранларда ўрнатилган?

- А. Порталли кранларда.
- Б. К – 05 ва К – 09 русумли чор пояли кранларда.
- С. Кўприкли кранларда.
- Д. КДЭ – 161 русумли темир йўлда юрадиган кранларда.
- Е. КС – 3571 русумли автомобиль кранларда.

59. Электр магнитли плита билан қайси турдаги кранларни жиҳозлаш мумкин?

- А. Ўрмаловчи (занжирларда юрадиган) кранларни.
- Б. К – 05 ва К – 09 русумли чор пояли кранларни.
- С. Кабелли кранларни.
- Д. КДЭ – 161 русумли темир йўлда юрадиган кранларни.
- Е. КС – 3571 русумли автомобиль кранларни.

60. Осиб қўйиш тузилемасига, жағларининг очилиши ва ёпили – шига мувофиқ грейферлар мавжуд.

- А. бир арқонли
- Б. икки арқонли ва бир арқонли
- С. икки арқонли
- Д. уч арқонли
- Е. кўп арқонли

61. Чор пояли краннинг иш цикли вақти

$T_u = t_u + t_b + (4 \cdot h / v_k + 2 \cdot \ell_{kp} / v_{kp} + 2 \cdot \ell_{ap} / v_{ap} + 8 \cdot t_{c.c.}) \cdot \varphi$, с

даги краннинг ўртача ҳаракатланиш масофаси унинг техник унумдорлиги

$$Q_t = n_u \cdot G_{iok} = (3600 / T_u) \cdot G_{iok}, \text{ т/сант га қандай таъсир қиласи?}$$

- A. Ҳеч қандай таъсир қилмайди.
- B. Тұғри пропорционал таъсир қиласи.
- C. Краннинг ўртача ҳаракатланиш масофасини үсиши Q_t ни үсишига сабаб бұлади.
- D. Тұғри жавоб йүк.
- E. Краннинг ўртача ҳаракатланиш масофасини камайиши Q_t ни үсишига сабаб бұлади.

62. Чор пояли краннинг қайси операцияларини паралель (биргаликда) бажариш мүмкін?

- A. Юкни илиб олишни ва юкни күтаришни.
- B. Юк күтариш аравачасининг ҳаракатланишини ва юкни бушатишини.
- C. Юк күтариш аревачасининг ҳаракатланишини ва краннинг ҳаракатланишини.
- D. Юкни илиб олишни ва юк күтариши аревачасининг ҳаракатланишини
- E. Краннинг ҳаракатланишини ва юкни бушатишини.

63. Айланувчи стрелали кранларнинг иш цикли вақти

$T_u = t_u + t_b + (4 \cdot h / v_k + 2 \cdot \beta \cdot 60 / (n_{ai} \cdot 360) + \ell_{kp} / v_{kp} + 8 \cdot t_{c.c.}) \cdot \varphi$, с

даги β нимани билдиради?

- A. Кран стреласининг бурилиш бурчагини.
- B. Юкларнинг осойишталиқдаги табиий нишаблик бурчагини.
- C. Юкларнинг ҳаракатдаги табиий нишаблик бурчагини.
- D. Кран платформасининг айланиш частотасини.
- E. Краннинг ҳаракатланиш тезлигини.

64. Айланувчи стрелали кранлар тұқилувчан юклар билан ортиш – тушириш ишларини бажарғанида иш цикли вақти

$T_u = t_u + t_b + (4 \cdot h / v_k + 2 \cdot \beta \cdot 60 / (n_{ai} \cdot 360) + 6 \cdot t_{c.c.}) \cdot \varphi$, с

даги кран платформасини айланиш частотаси унинг

техник унумдорлиги

$$Q_t = (3600 / T_u) \cdot V_k \cdot \gamma \cdot \Psi, \text{ т/соат}$$

га қандай қандай таъсир қилади?

А. Ҳеч қандай.

Б. Тескари пропорционал таъсир қилади.

С. Кран платформасининг айланиш частотасини ўсиши

Q_t ни камайишига сабаб бўлади.

Д. Тўғри жавоб йўқ.

Е. Кран платформасининг айланиш частотасини ўсиши
 Q_t ни ўсишига сабаб бўлади.

65. Айланувчи стрелали кранлар аутригерларга маҳкамланиб ортиш – тушириш ишларини бажарганида, иш цикли даво – мида ишлайди.

А. кран очиқ майдон бўйлаб ҳаракатланиб

Б. краннинг юк аравачаси очиқ майдонда кўндаланг ҳаракатланиб

С. кран ҳаракатланмасдан бир жойда муқим туриб

Д. кран онда – сонда ҳаракатланиб

Е. краннинг платформаси бурилмасдан

66. Кўприкли краннинг эксплуатацион унумдорлиги

$$Q_3 = Q_t \cdot T_{cm} \cdot K_a, \text{ т/см}$$

га, агар $Q_t = n_u \cdot G_{юк} = (3600 / T_u) \cdot G_{юк}, \text{ т/соат}$
бўлса, унинг иш циклининг вақти

$T_u = t_u + t_G + (4 \cdot h / V_k + 2 \cdot l_{kp} / V_{kp} + 2 \cdot l_{ap} / V_{ap} + 8 \cdot t_{т.с.}) \cdot \varphi, \text{ с}$
даги алоҳида операцияларни паралель бажаришни инобатта оливчи коэффициент қандай таъсир қилади?

А. Тескари пропорционал таъсир қилади.

Б. Таъсир қилмайди.

С. Тўғри пропорционал таъсир қилади.

Д. Коэффициентни ўсиши Q_3 ни ўсишига сабаб булади.

Е. Тўғри жавоб йўқ

67. Краннинг юк кўтариш механизми юритмасига заруриятли қувват

$$N_k = (G_u + G_{ил}) \cdot v_k / (102 \cdot \eta_k), \text{ кВт}$$

га унинг юк кўтариш тезлги қандай таъсир қилади?

А. Таъсир қилмайди.

Б. Тескари пропорционал таъсир қилади.

С. Юк кўтариш тезлигини ўсиши N_k ни камайишига

сабаб бұлади.

- D. Тұгри пропорционал таъсир қиласы.
E. Тұгри жавоб йүк.

68. Краннинг ҳаракатланиш механизми юритмасига заруриятли қувват

$$N_{kp} = \omega_{kp} \cdot v_{kp} / (102 \cdot \eta \cdot g), \quad kNm$$

га, агар

$\omega_{kp} = f \cdot (G_{kp} + G_h + G_{hp}) + 1000 \cdot G_{kp} \cdot \alpha \cdot g, \quad H$
бұлса краннинг массаси қандай таъсир қиласы?

- A. Таъсир қилмайды.
B. Тұгри пропорционал таъсир қиласы.
C. Катта массалы кранларға камроқ қувват талаб қилинади.
D. Тескари пропорционал таъсир қиласы.
E. Кичик массалы кранларға күпроқ қувват талаб қилинади.

3. Узлуксиз ҳаракатланувчи ортиш–тушириш машиналари

3.1. Конвейерлар

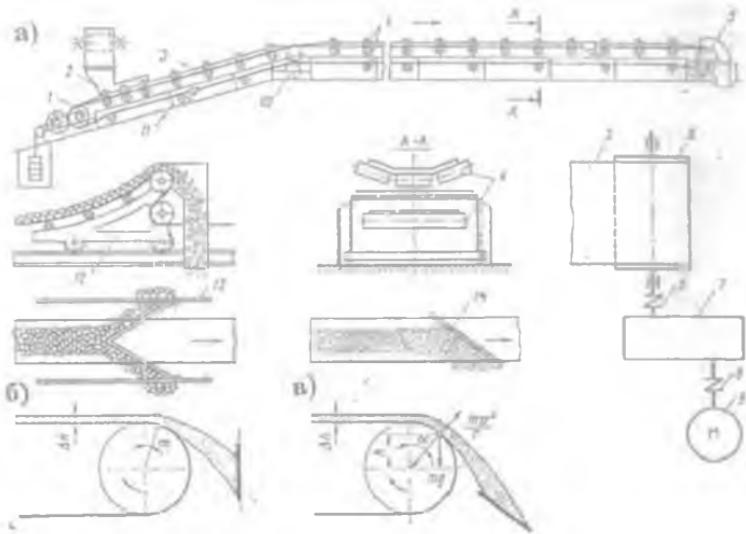
3.1.1. Конвейерларни тузилиши ва уларнинг вазифаси

Тұқиуловчан–социуловчан ва енгил донали юкларни узлуксиз ёки деярли (қарийиб) узлуксиз оқимда элтиб берувчи машиналар конвейерлар деб аталағы. Конвейерлар тасмали, арқон–тасмали, занжирли, пластинкалы, қиричли (скребковые), винтли, инерциялы, вибрацион ва граватацион турларга бўлинади.

Тасмали конвейерлар юқори унумдорлиги, конструкциясининг соддалиги, энергия сарфининг камлиги ва юкларни анча олис масофаларга элтиб бериш имконияти мавжудлиги боис кенг тарқалган машиналардан ҳисобланади. Конструкциясининг тузилишига мувофиқ тасмали конвейерлар муқим, ҳаракатланадиган ва қўчма турларга бўлинадилар. Кўп ҳолатларда тасмали конвейерлар юкларни қазиб олиш жойларидан истеъмол жойларига элтиб беришда 150–200 км масофаларгача энг самарали бўлиши мумкин. Тасмали конвейернинг алоҳида звеноларининг узунлиги 4 км тacha бўлиб, унумдорлиги 20000 т/соят гача булиши мумкин.

Тасмали муқим конвейер (3.1 – расм) рама 11 га урнатилган чексиз эгилуловчан тасма 3 дан, юритувчи барабан 5 дан, йўналтирувчи барабан 10 дан, аравачали тарангловчи барабан 1 дан, таянч ғалтак (ролик) лари 4 дан ва юклаш мосламаси 2 дан иборат. Конвейерни юритувчи механизми двигатель 9 дан, редуктор 7 дан, юритувчи барабан 5 дан, двигатель валини редуктор вали билан бирлаштирувчи муфта 8 дан ва редуктор валини барабан вали билан бирлаштирувчи муфта 6 дан иборат. Қия жойлашган конвейерларнинг юритувчи механизми тормозлаш (тұхтатиши) мосламаси билан жиҳозланади, акс ҳолда конвейер тұхтаганида юкни оғирлик кучи тасмани орқага ҳаракатлантириб юбориши мумкин.

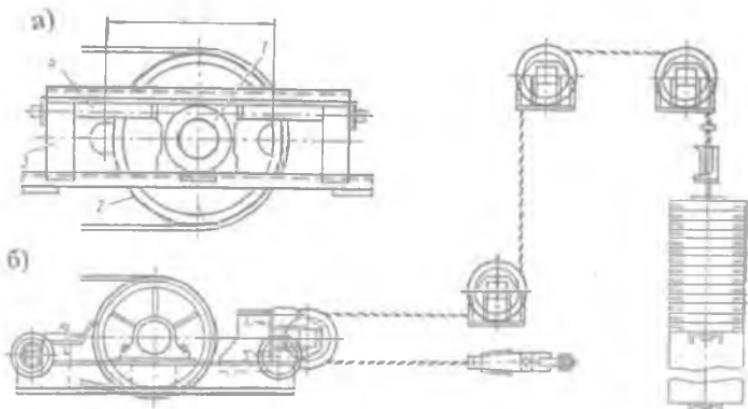
Тарангловчи барабан ёнида, конвейер рамасига урнатилган юклаш мосламаси орқали юк тасмага келиб тушади. Юклаш мосламасининг юк чиқарувчи түйнигининг эни тасма энини 0,6 қисмiga teng қилиб ясалади. Юклаш мосламасидан чиқиб, тасмага келиб тушган юк эса тасма энининг 0,8 қисмини эгаллади. Юк конвейердан юритувчи барабан орқали пастта тұқилади ёки маҳсус туширувчи 12 мослама ёрдамида конвейернинг исталган нұктасидан юкни тушириб олиш мумкин. Маҳсус туширувчи мослама конвейер рамасида ҳаракатланувчи

3.1—расм. Тасмали муқим конвейер чизмаси:

а—умумий чизмаси ва алоҳида элементлари: 1—юкли тарангловчи барабан; 2—юклаш мосламаси; 3—чексиз эгилувчан тасма; 4—таянч ғалтак (ролик) лари; 5— юритувчи барабан; 6— ва 8—муфталар; 7—редуктор; 9—двигатель; 10—йўналтирувчи барабан; 11—рама; 12—махсус юк туширгич; 13— ва 14—юк туширгич қалқонлар.

б—конвейердан юкни тўкилиб тушиш чизмаси; в—юкни тўкилиб тушиш траекториясини аниқлаш чизмаси.

3.2—расм. Тарангловчи мосламалар чизмаси:

а—винтли; 1—барабан вали; 2—тарангловчи барабан; 3—тарангловчи рама; 4— сирғалгич (ползун); 6—тарангловчи барабаннинг йўли; б—юкли.

аравачага ўрнатилган иккита йўналтирувчи барабандан иборат бўлиб, уларда тасма ўз ҳаракат йўналишини ўзгартиради ва оқибатда юк инерция кучи таъсирида четлаштириб олиб кетувчи қувур йўли орқали пастга тўкилади. Юкни қалқон (шит) 13, 14 лар ёрдамида ҳам тасманинг бир ёки икки томонига тушириб олиш мумкин. Юк туширгич қалқон конвейернинг бўйлама ўқига нисбатан 30-40 бурчак остида ўрнатилади ва унга етиб келган юк доначалари қалқон бўйлаб ҳаракат қиласи ва пастга тўкилади.

Ҳаракатланадиган тасмали конвейерлар енгил конструкцияли рамадан иборат бўлиб фидиракларга ўрнатилади ва юкни кутариш баландлигини ўзгартиралидиган асбоб – ускуна билан жиҳозланади. Бу конвейерларни узунлиги 5, 10, 15 ва 20 м; эни 400 ва 500 мм; текис ва новсимон тасмали, фидираклари яхлит ва пневмошинали бўлади.

Конвейер тасмаси ҳам ишчи ва ҳам тортувчи орган бўлиб хизмат қиласи. Тасма конвейернинг энг қимматбаҳо элементи (таркибий қисми) ҳисобланиб, тахминан унинг 50 % гача баҳосини ташкил этади. Конвейерни ишлаш пухталиги тасмани туғри танлаб олишга, уни конвейер рамасига оқилона ўрнатишга ва эксплуатация қилишга боғлиқ бўлади. Масалан, тасмани ҳаддан ташқари таранг тортиб қўйиш, уни зўриқиб тез узилиб кетишига сабаб бўлса, тасмани буш қўйиш эса уни тезда ейилиб ишдан чиқишига олиб келади. Конвейер тасмаси лозим даражада бўйлайма мустаҳкамликка эга бўлиши керак, чунки у ҳам ишчи ва ҳам тортувчи орган бўлиб хизмат қиласи. Бундан ташқари тасма ейилишга ва қатламларга ажралиб кетишига лозим даражада қаршилик кўрсатиши, камроқ эластиклик ва қолдиқли чўзилишга ҳамда барабанлардан ва таянч ғалтакларидан ўтишда эгилувчаникка эга бўлниши, намлик таъсирига бардошли, баъзи бир заруриятли ҳолларда совуққа чидамли ҳамда бензин ва ёлгарга чидамли бўлиши керак. Винтли (3.2 – расм, а) ва юкли (3.2 – расм, б) тарангловчи мосламалар юритувчи барабан билан тасмани керакли шлашишини таъминлаш ва тасмани таянч ғалтаклари ўртасига осилиб қолишини чеклаш, ҳамда эксплуатация жараёнига тасма чўзилишини компенсация қилиш учун қўллабинидан тарангловчи мослама тарангловчи винт ёрдамида рамада ҳаракат қилувчи сирғалгич (ползун) 4 ли тарангловчи барабан 2 дан ва тарангловчи рама 3 дан иборат. Винтли тарангловчи мослама тасмада аввалида керакли тарангликни ҳосил қиласада, лекин эксплуатация жараёнида тасмани чўзилиши боис бу таранглик камайиб кетади. Бу винтли мосламада тасмани таранг қилиш учун даркор бўлган дастлабки зўрайиш

(усиление), конвейерни ишга тушириш учун керак булган та-рангликдан анча катта бўлиб тасмани доимий тараң тортиб туради. Шунинг учун винтли тараңгловчи мослама асосан зу-райиши қиймати камроқ булган конвейерларда ишлатилади

Юкли тараңгловчи мосламаларда (3.2 – расм, 6) тараңгловчи барабанли аравача ҳаракатланиши ва бунинг оқибатида тасмани тараңглаш, аравачага ва конвейер рамасига урнатилган блоклар орқали айланиб ўтувчи арқонга осиб қўйилган юк ёрдамида, амалга оширилади. Тараңгловчи аравачани юриш ма-софаси резина матоли тасмалар учун конвейернинг 1–3 % узунлигига (лекин 400мм кам эмас) ва резина тросли тасмалар учун эса конвейернинг 0,3–0,5 % узунлигига тенг қилиб қабул қилинади.

Винтли тараңгловчи мосламалар ҳаракатланадиган, кучма ҳамда узунлиги 30÷50 м булган муқим конвейерларда қўлланилади ва вақти – вақти билан тасмани тараңглик ҳолати кузатиб турилади ҳамда зарур ҳолатларда тасмани тортиб та-ранглаб қўйиш лозим бўлади. Юкли тараңгловчи мосламалар узунлиги ҳаддан зиёд катта бўлган муқим конвейерларда қўлланилади ва уларда тасма тараңглик ҳолатини кузатиб ту-ришига, ҳамда уни вақти – вақти билан тортиб тараңглаб қўйишга ҳожат қолмайди, бу ишларни арқонга осиб қўйилган юк автоматик тартибда ва доимий таъминлаб туради.

Юритувчи ва тараңгловчи барабанлар ўртасидаги муайян масофаларда, рамага таянч фалтаклари ўрнатилади. Бу фалтаклар тасмани конвейернинг ишчи тармоғига юкнинг ва салт (холосстой) тармоғига ўзининг оғирлиги таъсирида осилиб қолмаслигини таъминлаш учун кутариб туради. Конвейернинг ишчи тармоғидаги таянч (фалтак)ларнинг (3.1 – расм, А–А қирқим) узунликлари тенг булган уч бўлак фалтаклардан иборат ва улар конвейер тасмасини нов шаклига келтириб қўяди, бу эса тасмага кўпроқ сочилиувчан – тукилиувчан юкларни жой-лаштириш имкониятини яратади. Ёнбош таянч фалтакларнинг қиялик бурчаги 20÷30 ни ташкил этади. Конвейернинг салт тармоғидаги тасмани кутариб турувчи таянч фалтаклари түғри текис бўлади. Таянч фалтакларининг ташки диаметри 63; 89; 108; 133; 159; ва 194 мм, узунлиги эса 160; 200; 250; 315; 380; 465; 500; 600 ÷ 2200 мм ли ўлчамларда ишдаб чиқарилади.

Занжирли пластинкали конвейерлар (3.3 – расм) идишли ва донали юкларни, ҳамда йирик бўлакли юкларни элтиб бериш учун қўлланилади. Занжирли пластинкали конвейерларда занжир 3 тортувчи (тяговым) орган бўлиб, пластинка 2 эса ишчи орган бўлиб хизмат қиласди. Занжир звенолари бир – бирларига

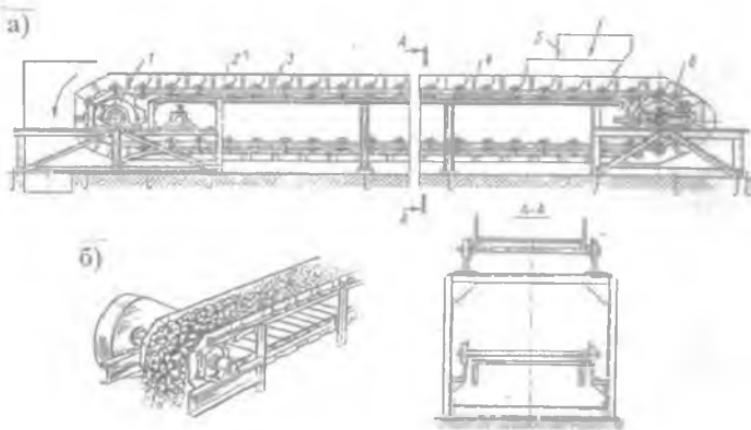
втулка ғалтакли ғилдиракчалар ёрдамида бириктирилган ва бу ғалтакли ғилдиракчалар йұналтирувчи из 4 ларда ҳаракат қиласы. Занжир юритувчи юлдузча 1 ва тарангловчи юлдузча 6 ни үраб үтган. Занжирли пластинкали конвейерларда бир жуфт қорытувчи юлдузча валга үрнатылған бўлиб, муфталар ва редуктор орқали электр двигателдан ҳаракатига келади. Занжирли конвейерларда асосан винтли тарангловчи мосламалар қўлланилади ва бу тарангловчи мосламаларни юриш (силжиши) масофаси 1,6 дан 2 занжир звеносига тенг булади. Занжир звенолари тарангловчи мосламанинг юриш масофасига қараганда ҳам кўпроқ чўзилиб кетса, занжирнинг бир звеноси олиб ташланади. Занжирли пластинкали конвейерларда юкни элтиш тезлиги 0,6 – 1 м/с ташкил этади.

Занжирли конвейерларнинг пластинкаси текис ва нов шаклида булади. Текис пластинкали конвейерлар массаси 150 кг гача бўлган идишли ва донали юкларни элтиб бериш учун қўлланилса, пластинкаси нов шаклидаги конвейерлар тўкилувчан ва йирик бўлакли юкларни элтишда қўлланилади. Занжирли пластинкали конвейерларда оғир занжир – пластинкали тортувчи – ишчи орган ва юк массаси ҳаракатда бўлганлиги боис бу конвейерларда энергия сарфи тасмали конвейерларга нисбатан анча кўпроқ булади.

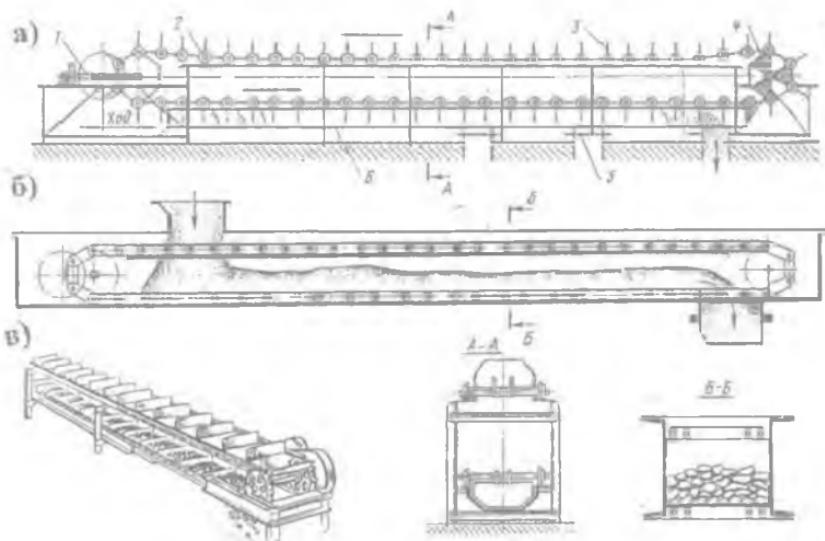
Чангсимон, кукунсимон дон – дун ва енгил булакли юкларни элтиб бериш учун қирғичли конвейерлар қўлланилади (3.4 – расм). Қирғичли конвейер пўлат туника (лист) дан ясалган муқим нов 6 дан иборат бўлиб, уни ичиде тортувчи орган чексиз занжир 2 (арқон ёки тасма) ҳаракатланади ва бу занжирларга ишчи орган – баланд қирғич 3 лар ёки ботирилган (погруженный) қирғичлар маҳкамланган. Баланд қирғичли конвейерлар юкни узиқ – юлиқ судраб элтади (3.4 – расм, а), ботирилган қирғичли конвейерларда (3.4 – расм, б) эса юк яхлит судраб элтилади. Бу конвейерларни юритувчи 4 ва тарнгловчи 1 мосламалари занжирли пластинкали конвейерларнига ўхшашиб булади. Конвейернинг юқори қисмидан новга юк келиб тушади, қирғичлар новни ичиде юкни судраб остки туйник 5 гача элтиб боради ва остки очиқ туйникдан юк пастта тўкилади.

Қирғичли конвейерлар кўпинча узлуксиз ҳаракатланувчи ортиш – тушириш машиналарида юк билан таъминловчи мослама сифатида ишлатилади. Қирғичли конвейерларни қиялик бурчаги 30° гача етиши мумкин. Бу конвейерларни жиддий камчиликлари юкларни майдаланиши, новни тез ейилиши ва катта энергия сарфидир.

Қисқа (30–40 м) масофаларга чангсимон, кукунсимон ва

3.3-расм. Занжирли пластинкали конвейер чизмаси:
а-умумий чизмаси: 1-юритувчи юлдузча; 2-пластинка; 3-занжир;
4-йўналтирувчи излар; 5-юклаш мосламаси; б-тарангловчи юлдузча.
б-ишчи ҳолати.

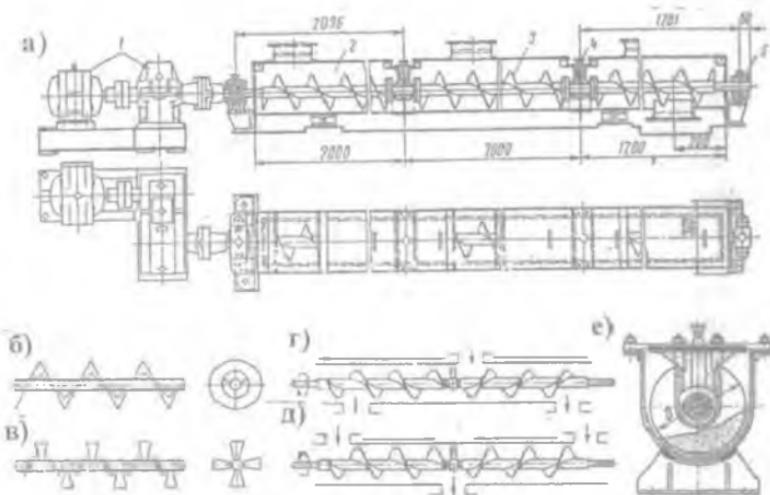

3.4-расм. Қирғичли конвейерлар чизмаси.
а-баланд қирғичли: 1-тарангловчи механизм; 2-чексиз занжир;
3- баланд қирғичлар; 4-юритувчи механизм; 5-остки түйнуклар.
б-ботирилган қирғичли; в-умумий күриниши.

дон—дун юкларини (буғдой, шоли, цемент, оқак, құм ва ҳ.к.) элтиб бериш учун винтли конвейерлар құлланылады. Винтлы конвейер (3.5—расм) қалинлиги 2÷8 мм ли пұлат туникадан ясалған муқим нов 2 дан иборат. Новнинг остки қисми ярим цилиндр шаклида бұлиб, устидан қопқоқ билан ёпіб құйилған. Новнинг ичидә четки 5 ва оралық 4 таянчларга винтли вал 3 үрнатылған. Винтнинг қадами таҳминан 0,8 винт диаметрига тенг қылиб ясалады. Винтнинг диаметри D, бир жинсли (донадорлығы бир хил—сарапланған) юкларни элтишдә, уннинг бұлаклари үлчамидан 12 маротаба, навланмаган юкларни элтишдә эса, уннинг энг катта бұлаги үлчамидан 4 маротаба катта бұлиши керак. Винтнинг айланыш частотаси оғир юклар учун 50 айл/гақ гача, енгіл юклар учун эса 150 айл/гақ гача бўлиши мүмкін. Конвейернинг юрітувчи механизми 1 электрдвигателдан, валга үратылған муфталардан ва редуктордан иборат. Юк қопқоқда жойлашған түйник орқали новга келиб тушади ва винт айланғанида нов ичидә сирғалиб (сирпаниб) бориб нов остида жойлашған очиқ түйник орқали пастта түкилади. Бу конвейерларда винт (шнек) ишчи орган вазифасини бажаради ва у яхлит юзали (3.5—расм, а), тасмали (3.5—расм, б) ва парракли (қанотли) (3.5—расм, в) бўлиши мумкин. Яхлит юзали винтлар асосан құруқ чангсимон, дон—дунсимон ва кукунсимон юкларни элтиб беришдә ишлатылади. Қотиб қоладиган, намроқ ва навланмаган юкларни элтиб беришда тасмали ва парракли винтларни ишлатиш мақсадга мувофиқидир.

Винтли конвейерлар тақсимловчи (3.5—расм, г) ва түплөвчи (3.5—расм, ғ) бўлиб, күпинча улар узлуксиз ҳаракатланувчи ортиш—тушириш машиналарида юк билан таъминловчи мослама сифатида құлланылади. Бу конвейерларнинг жиiddий камчиликлари юкларни қисман майдаланиб кетиши, винт юзасини тез ейилиши ва бошқа конвейерларга нисбатан юқори энергия сарғидир.

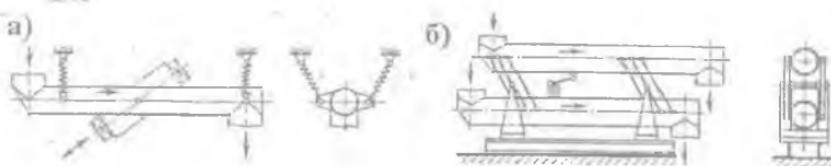
Вибрацион конвейерлар бир қувурилғанда (3.6—расм) бўлиши мумкин. Вибрацион конвейернинг юкни элтиб берувчи қувури осма пуржиналарга ёки эластик устунчаларга үрнатылади. Бу конвейерларда юкни силжиши қувур юзасидан ажралиш оқибатида содир бўлади. Қувур 0,625 мм дан 1,25 мм гача бўлган кичик амплитудада бир дақиқада 3000 частотагача тебранади. Қувурга осиб құйилған махсус вибратор (титраттич) лар қайтарылады — илгарилайды. Вибраторлар электр механикали

3.5-расм. Винтли конвейер чизмаси:

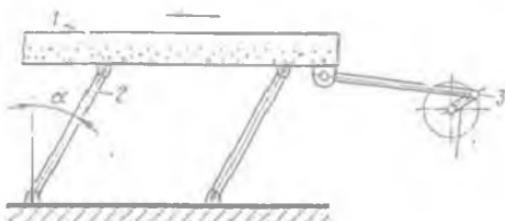
а-умумий күрниши; 1-юритувчи станция; 2-нов; 3-винтли вал; 4-оралық таянчлар; 5-четки таянчлар.

б-тасмали винт; в-парракли винт; г- тақсимловчи винтли конвейер; д-тұплочи винтли конвейер; е-новнинг күндаланг кесими; D-винт диаметри.

3.6-расм. Вибрацион (тигратма) конвейерлар чизмаси:

а-бір құвурлы; б-иккі құвурлы.

3.7-расм. Инерцион (тебранма) конвейер чизмаси:

1-нов; 2-эластик устунчалар; 3-кривошип механизми.

(марказдан қочма, эксцентрик – марказдан сиљиган), электр магнитли ва камроқ гидравлик ва пневматик бўлиши мумкин. Бир қувурли вибрацион конвейерларда (3.6 – расм, а) вибратор қувурни юқорисига ёки остига ўрнатилади. Қувур билан вибраторнинг бўйланма ўқи $20 \div 30$ ° бурчак остида жойлашган, шу сабабли вибратор ишлаганида қувур ичида юк заррачалари микросакрашларни амалга оширадилар ва олдинга қараб силжийдилар. Юк конвейерга юклаш воронкаси орқали келиб тушади ва қувур ичида сурилиб бориб остки очиқ туйникдан пастга тўкилади. 3.6 – расм, б да икки қувурли тебранма конвейер чизмаси кўрсатилган.

Инерцион тебранма конвейер (3.7 – расм) пўлат туникадан ясалган нов 1 дан иборат бўлиб, у эластик устунча 2 лар устига ўрнатилган. Эластик устунчалар пуржинали рессорлардан ясалган ва $\alpha = 15 \div 20$ ° бурчак остида ўрнатилган. Электрдвигателидан ҳаракатга келувчи кривошип механизми 3 орқали нов тебранма ҳаракатларни амалга оширади.

Нов олдинга ҳаракат қилаёттанида ва юқорига кўтарилаёттанида инерция кучининг вертикал ташкил этувчиси пастга йўналган бўлади ва бунинг оқибатида юк билан нов орасидаги ҳаракатланиш томонга йўналган ишқаланиш кучини кўпайишига сабаб бўлади. Нов орқага ҳаракатланиб ва пастга тушаёттанида инерция кучининг вертикал ташкил этувчиси юқорига йўналган ва бунинг оқибатида юк билан нов орасидаги ишқаланиш кучи камайиб кетади ва у инерция кучининг горизонтал ташкил этувчисидан кичик бўлганлиги сабабли юк олдинга ҳаракат қилишда давом этади. Юкнинг тезлиги $0,15 \div 0,20 \text{ м/с}$. Конвейернинг тебраниш амплитудаси $30 \div 40 \text{ мм}$ ва бир дақиқада $300 \div 400$ частотада тебраглади.

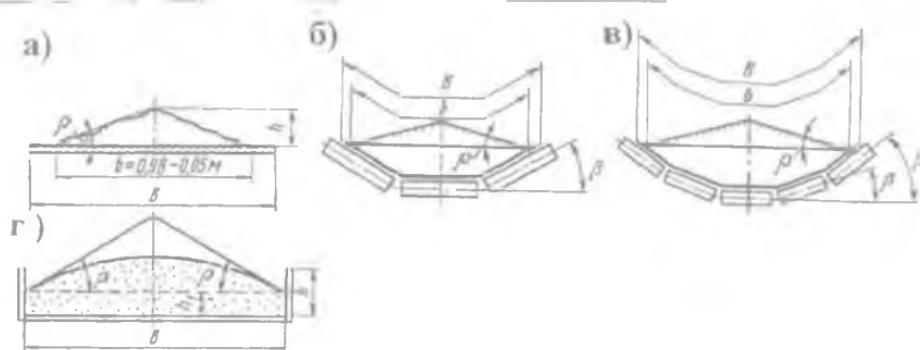
Фалтакли (роликовые) конвейерда (3.8 – расм) рамага ўз ўқларида эркин айланадиган фалтаклар қатор қилиб маҳкам – ланган. Фалтаклар шарикли подшипникларда ўқларга ўрнатил – ган, бу эса конвейернинг қиялик бурчаги $2 \div 6$ бўлганида, уни устидаги идишли ва донали юклар ўз оғирлик кучи таъсирида сирпаниб ҳаракатланиши мумкин. Шунинг учун бу конвейер – ларни гравитацион конвейерлар деб ҳам аталади. Бурилиш жойларида конвейер қиялиги тўғри участкадагиларга нисбатан $0,5 \div 1,0$ ° гача кўпайтирилади. Фалтаклар орасидаги ма – софа энг кичик юк ўлчамининг ярмидан катта бўлмаслиги ке – рак. Фалтаклар тўғри чизиқли 1 ва эгри чизиқли 2, 6 ҳамда юкни ҳаракат йўналишини ўзgartириш учун очиладиган 4 ва айла – надиган 5 секциялардан иборат. Фалтакли конвейерлар куп

қаватли юк сақлаш омборларида гравитацион юк тұпловчы сиғатида құлланылады.

3.8-расм. Фалтаклы көвейерлар:

1-тұғри чизиқли секциялар; 2- ва 6-эгри чизиқли секциялар; 3-муқим үқдаги фалтаклар; 4-очиладиган секциялар; 5-айланадиган секциялар.

3.9-расм. Конвейерларнинг унумдорлигини ҳисоблаш учун
чизмалар:

а-сирти текис тасма; б-новсимон үч фалтаклы тасма;
в-новсимон беш фалтаклы тасма.

3.1.2. Конвейерларнинг унумдорлигици ҳисоблаш назарияси

Конвейерларнинг асосий параметрини ҳисоблаш уни муайян мұлжадаги (расчетной) унумдорлигига мувофиқ әлтиб берувчи ишчи орган үлчамларини танлашдан бошланади. Тасмали конвейерларда сочилувчан ва түкилувчан юкларни ташища тасмани минимал зени:

сарапланмаган юклар учун

$$B = 2 \cdot a_{\max} + 200, \text{ мм} \quad (3.1)$$

сарапланған юклар учун

$$B \geq 3,3 \cdot a_{\max} + 200, \text{ мм} \quad (3.2)$$

бу ерда a_{\max} — юк булагини максимал үлчами, мм.

Донали юкларни әлтиб берища тасмани ёки тушамали пластинкани зени максимал юк үлчамидан $50 \div 100$ мм га кatta булиши керак. Тасманинг ёки бошқа әлтиб берувчи ишчи органнынг қабул қилинган зени ва ҳаракатланиш тезлиги конвейернинг зарурий унумдорлигини таъминлаши керак.

Донали юклар учун барча турдаги конвейерларнинг унумдорлигини қуидаги формула орқали аниқлаш мүмкін:

$$Q = 3,6 \cdot (G_{\text{юк}} / \ell) \cdot v, \text{ т/сек} \quad (3.3)$$

бу ерда $G_{\text{юк}}$ — бир дона юк массаси, кг;

ℓ — юклар орасындағы масофа, м;

v — конвейер тасмасининг (занжирининг)
ҳаракатланиш тезлиги, м/сек.

Сочилувчан ва түкилувчан юклар учун барча турдаги конвейерларнинг унумдорлиги қуидаги формула орқали ҳисобланади:

$$Q = 3600 \cdot F \cdot v \cdot \gamma, \text{ т/сек} \quad (3.4)$$

бу ерда F — әлтиб берилаёттан юк уюми күндаланг кесминиң іозаси, м^2 ;

γ — юкнинг ҳажмий массаси, т/м^3 .

Ясси тасмали конвейерлар учун (3.9 – расм, а) юк уюми – нинг кўндаланг кесимини юзаси қўйидаги формула орқали аниқланади:

$$F = \psi \cdot F_{\max} = (0.9 \cdot B - 0.05)^2 \cdot tgp / 4, \text{ m}^2 \quad (3.5)$$

бу ерда F_{\max} – юк кўтарувчи ясси тасмани юк билан максимал тўлгандаги кўндаланг кесими юзаси, m^2 ;

Ψ – юк кўтарувчи ясси тасмани юк билан түлишини инобатга олувчи коэффициент (қўйида тўлиш коэффициенти деб юритилади);

$(0.9 \cdot B - 0.05)$ – юкни тўкилиб (сочилиб) кетишидан халос булиш учун тасмани икки четидаги буш қирғоқ (поля) ни инобатга олган ҳолда элтиб берувчи тасма эни, m ;

ρ – юкниң ҳаракатдаги табиий нишаблик бурчаги, град.

Юкларнинг ҳаракатдаги табиий нишаблик бурчаги унинг донадорлик таркибиغا, намлигига ва тасманинг ҳаракати пайтидаги чайқалишига ва тебранишига боғлиқ бўлади. Юкларнинг ҳаракатдаги табиий нишаблик бурчаги, унинг осойишталиқдаги табиий нишаблик бурчаги ρ_0 нинг $0.4 \div 0.6$ улушини ташкил этади яъни:

$$\rho = (0.4 \div 0.6) \cdot \rho_0$$

F нинг (3.5) – формуладаги қийматини (3.4) – формулага қўйсак ясси тасмали конвейерлар унумдорлигини формуласи қўйидаги кўринишда бўлади:

$$Q = 900 \cdot (0.9 \cdot B - 0.05)^2 \cdot tgp \cdot \gamma \cdot \psi \cdot \nu, \text{ m}^3/\text{сант} \quad (3.6)$$

Новсимон тасмада уч ғалтак таянчли мосламалар учун, таянч ғалтаклари горизонтал текисликка нисбатан $\beta = 20^\circ$; $\beta = 30^\circ$; ва $\beta = 36^\circ$ қиялик бурчагида (3.9 – расм, б) ва беш ғалтак таянчли тасмалар учун, таянч ғалтаклари горизонтал текисликка нисбатан $\beta = 20^\circ$ ва $\beta_1 = 54^\circ$ қиялик бурчагида (3.9 – расм, в) жойлашганида юк уюми кўндаланг кесимининг юзаси $F_{\text{нов}}$ аниқланади. Новсимон тасмали конвейерлар унумдорлиги қўйидаги умумий кўринишга эга бўлади:

$$Q_{\text{нов}} = 3600 \cdot F_{\text{нов}} \cdot \gamma \cdot v, \text{ m/coam} \quad (3.7)$$

Тасмани тұлиш эни ($0,9 \cdot B - 0,05$) м қийматда ва ғалтакларнинг қабул қилинган бурчаклари учун новсимон тасмали конвейерларни унумдорлигини қуидаги формула орқали ҳисоблаш мүмкін:

$$Q_{\text{нов}} = k_{\text{нов}} \cdot (0,9 \cdot B - 0,05)^2 \cdot \gamma \cdot v, \text{ m/coam} \quad (3.8)$$

бу ерда $k_{\text{нов}}$ – конвейернинг новсимон тасмасыдаги юкнинг күндаланг кесими шаклига боғлиқ бұлған коэффициент.

Уч ғалтакли таянчларнинг горизонтал текисликка нисбатан қиялик бурчаги $\beta = 20$; $\beta = 30$; ва $\beta = 36$ бұлғанида $k_{\text{нов}}$ ни шунга мувофиқ: $470 \div 550$; $550 \div 625$; ва $585 \div 655$ қийматларда қабул қилиш мүмкін. Беш ғалтакли таянчлар учун $\beta=20$ ва $\beta_1=54$ бұлғанида $k_{\text{нов}} = (600 \div 675)$ бұлади.

Қия жойлашған конвейерларни унумдорлиги горизонтал жойлашған конвейерларнинг унумдорлигига нисбатан бир оз кам бўлиб, уни қуидагича аниқлаш мүмкін:

$$Q_k = k_k \cdot Q_t, \text{ m/coam} \quad (3.9)$$

бу ерда Q_t – текис жойлашған конвейер унумдорлиги, m/coam ;

k_k – қия жойлашған конвейер унумдорлигини камай – ишини инобатта олувчи коэффициент (қуидә қиялик коффициенти деб юритилади).

Қиялик бурчаги $10 \div 15$ бұлғанида $k_k = 0,95$; $16 \div 20$ бұлғанида $k_k = 0,90$; ва 20 дан юқори бұлғанида $k_k = 0,85$ қийматларда қабул қилинади.

Сирти ясси пластинкали конвейерларнинг унумдорлиги, уни эни $0,85 \cdot B$ миқдоригача тұлғанида, қуидаги формула орқали ҳисоблаш мүмкін:

$$Q_{\text{пл}}^t = 650 \cdot k_k \cdot B \cdot \operatorname{tgp} \beta \cdot \gamma \cdot v, \text{ m/coam} \quad (3.10)$$

Бортли новсимон пластинкали конвейерларнинг унумдорлиги эса қуидагича аниқланади:

$$Q_{\text{пл}}^{\text{II}} = 900 \cdot k_k \cdot (B^2 \cdot \operatorname{tgp} \psi + 4 \cdot B \cdot h_1) \cdot \gamma \cdot v, \text{ т/сант} \quad (3.11)$$

бу ерда ψ – новнинг юк билан тўлишини инобатта олувчи коэффициент, ($\psi = 0,4 \div 0,6$);

h_1 – новдаги юкни баландлиги, м (3.9 – расм, г)

$$h_1 = (0,65 \div 0,80) \cdot h;$$

k_k – қиялик коэффициенти.

Агар конвейер горизонтал жойлашган бўлса қиялик коэффициенти $k_k = 1,0$ қийматда қабул қилинади, конвейер горизонтал текисликка нисбатан $10 \div 20$ ° қиялик бурчагида жойлашган бўлса сирти ясси пластинкалар учун $k_k = 0,90$ ва бортли пластинкалар учун $k_k = 0,95$ ва конвейер горизонтал текисликка нисбатан 20 ° дан ортиқ қиялик бурчакда жойлашганида мувофиқ равишда $k_k = 0,85$ ва $k_k = 0,90$ қийматларда қабул қилинади.

Қиргичли конвейерлар унумдорлиги қўйидаги формула орқали аниқланади:

$$Q_{\text{кпр}} = 3600 \cdot k_k \cdot B \cdot h \cdot \gamma \cdot \psi \cdot v, \text{ т/сант} \quad (3.12)$$

бу ерда B – новнинг ишчи эни, м;

h – новнинг ишчи баландлиги, м;

ψ – новнинг юк билан тўлишини инобатта олувчи

коэффициент ($\psi = 0,5 \div 0,6$ – осон сочиувчан майдада заррачали юклар учун коэффициентни кам қиймати қабул қилинади);

v – қиргичларни ҳаракатланиш тезлиги, м/сек;

γ – юкнинг ҳажмий массаси, т/м³;

k_k – қиялик коэффициенти.

Қиялик коэффициенти қўйидаги қийматларда қабул қилинади:

$k_k = 0,85$ – қиялик бурчаги 10 ° гача бўлганида;

$k_k = 0,70 \div 0,50$ – қиялик бурчаги 10 ° дан 30 ° гача бўлганида;

$k_k = 0,50 \div 0,45$ – қиялик бурчаги 30 ° дан 45 ° гача бўлганида.

Винтли, инерцион ва вибрацион конвейерларнинг унумдорлиги қўйидаги формула орқали аниқланади:

$$Q_b = 3600 \cdot k_k \cdot F \cdot \psi \cdot \gamma \cdot v, \text{ m/coat} \quad (3.13)$$

Винтли конвейерларни унумдорлигини ҳисоблашда юқоридаги (3.13) – формулага F ва v үрнига уни қийматлари

$$F = \pi \cdot D^2 / 4 \quad \text{ва} \quad v = S \cdot n / 60 \quad (3.14)$$

бу ерда D – винтнинг диаметри, м;

S – винтнинг қадами, м;

n – винтнинг айланыш частотаси, айл/дақ.

қўйсак, винтли конвейерлар унумдорлигини қўйидаги формула ёрдамида ҳисоблаш мумкин:

$$Q_b = 47 \cdot k_k \cdot D^2 \cdot S \cdot n \cdot \psi \cdot \gamma, \text{ m/coat} \quad (3.15)$$

Винтли конвейер новини тўлишини инобатга олувчи коэффициент оғир абразив (эговлаб ейилтириб юборувчи) юклар учун; $\psi=0,125\div0,25$; енгил кам абразив юклар учун $\psi=0,32$ ва енгил абразив бўлмаган юклар учун $\psi=0,4$ қийматларда қабул қилинади. Инерцион ва вибрацион конвейерлар учун худди шу (3.13) – формулага юкни новдаги кундаланг кесими юзаси қиймати $F = b \cdot h$ қўйилади. Юк қатлами баландлиги $h_1=50\div100$ мм, новни тўлишини инобатта олувчи коэффициент эса $\psi=0,5\div0,6$ қийматларда қабул қилинади.

3.1.3. Конвейер двигателларининг қувватини аниқлаш

Конвейерда юкларни элтиб беришда энергия юкни маълум бир баландликка кутариб ва муайян бир масофага элтиб беришга, юкни ҳаракатланишидаги, конвейернинг ҳаракатланувчи қисмларидағи қаршиликларни ва конвейер механизмидаги қаршиликларни енгиб ўтишга сарфланади. Конвейерни ҳаракатлантирувчи валидаги қувват қўйидаги формула орқали аниқланади:

$$N_0 = (Q \cdot H / 367 + \omega_0 \cdot Q \cdot L / 367) \cdot k_3, \text{ kWt} \quad (3.16)$$

бу ерда Q – конвейернинг унумдорлиги, $m/coat$;

H – юкни күтариб бериш баландлуги, м;

L – юкни элтиб бериш масофаси, м;

k_3 – конвейерни буш ҳаракатланишига ва тушуриш операцияларидаги йүқолишларни инобатта олувчи захира коэффициенти ($k=1,1 \div 1,4$);

ω_0 – ҳаракатланишдаги солиштирма қаршилик.

Ҳаракатланишдаги солиштирма қаршиликни аник қийматлари ҳар бир машина учун тажриба йули асосида аниқланади. Ясси тасмали узунлиги 40 метргача бўлган конвейерлар учун $\omega_0 = 0,018 \div 0,035$; новсимон тасмалар учун $\omega_0 = 0,02 \div 0,04$ қийматларда қабул қилиш мумкин. Шуни эсда тутиш лозимки, конвейернинг узунлиги ва унинг унумдорлиги ортиши билан ω_0 нинг қиймати камайиб боради. Узунлиги учча катта бўлмаган пластинкали конвейерлар учун $\omega_0 = 0,5 \div 0,7$; қиргичли конвейерлар учун $\omega_0 = 0,8 \div 1,4$ қийматларда қабул қилиш мумкин. Винтли конвейерларда эса ҳаракатланишдаги солиштирма қаршилик қиймати винтнинг конструкциясига ва элтиб бериладиган юкни турига боғлиқ бўлади. Яхлит юзали винтда кўмир кукунини элтиб беришда $\omega_0 = 1,2$; цементни элтиб беришда $\omega_0 = 1,4$ ва ёнғоқсимон кўмирларни элтиб беришда $\omega_0 = 2,5$ қийматларда қабул қилинади.

Конвейер двигателининг қуввати қутийдаги формула ёрдамида аниқланади:

$$N_{AB} = N_0 \cdot k / \eta, \text{ кВт} \quad (3.17)$$

бу ерда k – қувватни қурилма коэффициенти ($k=1,1 \div 1,2$);

η – юритмани фойдали иш коэффициенти ($\eta=0,90 \div 0,95$).

3.2. Элеваторлар

3.2.1. Элеваторларниң тузилиши ва уларнинг вазифаси

Юкларни вертикал ёки унга яқин қия йўналишда узлуксиз юқорига элтиб (кўтариб) берувчи машиналар элеваторлар деб аталади. Элеваторлар ишчи органининг турига мувофиқ ковшли, қаттиқ илгакли, полкали ва кажавали бўлади. Ковшни элеватор (нория) лар (3.10 – расм) сочилувчан – тўкилувлувчан

юкларни, қаттиқ илгакли, полкали ва беланчакли (3.12 – расм) элеваторлар эса идишли ва донали юкларни маълум бир ба-ландликка узлуксиз элтиб бериш учун ишлатилади. Ковши элеваторлар вертикал ёки қия рамадан иборат бўлиб, унинг юқори қисмига юритувчи барабан 1 дан ёки юлдузчадан, электр двигателедан, муфтадан, редуктордан ва тухтатиш мосламасидан иборат бўлган юритувчи қурилма монтаж қилинган. Элеватор рамасининг остиқи қисмида тарангловчи барабан 4 дан ёки юлдузчадан иборат винтли тарангловчи мослама жойлашган. Юритувчи барабан (юлдузча) ни ва тарангловчи барабан (юлдузча)ни элеваторни тортувчи органи тасма 2 ёки занжир ўраб (айланиб) ўтган. Элеваторнинг тортувчи органига ковш З лар маҳкамланган.

Элеваторнинг ковшлари ботириб олиш ва бевосита ковшга солиш усули орқали тулдирилади (тұлғазилади). Цемент, бүгдой, дон-дун ва шунга ўхаш сочишувчал юклар элеваторнинг остиқи қисмидаги бошмоқча келиб тушади ва у ердан ковшлар сочишувчан юкларни кептма-кет ботириб олиб юқорига ҳаракатланади (3.10 – расм, а, б). Каттароқ бўлакли ва абразив юкларни эса бевосита ковши үзига солиш керак бўлади (3.10 – расм, в), чунки бу юкларни ковш билан ботириб олиш анча мушкул бўлиб элеватор ковшини, тасма ёки занжирини ва бошқа асбоб – ускуналарини тезда ишдан чиқафтишмумкелеваторлар ўрнатилиши тусига мувофиқ: вертикал (3.10 – расм, а, б, в) ва қия (3.10 – расм, г); тортувчи органига кўра тасмали ва занжирли; ковшларининг ҳаракат тезлигига биноан эса тез юрадиган ва секин юрадиган элеваторларга бўлинадилар. Тез юрадиган элеваторларда юк ковшдан марказдан қочма куч таъсирига улоқтирилиб тўклилади, секин юрадиган элеваторларда эса ковш тўнтаршганига юкни ўзи эркин тўклилади.

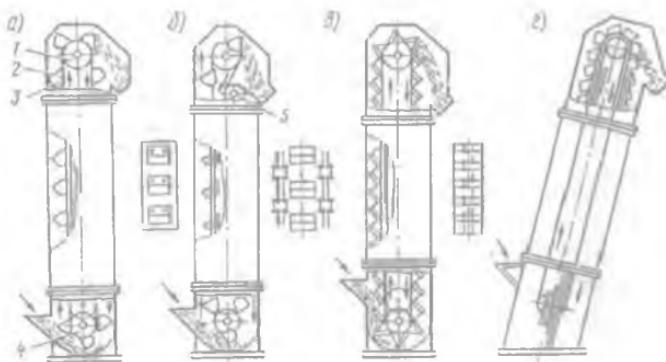
Элеваторларда (3.11 – расм) ковш юк билан барабанга етиб келгунигача тўғри чизиқ бўйлаб тиккага ҳаракатланади, юкка эса фақат оғирлик кучи $m \cdot g$ таъсир этади холос. Ковш юк билан барабанга етиб келганида бурила (айлана) бошлайди ва юкка оғирлик кучи $m \cdot g$ дан ташқари қўйидаги марказдан қочма Р кучи ҳам таъсир эта бошлайди:

$$P = m \cdot v^2 / r, \text{ Н} \quad (3.18)$$

бу ерда m – юк массаси, кг;

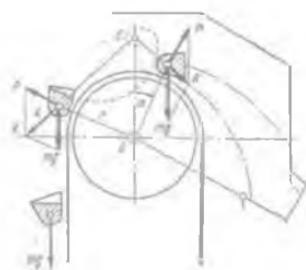
v – ковшни тезлиги, м/с;

R – барабан марказидан юкни оғирлик марказигача

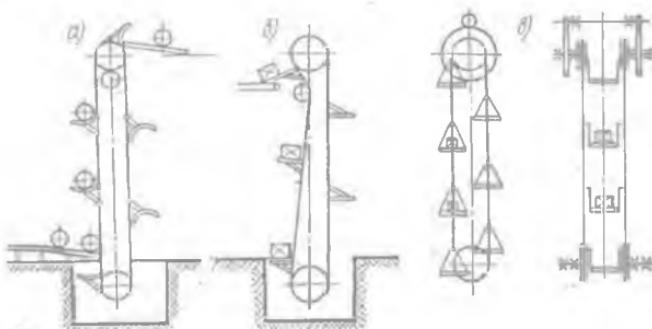

3.10-расм. Ковшлы элеваторлар чизмаси:

а-ковшлари ажратиб жойлаштирилган тасмали элеватор; б-ковшлари ажралиб жойлаштирилган занжирли элеватор; в- ковшлари тиғиз жойлаштирилган занжирли элеватор; г-қия ўрнатилган элеватор.
1-юритувчи барабан (юлдузча); 2-тасма (занжир); 3-ковш;
4-тарангловчи барабан (юлдузча); 5-занжирни қиялатувчи юлдузча.

3.11-расм. Ковшдан юкни түкилиб тушисп чизмаси.

3.12-расм. Донали юклар учун элеваторлар:
а-илгакли; б-ясси полкали; в-кажавали.

бұлған масофа, м.

Бу оғирлик $m \cdot g$ кучини марказдан қочма P кучи билан геометрик құшиб тенг таъсир қылувчи R кучини топиш мүмкін, қайсики бу R кучи ковш барабан атрофида ҳаракатланғанида (айлантанғанида) ҳам қиймати бүйича ва ҳам йұналиши бүйича үзгариб боради. R кучини таъсир қилиш чизигини барабанның вертикаль үқи билан кесишілгендегі давом эттирсак ҳар доим, қутб деб аталмай, бир нұқта C ни топамиз. Барабаннинг үқидан бу қутб C нұқтасынан бүлған ℓ масофа – қутб масофаси деб аталади.

OAC ва RAP үхашаш учбұрчакларидан қуиидагини топамиз:

$$OC / OA = m \cdot g / P = m \cdot g / (m \cdot v^2 / r) = g \cdot r / v^2 \quad (3.19)$$

$OC = \ell$ ва $OA = r$ эканлигини инобатта олинса

$$\ell = g \cdot r^2 / v^2 \quad (3.20)$$

га әга бұламиз:

$$v = \pi \cdot r \cdot n / 30, \quad v^2 = \pi^2 \cdot r^2 \cdot n^2 / 900, \quad (3.21)$$

еканлиги инобатта олинса:

$$\ell = g \cdot r^2 \cdot 900 / (\pi^2 \cdot r^2 \cdot n^2) = 9,8 \cdot 900 / (3,14^2 \cdot n^2) = 895 / n^2, \quad (3.22)$$

бу ерда n – барабаннинг айланыш частотаси, айл /дақ.

Бинобарин, қутб масофаси ℓ ғақат барабаннинг айла-нишлар сонига боғлиқ бўлиб, уни үзгариши қутб масофасини камайишига ёки кўпайишига сабаб бўлади. Қутб масофаси барабан айланаси радиусига тенг ёки ундан кичик бўлганида марказдан қочма P кучни қиймати ковшдаги юкни оғирлик $m \cdot g$ кучидан анчагина катта бўлади $P > m \cdot g$, шу сабабли ковш барабаннинг вертикаль үқидан муайян бир α бурчакка оғганида юк марказдан қочма P куч таъсирида ковшдан улоқтирилиб новга тўклилади. Қутб масофаси ковшнинг ташки қиррасидан ўтган айланы радиусидан катта бўлганида ковшдаги

юкни оғирлик т·г кучи уни марказдан қочма Р кучидан катта бұлади т·г > Р, шунинг учун ковш тұнтарила бошлаганида юкни үзи әркин тұқила бошлайды. Қутб масофаси барабан радиусидан кичик бұлғанида ковшни аралаш бұшаши, яъни юкни ковшдан улоқтирилиши ва үзини әркин тұқилиши содир бұлади. Ковшдаги юк марказдан қочма Р куч таъсирида тұқилғанида, ковш ҳаракат доираси ташқарисида жойлашган новга келиб тушади. Ковшдаги юк үзи әркин тұқилғанида ёки аралаш тұқилаёттан ковш остига жойлаштириш лозим бұлади. Бунинг учун эса, тортувчи занжирни қиялатувчи юлдузча 5 (3.10 – расм, б) үрнатилади ва нов юк тұклаёттан ковш остига жойлаштирилади, акс ҳолда ковшдан тұқилаёттан юк яна қайтиб элеватор остидаги бошмоққа келиб тушади. Шунингдек ковшдан тұқилаёттан юк пастта тушиб кетмаслиги учун тортувчи занжирларға ковшлар тигиз жойлаштирилади (3.10 – расм, в), бунда олдинги ковшни бортчали деворлари кейинги ковшдан тұқилаёттан юк учун йұналтирувчи нов булиб хизмат қиласы ёки элеватор қия үрнатилади.

Донали юклар учун элеваторларнинг конструкцияси ковшли элеваторларни конструкциясига ұхшаш бұлади. Фақат занжирға ковшни үрнига юкни турига ва шаклиға мос келадиган маңсус илгаклар ёки бошқа алоҳида мосламалар үрнатилади. Цилиндр шаклидаги (бочка, рулон) юклар учун илгаклардан (3.12 – расм, а), яшик, коробка ва қоңдаги юклар учун эса текис полкалардан (3.12 – расм, б) ёки қажавалардан (3.12 – расм, в) фойдаланилади.

Қажавали элеваторлар идишли ва донали юкларни күп қаватли омборларға күтариб бериш учун ишлатилади. Қажаваларни занжирларға бирлаштирадиган шарнирлар қажаванинг оғирлик марказидан юқоригоқда жойлашғанлығы боис у ҳар доим вертикал ҳолатда бұлади. Қажавага юклар конвейер ёки қия нов орқали келиб тушади ва юк омборнинг тегишли қаватига күтарилғанида қажава қиялантирилса юк үзини оғирлик кучи таъсирида ундан сирпаниб тушади. Қаттық илгаклы элеваторлар оғир рулон ва бочкаларни күп қаватли омборларнинг юқори қаватига күтариб бериш, тахталарни баланд уюмларға таҳлаш ва дарё сувларидан ҳода ва ғұлаларни причалға чиқарып олиш учун ишлатилади.

3.2.2. Элеваторларнинг унумдорлигини ва қувватини ҳисоблаш назарияси

Ковши элеваторнинг техник унумдорлигини қуийдаги формула орқали аниқлаш мумкин:

$$Q_t = 3,6 \cdot (\epsilon / \ell_k) \cdot \psi \cdot v \cdot \gamma, \text{ т/соат} \quad (3.23)$$

бу ерда ϵ – ковшнинг сифими, л;

ℓ_k – ковш қадами, м;

ψ – ковшни юк билан тұлишини инобатта олувчи коэффициент. Кукунсимон юклар учун $\psi=0,8\div1,0$; үртача үлчамдаги бұлаклы юклар учун $\psi=0,6\div0,7$; катта ва оғир бұлаклы юклар учун $\psi=0,5\div0,6$;

γ – юкнинг ұжмий массаси, т/м³.

Бу (3.23) – формуладан элеваторнинг техник унумдорлигини таъминлаш учун ковшни керакли сифими аниқланади

$$\epsilon = Q_t \cdot \ell_k / (3,6 \cdot \psi \cdot v \cdot \gamma), \text{ л} \quad (3.24)$$

ва муайян сифимли ковш танлаб олинади, ҳамда унинг параметрлари – эни, узунлиги, баландиги ва к. лари асосида ковши элеваторнинг тортувчи органдарини үлчамлари ва бошқа қурилма, асбоб – ускуналарининг параметрлари аниқланади. Ковшнинг ҳаракат тезлигі тез юрадиган элеваторлар учун 1,0 дан 2,0 м/с гача, секин юрадиган элеваторлар учун 0,3 дан 0,6 м/с гача қабул қилинади. Ковш үлчамини юк бұлактарининг максимал үлчамига мослиги текшириб қурилади. Ковш түйнугини эни қуийдагича бўлиши лозим:

$$b_k \geq k_6 \cdot a_{max} \quad (3.25)$$

бу ерда k_6 – юкнинг таркибидағи максимал үлчами a_{max} бўлган юк бұлаклари фоизини инобатта олувчи коэффициент. Юкнинг таркибида максимал үлчамли юк бўлаги 10÷25 % ни ташкил этганида $k_6=2,0\div2,5$ ва 50÷100 %ни ташкил этганида

$$k_b=4,25 \div 4,75.$$

Ковш қадами унинг баландлиги h ни 2 ёки 3 бараварига тенг бўлиши керак, яъни $\ell_k=(2 \div 3) \cdot h$. Тифиз жойлаштан ковшлар учун $\ell_k=h$, занжирли элеваторларда ковш қадами занжир қадамига каррали бўлиши лозим.

Донали юклар учун элеваторнинг техник унумдорлигини қуийдаги формула орқали аниқлаш мумкин:

$$Q_t = 3,6 \cdot (G_{\text{юк}} / \ell_{\text{юк}}) \cdot v, \text{ m}^3/\text{соат} \quad (3.26)$$

бу ерда $G_{\text{юк}}$ – юк массаси, кг;

$\ell_{\text{юк}}$ – юклар орасидаги масофа, м.

Муайян техник унумдорлик Q_t ва қабул қилинган юкни ҳаракатланиш тезлиги v учун, тортувчи органда юк илиб олиш мосламаларини жойлашиш масофалари аниқланади.

$$\ell_{\text{юк}} = 3,6 \cdot G_{\text{юк}} \cdot v / Q_t, \text{ м} \quad (3.27)$$

Ковшли элеваторнинг юритувчи барабани (юлдузча) валидаги қувват қуийдаги формула ёрдамида аниқланади.

$$N_0 = (Q_t \cdot H / 367) \cdot (1,15 + k_{\text{қар}} / \gamma), \text{ кВт} \quad (3.28)$$

бу ерда H – элеваторнинг баландлиги (юритувчи ва тарангловчи барабан ўқлари орасидаги масофа), м;

$k_{\text{қар}}$ – тортувчи ва ишчи органларни бўш юришида қаршиликни енгib ўтишга сарф бўладиган қувватни инобатта олувчи ва элеватор унумдорлигига боғлиқ бўлган коэффициент. Элеваторнинг унумдорлиги 40; 80; 150 $\text{м}^3/\text{соат}$ бўлганида бу коэффициентни муносаб равишда тасмали элеваторлар учун 1150; 950; 750 ва занжирли элеваторлар учун 750; 650; 550 қийматларда қабул қилинади.

γ – юкнинг ҳажмий массаси, $\text{м}^3/\text{м}^3$.

Элеватор двигателининг қуввати қуийдагича аниқлаш мумкин:

$$N_{\text{дв}} = N_0 / \eta, \text{ кВт} \quad (3.29)$$

бу ерда η – юритмани фойдали иш коэффициенти ($0,8 \div 0,9$).

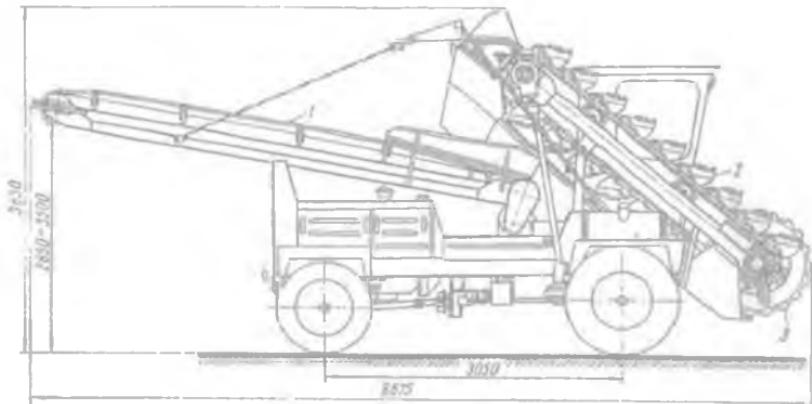
3.3. Узлуксиз ҳаракатланувчи механик юклагичлар ва туширгичлар

3.3.1. Узлуксиз ҳаракатланувчи механик юклагичлар

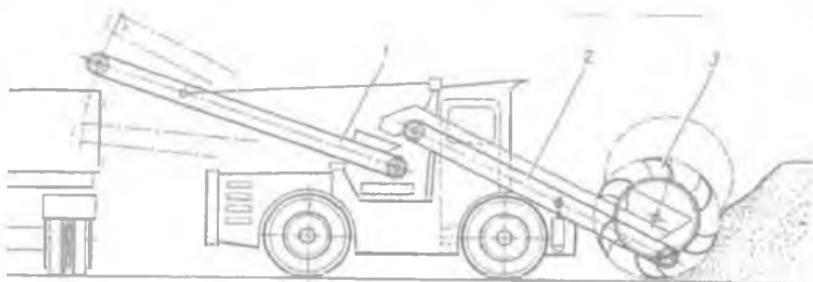
Дизель, карбюратор ёки электр двигателли, ишчи органлари узлуксиз ҳаракатланувчи механик юклагичлар ва туширгичлар асосан ғилдиракларда ёки ўрмаловчи занжирларда ўзи юрадиган машиналар кўринишида ишлаб чиқарилади. Ўзи юрадиган арава рамасига узлуксиз ҳаракатланувчи ишчи органлар – винтли, тасмали, қирғичли ёки бошқа турдаги кошвейерлар ва ковшли элеваторлар муайян кетма – кетлиқда монтаж қилинади (йигилади). Бу ишчи органлар уюмдан сочишувчан – түкишувчан юкни ботириб олиб ёки судраб қисқа масофаларга узлуксиз оқимда элтиб беради. Винтли ва қирғичли конвейерлар машинали юк билан узлуксиз таъминлаб туради, элеватор ва конвейер эса юкни маълум бир баландликка кутариб ва қисқа масофага элтиб беради. Ишчи органлари узлуксиз ҳаракатланувчи механик юклагичлар асосан шағал (гравий), майда тош (щебень), қум, кумир, маъдан ва шу каби юкларни ҳаракатдаги составларга ортиш ишларида фойдаланилади.

Винтли таъминлагичли элеватор-конвейерли юклагич (3.135 – расм, а) пневмоғилдиракда ўзи юрадиган маҳсус аравадаи, таъминлагич 3 дан, ковшли элеватор 2 дан ва тасмали конвейер 1 дан иборат. Бу юклагичда таъминлагич сифатида иккита **шнек** (винтли конвейер) дан фойдаланилган булиб, улар ковшли элеваторнинг икки тарафида, унинг остки валига урнатилган. Юклагич олдинга аста ҳаракатланиб айланиб турган шнекли таъминлагични юк уюмига итариб киритади ва шнекли таъминлагич ковшли элеватор ҳузурига юкни узлуксиз йигиштириб туплаб туради. Элеваторнинг ковшлари эса тұпланған юкни узлуксиз кетма – кет ботириб олиб юқорига – тасмали конвейерга элтиб ташлайди ва ниҳоят тасмали конвейер юкни узлуксиз оқимда ҳаракатдаги состав кузовига ортади. Тасмали конвейер гидравлик цилиндр ёрдамида горизонтал текислиқда 140° бурчакка бурилиши мумкин. Юкни тушириш баландигини үзгартириш учун эса чиғир (лебедка)дан фойдаланилади. Винтли таъминлагич, элеватор, конвейер, двигатель, бошқариш кабинаси ва юклагични бошқа асбоб – ускуналари ўзи юрадиган пневмоғилдиракли аравага монтаж қилинган (йигилган). Юклагични унумдорлиги $150 \text{ м}^3/\text{соат}$ гача булиб, ишчи тезлиги $4 \text{ м}/\text{дақ}$ дан $16 \text{ м}/\text{дақ}$ гача, транспорт тезлиги эса $20 \text{ км}/\text{соат}$ қуввати 37 кВт , массаси 7 т .

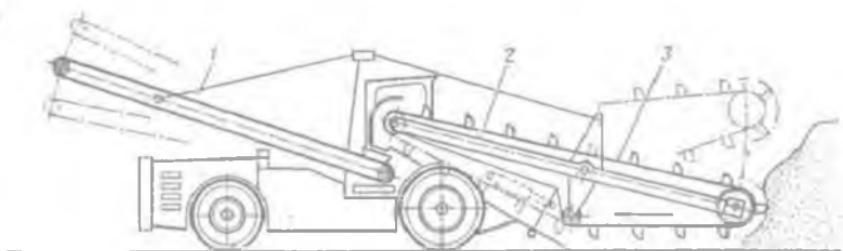
а)

б)

в)

3.13-расм. Узлуксиз ҳаракатланувчи механик юклагичлар:
а-винтли таъминлагичли элеватор-конвейерли юклагич: 1-тасмали конвейер; 2-занжирли ковшли элеватор; 3-винтли таъминлагич.
б-ротор ковшли юклагич: 1-юкловчи конвейер; 2-қабул қилувчи тасмали конвейер; 3-ротор ковшли гидрирак.
в-қирғичли конвейер таъминлагичли юклагич: 1-юкловчи тасмали конвейер; 2-құтарувчи стрела; 3-қирғичли конвейер.

Винтли таъминлагичли элеватор – конвейерли юклагичлар амалиётда анча кенг тарқалган. Лекин бу машиналар зичлашиб қотиб қоладиган (слежившихся) ва оғир бұлакли юклар билан қийналиб роқ ишлайды. Абразив юклар билан ишлаганида эса йиғиширувчи винтлари, ковшлари ва тортувчи занжирлари тез ейилиб кетады. Машина анчагина оғир ва уни ясашга күп металл сарфланади (металлоемкая). Ортиш ва омбор ишларидә Т–161А, Д–460, Д–371 русумлы үрмаловчи (занжирли) ва Д–548, Д–565, Д–452, Т–166А русумлы пневмоғилдіраклар юклагичлардан фойдаланылады. Винтли таъминлагичли элеватор – конвейерли юклагичларни унумдорлиги ковшли элеваторнинг унумдорлиги билан чегараланади ва уни (3.23) – формула буйича аниқланиси мүмкін. Аммо винтли таъминлагични унумдорлиги Q_v ковшли элеваторни унумдорлиги Q_3 дан кам бұлмаслиги керак яъни $Q_v > Q_3$, акс ҳолда винтли таъминлагич уз вақтида ковшли элеваторни юк билан лозим даражада таъминлай олмайды. Тасмали конвейернинг унумдорлиги Q_t ҳам ковшли элеваторни унумдорлиги Q_3 дан кам бұлмаслиги лозим, яъни $Q_t \geq Q_3$, акс ҳолда ковшли элеватор етказиб берган юк оқимини тасмали конвейер ўз вақтида ташиб кета олмайды ва юк түкилиб – сочилиб, исроф булиб, юклагични асбоб – ускуналарини ифлослантириб, уларни ишдан чиқаришини тезлаштириши мүмкін. Кумир, боксит, маъдан ва қурилиш материалларини очиқ ҳаракатдаги составларга ортишда пневмоғилдіракларда ёки үрмаловчи занжирларда юрадиган ротор – ковшли юклагичлардан фойдаланылады (3.13 – расм, б). Ротор – ковшли ғилдірак 3 да 6 тадан 12 тагача ковш булиб, улар ёрдамида юклагич катта баландликдаги уюмдан юкни ботириб олиб, уни қабул қылувчи тасмали конвейер 2 га, у эса юкни ўз навбатида юкловчи тасмали конвейер 1 га әлтиб ташлайды. Юкловчи тасмали конвейер эса юкни очиқ ҳаракатдаги состав кузовига ортади. Бундай юклагичларнинг унумдорлиги 200 дан 1000 м³/соат гача булиб, анчагина қиммат баҳо машиналар ҳисобланади. Аммо катта ҳажмдаги юк айланмасида бошқа турдаги даврий ҳаракатланувчи машиналарга қараганда иқтисодий самарали бұладилар. Бу машиналарнинг техник унумдорлиги ротор – ковшли ғилдірак унумдорлиги билан чегараланиб, қуйидаги формула ёрдамида аниқланади:

$$Q_t = 60 \cdot e \cdot n \cdot Z \cdot \psi \cdot \gamma, \text{ m}^3/\text{соат} \quad (3.30)$$

бу ерда ϵ – ковш сиғими, m^3 ;

n – роторнинг айланиш частотаси, $ail/da\kappa$;

Z – ротордаги ковшлар сони;

γ – юкнинг ҳажмий массаси, t/m^3 .

Ψ – ковшни юк билан тұлишини инобатта олувчи коэффициент;

Қабул қилувчи конвейернинг унумдорлиги Q_{kk} ва юкловчи тасмали конвейернинг унумдорлиги Q_{yo} ротор – ковшли ғилдирак унумдорлиги Q_p дан кам бўлмаслиги керак, яъни $Q_{yo} \geq Q_{kk} \geq Q_p$, акс ҳолда машинанинг узлуксиз ишлаши таъминланмайди, яъни ротор – ковшли ғилдирак узатган юкни қабул қилувчи ва юкловчи тасмали конвейер ўз вақтида ташиб кета олмайди.

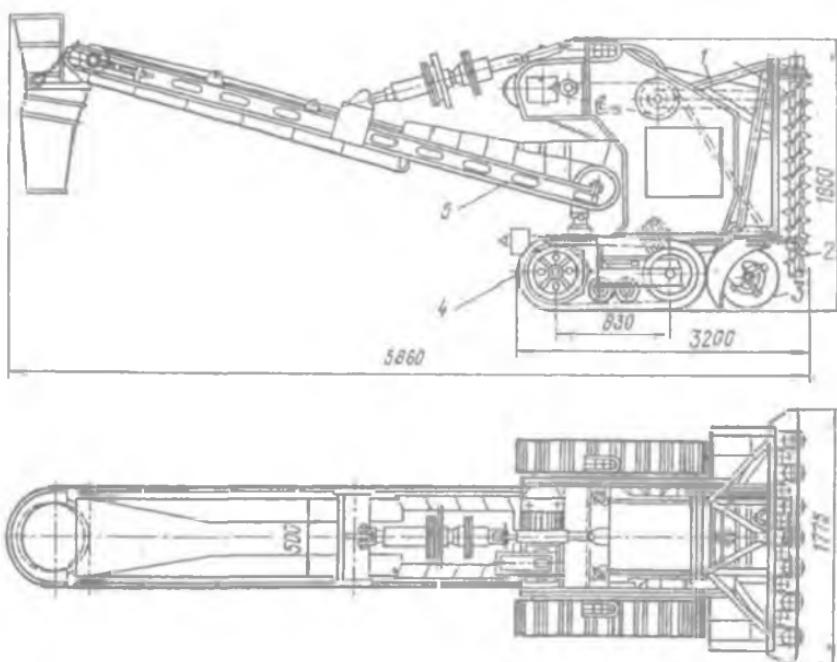
Дон – дун юкларни ортиш учун қиргичли конвейер таъминлагичли юклагичлар (3.13 – расм, в) кенг құлланилади. Таъминлагич – қиргичли конвейер 3 кутарувчи стрела 2 га монтаж қилинган. Иш пайтида күтарувчи стрела юк уюми устига ташланади (ётқизилади) ва конвейер тасмасига маҳкамланган қиргичлар юкни судраб, юкловчи тасмали конвейер 1 га элтиб беради. Машина бир жойдан құзғолмасдан қиргичли конвейер (таъминлагич) ёрдамида анчагина миқдордаги юкни уюмдан олиши мумкин. Машина 100 $t/coat$ ва ундан ҳам юқори унумдорликда ишлаши мумкин, етарлы даражада пухта, фойдаланишида содда, кам массага зга ва қимматбаҳо эмас.

3.3.2. Узлуксиз ҳаракатланувчи механик туширгичлар

Ишчи органлари узлуксиз ҳаракатланувчи юк туширувчи машиналар ёпиқ вагонлардан сочилиувчан ва майда донали юкларни туширишда құлланилади. *MBC-4M машина* (3.14 – расм) ёпиқ вагонлардан калий тузи, суперфосфат ва бошқа күкунсимон, қотиб қолувчи юкларни туширишда кенг құлланилади. Машина үрмаловчи занжирли арава 4 га монтаж қилинган булиб олдинга ва орқага 5 $m/da\kappa$ тезликда ҳаракат қиласи.

Машина вертикал құп шнекли (қотиб қолган юк уюмини) бузувчи 2 дан, ковшли элеватор 1 дан, остки йиғиб түплөвчи винтли таъминлагич – шнек 3 дан ва тасмали конвейер 5 дан иборат. Кұп шнекли бузувчи уюмдаги қотиб қолган юкни майдалаб (юмшатиб) пастта туширади, винтли таъминлаги – шнек

(диаметри 0,485 м) эса пастга тушган юкларни элеватор хузурига түпласб үяди. Элеватор ковшлари (сифими 4,3 л) пастда, винтли таъминлагич түплаган уломдан юкни узлуксиз кетма-кет ботириб олиб тепага тасмали (эни 0,5 м) конвейерга элтиб ташлайди.

3.14—расм. МВС-4М юк туширгич машина:

1—ковшли элеватор; 2—күп шнекли уюм бузувчи; 3—винтли таъминлагич; 4—ўрмаловчи занжирил аравача; 5—тасмали конвейер;

Ковшли элеваторнинг юқоридаги ҳаракатлантирувчи жуфт юлдузча валини электр двигатель редуктор ва занжирили узатгич орқали айлантиради. Шу валнинг ўзидан иккинчи занжирили узатгич ва редуктор орқали етти дона вертикал шнекли юк уюми бузувчи ҳам ҳаракатга келади. Вертикал шнеклар бефойда (паразит) шестерналар орқали тишли фидиракчаларда бир-бирлари билан бирлашганлар. Уларнинг айланиш частотаси 92 айл/сақ. Элеваторнинг остки вали түпловчи шнек билан биргалиқда тарангловчи валь вазифасини ҳам үтайди. Юк түпловчи шнекнинг айланиш частотаси ҳам 92 айл/сақ.

Ёпиқ вагондан юк туширишда машина уни ичига эшик уймаси орқали кира туриб аввал вагоннинг ўртасидаги юкни

туширади, сунгра 90 га бурилиб вагонни этак девори томон юра бошлайди ва бир вақтни ўзида юкни ҳам туширади. Вертикал шнеклар қотиб қолган юк уюмини бузиб юмшатади ва юкни пастга туширади, винтли таъминлагич – шнек эса пастга тушган юкларни ковшили элеваторнинг қабул қилувчи қурилмаси хузурига узлуксиз йигиштириб тўплаб беради. Элеваторнинг ковшлари тупланган юмшоқ юкларни узлуксиз кетма – кет ботириб олиб тепага кутариб тасмали конвейерга элтиб ташлайди, у эса ўз навбатида юкни узлуксиз оқимда вагоннинг ташқарисига чиқариб ташлайди. Вагоннинг ташқарисида эса қабул қилувчи қурилма ёки юкни омборга элтиб бериш учун конвейер – транспорт тизими мавжуд булиши керак. Машинага 2–3 киши хизмат кўрсатади. Унумдорлиги 60 м³/соат гача булиши мумкин. Лекин вагонда маълум миқдорда юк қолади, уни эса ишчилар машинани ковшили элеватори хузурига туплаб туришлари ва вагонни юк қолдиқларидан тозалашлари керак будади. Машина ихчам ва эпчилик, лекин анчагина мураккаб, масаси 3,3 т.

5 – жадвал

Вагондан юк тушириш машиналарни техник тавсифномаси

Параметрлари ва ўлчамлари	MBC – 2	MBC – 3	MBC – 3м	MBC – 4
Техник унумдорлиги, т/соат	50	60	60	30
Ковш сигими, л	4,3	4,3	4,3	4,3
Элеватор занжирини тезлиги, м/с	0,8	0,8	0,8	0,8
Тупловчи шнекнинг айлан. част. – си, айл/дақ	92	102	102	102
Тупловчи шнекнинг диаметри, мм	460	485	485	485
Электрдвигателларнинг умумий қуввати, кВт	7,9	10,9	20,5	17,5
Габарит ўлчамлари, мм:				
узунлиги	4900	4800	5100	5850
энни	1700	1600	1775	1775
баландлиги	1950	1950	1950	1950
Машина массаси, т	2,4	2,75	4,7	3,6
Улгуржи баҳоси, руб	–	–	8000	5150
Тикланиш баҳоси, руб			8370	6280

3- бұлымға тест саволлари.

1. Тұқилювчан – сочилювчан ва енгил донали юкларни узлуксиз
әки деярли узлуксиз оқимда әлитиб берувчи машиналар
..... деб аталади.
- A. кранлар
 - B. механик юклагичлар
 - C. конвейерлар
 - D. вилкалы юклагичлар
 - E. икки консоли чор пояли кранлар
2. Қайси турдаги конвейерлар мавжуд әмас?
- A. Занжирии пластиинкали ва қирғичли.
 - B. Винтли ва арқон – тасмали.
 - C. Инерцион ва вибрацион
 - D. Тасмали ва гравитацион
 - E. Күпприкли ва вилкалы
3. Конвейерни юритувчи механизми қайси қурилмалардан
иборат әмас?
- A. Двигателдан.
 - B. Аравачали тарапыловчи барабандан.
 - C. Редуктордан.
 - D. Муфтадан.
 - E. Юритувчи барабандан.
4. Қия жойлашған конвейернинг юритувчи механизми
..... билан жиҳозланади.
- A. юқлаш мосламаси билан
 - B. таянч ғалтаклари
 - C. махсус юқ туширгич
 - D. тормозлаш мосламаси
 - E. юқ туширгич қалқонлар
5. Юқ туширгич қалқон конвейернинг буйланма үқига
нисбатан үрнатиласы да үнга етиб келган
юқ доначалари қалқон буйлаб ҳаракатланади да пастта
түкилади.
- A. $30-40^{\circ}$ бурчак остида
 - B. параллел қилиб
 - C. Перпендикуляр қилиб
 - D. 90° бурчак остида
 - E. күндаланг қилиб

6. Конвейер тасмаси бўлиб хизмат қиласди.
- A. ҳам ишчи ва ҳам тортувчи орган
 - B. фақат ишчи орган
 - C. фақат тортувчи орган
 - D. кўтариб берувчи орган
 - E. ҳам туширувчи ва ҳам кутариб берувчи орган
7. Винтли ва юкли тарангловчи мосламаларнинг функцияси (вазифаси) нимадан иботрат эмас?
- A. Юритувчи барабан билан тасмани керакли илашишини таъминлашдан.
 - B. Конвейир тасмасини нов шаклига келтиришдан
 - C. Тасмани таянч ғалтаклари ўртасида осилиб қолишини чеклашдан.
 - D. Эксплуатация жараёнида тасма чўзилишини компенсация қилишдан.
 - E. Тўғри жавоб йўқ.
8. Юкли тарангловчи мосламалар қайси конвейерларда қўлланилади?
- A. Занжирли пластикали конвейерларда.
 - B. Қирғичли конвейерларда.
 - C. Узунлиги ҳаддан зиёд катта бўлган муқим конвейерларда
 - D. Винтли конвейерларда.
 - E. Вибрацион конвейерларда.
9. тасмали конвейернинг ишчи тармоғида юкнинг ва салт (холостой) тармоғида ўзининг оғирлиги таъсирида осилиб қолмаслигини таъминлаш учун кўтариб турди.
- A. Юкли тарангловчи мослама
 - B. Винтли тарангловчи мослама
 - C. Юритувчи барабан
 - D. Таянч ғалтаклари
 - E. Тарангловчи барабан
10. Конвейернинг ишчи тармоғидаги узунлклари тенг бўлган уч бўлак таянч ғалтаклари конвейер тасмасини шаклга келтириб қўяди.
- A. уч бурчак
 - B. текис
 - C. ясси
 - D. тўғри тўрт бурчак
 - E. нов

11. Конвейер тасмасини күтариб турувчи ёнбош таянч ғалтакларининг қиялик бурчаклари неча градусни ташкил этади?
- A. $120-100^{\circ}$.
 - B. $100-80^{\circ}$.
 - C. $80-60^{\circ}$.
 - D. $40-60^{\circ}$.
 - E. $20-30^{\circ}$.
12. идишли ва донали, ҳамда йирик бұлакли юкларни элитиб беріш учун құлланилади.
- A. Қиргичли конвейерлар
 - B. Винтли конвейерлар
 - C. Вибрацион конвейерлар
 - D. Занжирли пластинкали конвейерлар
 - E. Инерцион тебранма конвейерлар
13. Занжирли пластинкали конвейерларда занжир бұлып хизмат қилади.
- A. ҳам ишчи ва ҳам тортувчи орган
 - B. ишчи орган
 - C. тортувчи орган
 - D. юклаш мосламаси
 - E. тушириш мосламаси
14. Занжирли пластинкали конвейерларда пластинка бұлып хизмат қилади.
- A. ҳам ишчи ва ҳам тортувчи орган
 - B. ишчи орган
 - C. тортувчи орган
 - D. юклаш мосламаси
 - E. тушириш мосламаси
15. Занжирли пластинкали конвейерларда валга ұрнатылған бұлып, муфталар ва редуктор орқали электр двигателдан ҳаракатта келади.
- A. бир жуфт юритувчи юлдузча
 - B. бир жуфт тарангловчи юлдузча
 - C. юритувчи барабан
 - D. юкли тарангловчи барабан
 - E. винтли тарангловчи барабан

16. Занжирли пластинкали конвейерларда қандай турдаги тарангловчи мосламалар құлланилади?
- A. Юкли тарангловчи мосламалар.
 - B. Винтли тарангловчи мосламалар.
 - C. Ҳам юкли ва ҳам винтли тарангловчи мосламалар.
 - D. Чиғирили.
 - E. Полиспастли.
17. Қирғичли конвейерлар қайси турдаги юкларни элитиб бериш учун құлланилади?
- A. Идиш – үровли ва донали юкларни.
 - B. Күмир, маъдан, кокс, шағал ва майда тошларни.
 - C. Үрмөн материалларини.
 - D. Чангсимон, кукунсимон, дон – дун ва енгил бұлакли юкларни.
 - E. Барча турдаги түкилувчан ва сочилювчан юкларни.
18. Винтли конвейерлар қайси турдаги юкларни элитиб бериш учун құлланилади?
- A. Чангсимон, кукунсимон, дон – дун юкларни.
 - B. Идиш – үровли ва донали юкларни.
 - C. Үрмөн материалларини.
 - D. Күмир, маъдан, кокс, шағал ва майда тошларни.
 - E. Барча турдаги түкилувчан ва сочилювчан юкларни.
19. Винтли конвейернинг электр двигателдан валга үрнатылған муфталардан ва редуктордан иборат.
- A. юритувчи юлдузчаси
 - B. тарангловчи юлдузчаси
 - C. юритувчи механизми
 - D. юритувчи барабани
 - E. тарангловчи барабани
20. Вибрацион конвейерларда қандай вибраторлардан фойдаланилмайди?
- A. Электр механикали.
 - B. Электр магнитли.
 - C. Гидравлик.
 - D. Пневматик.
 - E. Гравитацион.
21. Винтли конвейер новининг остки қисми шакилде булади.
- A. түгри тұртбурчак

- B. трапеция
- C. уч бурчак
- D. ярим цилиндр
- E. цилиндр

22. Винтли конвейерларда винтнинг қадами қандай қабул қилинади?

- A. Тахминан винт диаметрига тенг қилиб.
- B. Тахминан 0,8 винт диаметрига тенг қилиб.
- C. Тахминан 0,6 винт диаметрига тенг қилиб.
- D. Тахминан 0,4 винт диаметрига тенг қилиб.
- E. Тахминан 1,2 винт диаметрига тенг қилиб.

23. Винтли конвейерларда қотиб қоладиган, намроқ ва навланмаган юкларни элитиб беришда ишлатиш мақсадга мувофиқдир.

- A. яхлит юзали винтларни
- B. тақсимловчи винтларни
- C. фақат тасмали винтларни
- D. фақат парракли винтларни
- E. тасмали ва парракли винтларни

24. Инерцион тебранма конвейерларда электр двигателдан ҳаракатта келувчи орқали нов тебранма ҳаракатларни амалга оширади.

- A. электр юритма
- B. гидравлик юритма
- C. кривошип механизми
- D. электр магнит механизми
- E. электр механик юритма

25. Донали юклар учун барча турдаги конвейерларнинг унумдорлигини аниқлаш формуласи

$$Q = 3,6 \cdot (G_{юк} / \ell) \cdot v, \text{ т/сант}$$

даги ġ нимани билдиради?

- A. Юклар орасидаги масофани.
- B. Юкларни элитиб бериш масофасини.
- C. Конвейер барабанлари орасидаги масофани.
- D. Конвейер таянч ғалтаклари орасидаги масофани.
- E. Юкли тарангловчи барабаннинг юриш масофасини.

26. Сочилувчан ва тұқилувчан юклар учун барча турдаги конвейерларнинг унумдорлиги

$$Q = 3600 \cdot F \cdot v \cdot \gamma, \text{ m}^3/\text{сам}$$

га юкнинг ҳажмий массаси қандай таъсир қилади?

- A. Таъсир қилмайди.
- B. Тескари пропорционал таъсир қилади.
- C. Юкнинг ҳажмий массасини ўсиши унинг унумдорлигини камайишига сабаб булади.
- D. Тўғри жавоб йўқ.
- E. Тўғри пропорционал таъсир қилади.

27. Сочиувчан ва тўкилувчан юклар учун яssi тасмали конвейерларнинг унумдорлигини аниқлаш формуласи

$$Q = 900 \cdot (0,9 \cdot B - 0,05)^2 \cdot tgp \cdot \gamma \cdot \psi \cdot v, \text{ m}^3/\text{сам}$$

даги ρ нимани билдиради?

- A. Юк қутарувчи яssi тасмани юк билан тўлишини инобатта олучи коэффицентни.
- B. Юкнинг ҳажмий массасини.
- C. Юкнинг ҳаракатдаги табиий нишаблик бурчагини.
- D. Тасмани энини.
- E. Юкнинг осойишталикдаги табиий нишаблик бурчагини.

28. Бортли новсимон пластинкали конвейернинг унумдорлигини аниқлаш формуласи

$$Q_{\text{п}} = 900 \cdot k_x \cdot (B^2 \cdot tgp \cdot \psi + 4 \cdot B \cdot h_1) \cdot \gamma \cdot v, \text{ m}^3/\text{сам}$$

даги ψ нимани билдиради?

- A. Новнинг юк билан тўлишини инобатта оловчи коэффицентни.
- B. Юкнинг ҳажмий массаси.
- C. Юкнинг осойишталикдаги табиий нишаблик бурчагини.
- D. Қиялик коэффицентини.
- E. Новдаги юкни баландлигини.

29. Винтли конвейерларнинг унумдорлиги

$$Q_v = 47 \cdot k_v \cdot D^2 \cdot S \cdot n \cdot \psi \cdot \gamma, \text{ m}^3/\text{сам}$$

га винтнинг қадами қандай таъсир қилади?

- A. Салбий таъсир қилади.
- B. Умуман таъсир қилмайди.
- C. Тескари пропорционал таъсир қилади.
- D. Винтнинг қадамини камайиши Q_v ни камайишига сабаб булади.

Е. Винтнинг қадамини камайиши Q_b ни үсишига сабаб бўлади.

30. Винтли конвейерларнинг унумдорлиги аниқлаш формуласидаги

$$Q_b = 47 \cdot k \cdot D^2 \cdot S \cdot n \cdot \psi \cdot \gamma, \text{ т/соат}$$

даги n нимани билдиради?

- A. Новнинг юк билан тўлишини инобатга олувчи коэффициентни.
- B. Винтнинг айланиш частотасини.
- C. Винтнинг қадамини.
- D. Винтнинг диаметрини.
- E. Юкнинг ҳажмий массасини.

31. Юкларни вертикал ёки унга яқин қия йўналишда узлуксиз юқорига элитиб берувчи машиналар деб аталади.

- A. тасмали конвейерлар
- B. занжирли пластинкали конвейерлар
- C. элеваторлар
- D. винтли конвейерлар
- E. вибрацион конвейерлар

32. Ишчи органининг турига мувофиқ қандай элеваторлар мавжуд эмас?

- A. Илгакли.
- B. Полкали.
- C. Кажавали.
- D. Ковшли.
- E. Грейферли.

33. Қайси юклар билан элеватор ковшларини ботириб олиш орқали тўлдиради?

- A. Идишли ва донали.
- B. Цемент, буғдой ва дон юкларини.
- C. Катта бўлакли ва абразив юкларни.
- D. Хода ва гўлаларни.
- E. Фақат донали юкларни.

34. Тез юрадиган элеваторларда юк ковшдан тўкилади.

- A. оғирлик кучи таъсирида
- B. марказга интилма куч таъсирида улоқтирилиб

- С. ковш тұнтарылғанда юқ үзи әркін
 D. марказдан қочма күч таъсирида улоқтирилиб
 Е. үз – үзидан әркін
35. Ковшлы элеваторларда тортувчи орган бұлиб нима хизмат қиласы?
- A. Тасма ёки занжир.
 - B. Фақат тасма.
 - C. Фақат занжир.
 - D. Қаттық илгаклар.
 - E. Полкалар ва қажавалар.
36. Ковшлы элеваторнинг техник унумдорлиги $Q_t = 3,6 \cdot (e / \ell_k) \cdot \psi \cdot v \cdot \gamma, m^3/соат$ га ковшнинг сиғими қандай таъсир қиласы?
- A. Ковшнинг сиғимини үсиши Q_t ни үсишига сабаб бұлади.
 - B. Умуман таъсир қылмайды
 - C. Тескари пропорционал бұлади.
 - D. Ковшнинг сиғимини үсиши Q_t ни камайишига сабаб бұлади.
 - E. Тұғри жавоб йүқ.
37. Ковшлы элеваторнинг техник унумдорлигини аниқлаш формуласидаги $Q_t = 3,6 \cdot (e / \ell_k) \cdot \psi \cdot v \cdot \gamma, m^3/соат$ даги е нимани билдиради?
- A. Ковшнинг қадамини.
 - B. Ковшнинг сиғимини.
 - C. Юкнинг ұажмий массасини.
 - D. Ковшни юқ билан тұлишини инобатта олувчи коэффицентни.
 - E. Ковшни тезлигини.
38. Винтли таъминлагичлы элеватор – конвейерли юклагичда таъминлагич сиғатида фойдаланилған.
- A. ковшлы элеватордан
 - B. тасмали конвейердан
 - C. иккита шнекдан
 - D. ротор ковшлы ғилдиракдан
 - E. қирғичли конвейердан

39. Ротор – ковшлы юклагичнинг техник унумдорлиги

$$Q_t = 60 \cdot e \cdot n \cdot Z \cdot \psi \cdot \gamma, \text{ m}^3/\text{сант}$$

га ротордаги ковшлар сони қандай таъсир этади?

- A. Таъсир қилмайды.
- B. Ротордаги ковшлар сонини үсиши Q_t ни камайишига сабаб булади.
- C. Тескари пропорционал таъсир қиласи.
- D. Тұғри пропорционал таъсир қиласи.
- E. Тұғри жавоб йүк.

40. Қирғичли конвейер таъминлагичли юклагичлар қайси турдаги юкларни ортиш учун құлланилади?

- A. Күмир, шағал ва калий тузларини.
- B. Күмир, маъдан, кокс ва торфни.
- C. Шағал (гравий), майда тош (щебень) ва қумни.
- D. Калий тузи, суперфосфат ва бошқа кукунсимон қотиб қолувчи юкларни.
- E. Дон – дун юкларини.

41. МВС – 4М машинасини вазифаси нимлардан иборат?

- A. Дон – дун юкларини ёпиқ вагонларга ортишдан иборат.
- B. Шағал (гравий), майда тош (щебень) ва қумни очиқ ҳаракатдаги составга ортишдан иборат.
- C. Ёпиқ вагонлардан калий тузи, суперфосфат ва бошқа кукунсимон қотиб қолувчи юкларни туширишдан иборат.
- D. Күмир, маъдан, кокс ва торфни очиқ ҳаракатдаги составға ортишдан иборат.
- E. Күмир, маъдан, кокс ва торфни очиқ ҳаракатдаги составдан туширишдан иборат.

4. Махсус ортиш-тушириш машина ва ускуналари

4.1 Пневматик ускуналар

4.1.1. Пневматик ускуналарнинг, тузилиши ва вазифаси

Пневматик ускуналарда қувур ўтказгич ичига юк заррачалари ҳаво оқими ёргамида ҳаракат қиласи. Қувур ўтказгич ичигаги юк заррачалари ҳаво билан түйиниб аэроаралашма ҳосил бўлиши натижасида юк массасида оқувчаник вужудга келади. Қувур ўтказгич ичига аэроаралашмани ҳаракатлантириш учун эса, қувур ўтказгич бошида ва охирига босим тафовути (фарқи) ни пайдо этиши лозим бўлади. Босим тафовути эса қувур ўтказгич ичига (*ga*) ҳаво ҳайдаш ёки вакуум пайдо этиши натижасида вужудга келади.

Дон – дун, цемент, апатит концентрати, майдо торф, фосфорит уни ва шунга ухшашиб кукунсимон ва майдо донали юкларни унча олис бўлмаган масофаларга ташишда ва ортиш-тушириш ишларида пневматик ускуналардан кенг фойдаланилади. Ишлар тусига мувофиқ пневматик ускуналар сўриб олевчи, ҳайдовчи ва аралаш – ҳам сўриб олевчи ва ҳам ҳайдовчи турларга бўлинадилар.

0,01 MPa гача бўлган паст вакуумли сўриб олевчи ускуналарда вентилятор (шамолпаррак)лардан, 0,03 MPa гача бўлган ўрта ваккумли сўриб олевчи ускуналарда ҳаво пуркагичлардан, 0,09 MPa гача бўлган юқори вакуумли сўриб олевчи ускуналарда вакуум насослардан фойдаланилади.

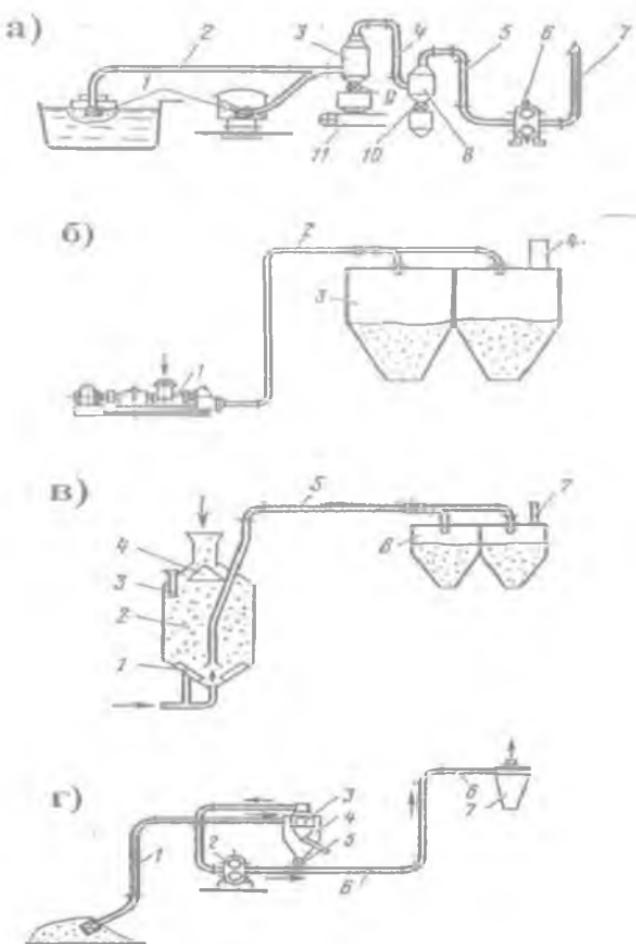
Сўриб олевчи пневматик ускуналарда (4.1 – расм, а) вакуум насос б ускунанинг барча тизимларида сийракланишини вужудга келтиради. Атмосфера босими таъсирида ҳаво юк билан бирга аралашиб сопло 1 орқали ишчи қувур ўтказгич 2 га сўрилиб киради ва уни ичига аэроаралашма маълум масофага ҳаракатланиб бориб чўкиш камераси 3 га келиб тушади. Бу қурилмани ажратгич ёки гирдоб (циклон) деб ҳам аталади, чунки уни ичига юк ҳаво оқимидан ажралади. Чўкиш камера-сининг кесимининг диаметри қувур ўтказгич кесими диметридан бир неча ўн маротаба катта, бу эса ажраттич ичига аэроаралашма оқимини сунъий уюрмаланишини вужудга келтиради, натижада ҳаракатдаги юк заррачалари ажраттич даворларига қисилиб тезлигини йўқотади ва камера остига аста чўкади. Таркибида майдо чанг бўлган ҳаво қувур ўтказгич 4 орқали фильтр 8 га келиб тушади ва тозаланган ҳаво қувур ўтказгич 5 орқали вакуум – насос б дан ўтиб қувур ўтказгич 7 орқали ташки атмосферага чиқариб юборилади.

Чүкиш камераси (ажратгич) дан юк ташқарига шлюзли тамба 9 орқали чиқарилади. Сўриб олувчи ускуналарда ҳаво босимининг максимал тафовути 0,06–0,07 МПа ни ташкил этади, шунинг учун улардан юкларни ҳаракатдаги составдан тушириш ва қисқа масофаларга элтиб беришда фойдаланилади. Агарда юкларни узоқроқ масофага элтиб бериш керак бўлса, у ҳолда тасмали ва бошқа турдаги конвейерлардан фойдаланилади. Фильтр остига чўккан юкнинг майда заррачалари ҳам шлюзли тамба 10 орқали ташқарига чиқарилади. Барабанли ёки шнекли шлюз тамбалар мустақил электр двигателидан ҳара катга келтирилиб чўкиш камерасидан ва фильтрдан юк ва чангларни ташқарига чиқариб туришни, ҳамда уни ичига атмосфера ҳавосини кирмаслигини таъминлайди. Сўриб олувчи пневматик ускуналар бир вақтни ўзида бир нечта жойдан – вагонлардан ва кемалардан юкни сўриб олиб, уни бир жойга тушириш имкониятини беради.

0,2 МПа гача бўлган паст босимли ҳайдовчи пневматик ускуналарда юқори босимли вентеляторлардан фойдаланила – ди, 0,3 МПа гача бўлган ўрта босимли ҳайдовчи пневматик ускуналарда ҳаво пуркагичлардан ва 0,6 МПа гача бўлган юқори босимли ҳайдовчи пневматик ускуналарда компрессорлардан фойдаланилади.

Ўрта босимли ҳайдовчи пневматик ускуналарда (4.1 – расм, б) компрессор қисилган ҳавони мой ва сув ажратгич орқали аралаштирувчи камера 1 га ҳайдайди. Бу аралаштирувчи камерага шнек ҳам юкни мажбуран ҳайдайди (киритади) ва унинг ичидаги юк билан ҳаво шиддатли аралашиб аэроаралашма вужудга келади. Аэроаралашма эса қувур ўтказгич 2 орқали ҳаракатланишиб ажратгич 3 га келиб тушади ва бу ерда юк ажратгич остига чўкади, ҳаво эса фильтр 4 орқали ташки атмосферага чиқиб кетади.

Юқори босимли ҳайдовчи пневматик ускуналарда (4.1 – расм, в) компрессор қисилган ҳавони мой ва сув ажратгич орқали таъминлаш камераси 2 га ҳайдайди ва бу ерда юк билан ҳаво аралашиб аэроаралашма пайдо бўлади. Пайдо бўлган аэроаралашма эса ишчи қувур ўтказгич 5 орқали қабул қилиувчи қурилма 6 га келиб тушади, ҳаво эса фильтр 7 дан утиб, тозаланишиб ташки атмосферага чиқиб кетади. Ҳавони юк билан яхши аралashiши учун таъминлаш камераси тубига маҳсус таглик аэроплиталар ўрнатилган ва улар орқали таъминлаш камерасига кираётган ҳаво аэроаралашма ҳосил бўлнишини янада тезлаштиради. Таъминлаш камерасига юк

4.1-расм. Пневматик ускуналарнинг принципиал чизмалари:

а-сўриб олувчи пневматик ускуналар: 1-сопло; 2-ишчи қувур ўтказгич; 3-чўкиш камераси; 4-5- ва 7-қувур ўтказгилар; 6-вакуум насос; 8-фильтр; 9- ва 10-шлюзли тамбалар; 11-конвейер.

б-ўрта босимли ҳайдовчи пневматик ускуна: 1-аралаштирувчи камерали таъминлагич; 2-қувур ўтказгич; 3-ажратгич (қабул қлувчи) камера; 4-фильтр.

в-юқори босимли ҳайдовчи пневматик ускуна: 1-таглик аэроплита; 2-таъминлаш камераси; 3-датчик; 4- клапан (тиқин); 5-ишчи қувур ўтказгич; 6-қабул қлувчи камера; 7-фильтр;

г-аралаш пневматик ускуна: 1-ишчи қувур ўтказгич; 2-ҳаво насоси; 3-фильтр; 4-чўкиш камераси; 5-шлюзли тирбанд; 6-қувур ўтказгич; 7-қабул қлувчи камера; 8-фильтр.

құнғироқ шаклидаги махсус клапан 4 орқали келиб тушади. Таъминлаш камерасини сатқи юк билан тұлиши ва камайишига мувофиқ махсус клапан автоматик тартибда ёпилиб ёки очилиб туради. Таъминлаш камераси сатқини юк билан тұлиши ва камайишини эса датчик 3 аниқлайды ва у юкни тулиши ва камайишига мувофиқ махсус клапанни бошқариш автоматикасига сигнал беради.

Таъминлаш камерали ускуналар винтли таъминлагичларга қараганда камроқ тез ёйилувчан қысмларга зга. Ҳайдовчи ускуналарда ишчи құвур ұтказгич тармоқланиб юкни бошқабошқа жойларға тушириш имкониятини беради. Бундай ускуналар унумдорлиги 150 m^3 /соаттагача булиб юкни 1,5 км гача зерттебериши мүмкін.

Қачонки, юкни бир вақтни үзіда бир нечта жойлардан сүриб олиб, анча олис—сүриб олувчи ускуналар енгіб үтиши мүшкүл бұлған масофаларға злтиб бериш зарур бұлған ҳолаттарда аралаш пневматик ускуналардан фойдаланилади (4.1—расм, г). Бундай ускунана ҳаво насоси 2 билан ажратылған ало-хыда иккі қисмдан — сүриб олувчи ва ҳайдовчи қисмдан иборат. Бириңчи сүриб олувчи қисм ишчи құвур ұтказгич 1 дан, чүкиш камераси 4 дан, фильтр 3 дан ва шлюз 5 дан иборат. Ҳайдовчи — иккінчі қисм ишчи құвур ұтказгич 6 дан ва қабул құлувчи қурилма 7 дан ва фильтр 8 дан иборат. Аралаш пневматик ускуналарда ҳаво насоси бириңчи—сүриб олувчи қисмда сийраклашишни вужудға келтиради. Атмосфера босими таъсирида ҳаво юк билан бирға аралашып союло орқали ишчи құвур ұтказгичга сүрилиб киради ва уни ичида аэроаралашма ҳаракатланиб бориб чүкиш камерасига келиб тушади. Чүкиш камерасида юк ҳаво оқимидан ажралиб тушади ва шлюз орқали ҳайдовчи ишчи құвурға ұтказгичга узатылади. Ҳаво эса фильтрдан тозаланиб үтиб насосға етиб келади, насос эса ҳавони ишчи құвур ұтказгичага ҳайдайды ва уни ичида ҳаво билан юк аралашып, ҳосил бұлған аэроаралашма қабул құлувчи қурилмага етиб келади. Қабул құлувчи қурилмада юк йиғила бошлайды, ҳаво эса фильтрдан үтиб, тозаланиб ташқи атмосферага чиқиб кетади.

4.1.2. Пневматик ускуналарни ҳисоблаш назарияси

Пневматик ускуналарни танлашда унинг асосий параметрлари: злтиб бераётган юк билан ҳаво аралашмасининг концентрация массасини, аэроаралашманинг ҳаракат тезлигини, ҳавонинг зарурий миқдорини, ишчи ва ҳаво құвур үт-

казгичларини диаметрини, вакуум насос ёки компрессор дигателининг заруриятли қувватини ҳисоблаш лозим бўлади. Бунинг учун эса пневматик ускунани унумдорлигини, юкнинг физика – кимё хусусиятини, юкни элтиб бериш йўли трассасининг ва қувур ўтказгич конфигурациясини, ҳамда тирсак, тамба ва йўналишни ўзгартирувчи асбобларни жойлашишини аниқ тасаввур қилиш лозим бўлади. Пневматик ускунанинг техник унумдорлигини қўйидаги формула ёрдамида аниқлаш мумкин:

$$Q_t = 3,6 \cdot \mu \cdot V_x \cdot \gamma_x, \text{ m}^3/\text{соат} \quad (4.1)$$

бу ерда μ – аэроаралашманинг концентрация масса коэффициенти (муайян вақт ичida элтиб берилган юк массасини сарфланган ҳаво массасига нисбати);

V_x – ҳаво сарфи, $\text{m}^3/\text{с}$;

γ_x – ҳавонининг ҳажмий массаси, ($\gamma_x = 0,0012$) t/m^3 ;

Агар пневматик ускунанинг унумдорлиги берилган булса (4.1) – формула ёрдамида аэроаралашманинг концентрация масса коэффициентини муайян ҳаво сарфи учун аниқлаш мумкин бўлади:

$$\mu = Q_t / (3,6 \cdot V_x \cdot \gamma_x), \quad (4.2)$$

Шуни назарда тутиш керакки, турли юклар учун μ ни қиймати кескин ўзариб туради: цемент ва кўмир чанги учун – 20 дан 100 гача; буғдои учун 5 дан 25 гача; қум учун эса 3 дан 20 гача қийматларга тенг бўлиши мумкин. Шунингдек μ ни қиймати элтиб бериш масофасига, юкнинг кутариш баландлигига, сочиувчанлигига ва зичлашиб қотиб қолиш даражасига, намлигига ва бошқа омилларга ҳам боғлиқ бўлади.

Аэроаралашманинг концентрация масса коэффициенти босимга боғлиқ бўлиб, юкни элтиб бериш масофаси ва кутариш баландлигини кўпайиши (ошиши) билан уни қиймати камаяди, бу эса пневматик ускунанинг энергия сигимининг (энергоемкость) кўпайишига яъни 1 t юкни элтиб бериш учун кўпроқ энергия сарф бўлишига олиб келади. Аэроаралашманинг концентрация масса коэффициентини кўпайиши эса ҳаво сарфини камайишига сабаб бўлади, шунинг учун бу коэффициент қийматини катта бўлиши ижобий натижаларга олиб келсада, аммо уни ҳаддан зиёд катта бўлиши қувур ўтказгич ичida аэроаралашмани зичлашиб тиқилиб қолнишига, бу эса ўз навба-

тида пневматик ускунани мұтадил ишләшини бузилишига олиб келади.

Талай илмий изланишлар амалға оширилишига қарамай ишчи қувур үтказгыч ичидаги аэроаралашманинг ҳаракат тез-лигини назарий жиҳатдан аниқлаш мүшкүлроқ, чунки унга таъсир этувчи: юк заррачаларини үлчами ва уларни шакли, ишчи қувур үтказгыч ичидаги юк концентрациясини даражаси, әлтиб бериш йўл трассаси ва бошика омиллар анчагина. Шунинг учун амалий мақсадларда пневматик ускуналарни танлашда тажриба далил (маълумот) ларидан фойдаланилади. Бир жинсли (текис) сочиувчан юкни заррачаларини ҳаво билан үраб (бу-раб) олиш тезлиги, яъни вертикал қувур үтказгыч ичидаги юк заррачаларини муъаллақ ҳолатини таъминлайдиган кутарила-ётган ҳаво оқимининг энг кам тезлиги:

$$v_b = k_{sh} \cdot 5,33 \cdot \sqrt{d \cdot \gamma_{yok} / \gamma_x}, \quad m/s \quad (4.3)$$

бу ерда k_{sh} – юкни заррачаларини шаклга боғлиқ бўлган коэффициент: шар учун – 1; думалоқ шакл учун – 0,67; тухумсимон (овал) шакл учун – 0,57 ва пластинка – симон шакл учун – 0,45 қийматлар қабул қилинади;
 d – юк заррачаси ҳажмига тенг бўлган шарнинг диаметри, м;

γ_{yok} – юкнинг ҳажмий массаси, кг/м³;

γ_x – ҳавонинг ҳажмий массаси (сўриб олевчи пневматик ускуналар учун $\gamma_x = 0,8 \div 0,95$ кг/м³, ҳайдовчи пневматик мосламалар учун $\gamma_x = 1,6 \div 2$ кг/м³).

Юк заррачаларини ҳаво билан үраб олиш ўртача тезлиги: цемент учун – 8; буғдой учун – 8 ÷ 10; майдо кукунсимон күмир учун – 11 ва қум учун – 20 м/сек.

Ҳаво сарфини қўйидаги формула орқали аниқлаш мумкин:

$$V_x = k_3 \cdot \pi \cdot D^2 \cdot v_u / 4 \quad (4.4)$$

бу ерда k_3 – ҳаво үтказгичда, таъминлаш камерасида ва ҳ.к. ас – бобларнинг зич бўлмаган жойлари орқали ҳаво йўқолишини инобатга олевчи коэффициент ($k_3 = 1,1 \div 1,15$);

v_u – ҳавонинг ишчи тезлиги, м/с;

D – қувур үтказгичнинг ички диаметри, м.

(68) формулага V_x ии қийматини қўйиб қувур ўтказгични ички диаметрини топамиз.

$$D = \sqrt{Q_T / (0,9 \cdot k_3 \cdot \pi \cdot v_n \cdot \mu \cdot \gamma_x)}, \text{ м} \quad (4.5)$$

Қувур ўтказгичнинг ички диаметри пневматик ускуна турига ва ишчи босимнинг қийматига мувофиқ 75 мм дан 300 мм гача қабул қилинади.

Пневматик ускуна ҳаво насосининг қуввати қуидаги формула орқали аниқланади:

$$N = \sum H \cdot V_x / 1000, \text{ кВт} \quad (4.6)$$

бу ерда $\sum H$ – 1 м² юзага тўғри келадиган босим, Н/м².

$$\sum H = 1,25 \cdot (H_B + H_M + H_K + H_T + H_6 + H_\phi), \text{ Н/м}^2$$

бу ерда H_B – сўриб олувчи пневматик мосламанинг соплосидаги зарурий вакуум ёки қувур ўтказгич ичига юкни киришдаги йўқотиш:

$$H_B = 0,613 \cdot v_n^2 \cdot (10 + 0,5 \cdot \mu), \text{ Н/м}^2$$

H_M – диаметри D м ли қувур ўтказгичда ℓ м горизонтал масофага ва h м баландликка юкни ва ҳавони элтиб беришдаги йўқотиш:

$$H_M = 0,613 \cdot v_n^2 \cdot [(\ell + h) / D] \cdot (1 + k \cdot \mu) \cdot (0,0125 + 0,011 / D), \text{ Н/м}^2$$

H_K – юкни ва ҳавони вертикал кутаришдаги йўқотиш:

$$H_K = 12,2 \cdot h \cdot (1 + \mu), \text{ Н/м}^2$$

H_T – тирсаклардаги ёки ажратгичлардаги ўртacha йўқотиш:

$$H_T = 0,157 \cdot V_x \cdot v_n, \text{ Н/м}^2;$$

H_6 – бўшатгичдаги йўқотиш ($H_6 = 2 \text{ кПа}$);

H_{ϕ} – фильтирдаги йүқотиши ($H_{\phi} = 1 \text{ кПа}$);
 1,25 – инобатта олинмаган йүқотишлар коэффициенти;
 k – ҳавони ишчи тезлигига боянып булған коэффициент.

Ҳавони ишчи тезлиги 15; 20 ва 25 м/сек булғанида муво-
 фиқ равищда k ни 0,46; 0,33 ва 0,24 қийматларда қабул
 қилинади.

Двигателнинг зарурий қуввати қуйидаги формула ёрда-
 мида аниқланади:

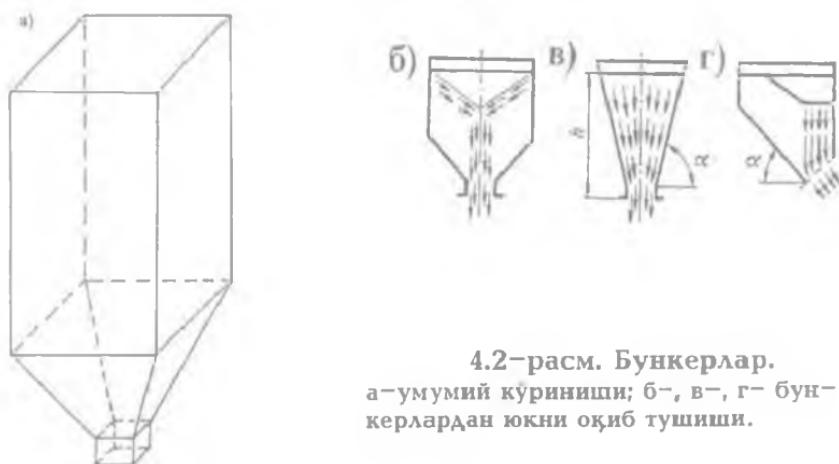
$$N_{AB} = N / \eta, \text{ кВт} \quad (4.7)$$

Бу ерда η – ҳаво насосининг фойдалы иш коэффициенти.

4.2. Бункерлар ва силослар

4.2.1. Бункерлар ва силосларни тузилиши ва вазифаси

Бункерлар муайян сифими үзи бушалувчи идиш булиб, уни узоқроқ вақт мобайнинг сочилувчан – тўкилувчан юк билан тўлдириб ва зарурияни ҳолларда қисқа вақтда унгаги юкни ҳаракатдаги составларга ортиш ёки уни қисқа вақтда юк билан тўлдириб унгаги юкни узоқ вақт мобайнинг узлуксиз ҳара-
 капланувчи машиналарга узатиш мумкин (4.2 – расм, а).

4.2-расм. Бункерлар.
 а – умумий кўриниши; б –, в –, г – бун-
 керлардан юкни оқиб тушиши.

Бункерлар вазифасига кўра йиғувчи (тўнловчи), мувозанатловчи ва технологик турларига бўлинади. Йиғувчи бункерлар катта сифимларга эга бўлиб, уларни узоқ вақт давомида ишлаб чиқарилаётган ёки қазиб олинаётган сочилиувчан—тўкилувчан юклар билан тўлдириш ва заруриятли ҳолларда қисқа вақтда ундаги йиғилган юкни вагонларга ва автомобилларга ортиш мумкин. Технологик жараёнларда юкларни бир текис узлуксиз ҳаракатланишини таъминлаш учун, ҳамда даврий ҳаракатланувчи машиналарни ишларини узлуксиз ҳаракатланувчи машиналар ишлари билан мувофиқлаштириш учун мувозанатловчи бункерлардан фойдаланилади. Ишлаб чиқариш жараёнларида сочилиувчан—тўкилувчан юкларни қайта ишлашгача ёки қайта ишлашдан кейин вақтинчалик сақлаш учун технологик бункерлардан фойдаланилади.

Тарҳ (план) даги шаклига кўра бункерлар тўғри тўртбурчакли, кўпбурчакли ва юмалоқ (цилиндрсимон), ясад чиқарилган материалига кўра эса пўлатдан, темир бетондан ва батъзан ёғочдан ясалган бункерлар бўлиши мумкин. Темир бетондан ва ёғочдан ясалган бункерларнинг девори ва туби (таги) ичидан пўлат туникалар билан қопланади. Баландлиги ва эни—нинг ўлчамларига мувофиқ бункерлар саёз ва чуқур бункерларга бўлинадилар. Саёз бункерларда юкни ўиқилиш текислиги юк массасининг энг чуқур нуқтасига ҳам юкни очиқ юзасини кесиб ўтади ва улар одатда бункерлар деб аталашибар. Чуқур бункерларда юкни ўиқилиш текислиги бункер деворини кесиб ўтади, яъни бункернинг баландлиги уни эндан анча катта бўлади ва улар одатда силослар деб аталади. Бункерларни иқтисодий самарадорлигини ва эксплуатацион сифатини уларни ўлчамлари ва шакллари белгилайди, шунинг учун уларни ўлчамларини ва шаклларини тўғри танлаб олишга катта аҳамият берилади.

Бункернинг шакли ва ўлчамларини, унинг тубидаги деворининг нишаблик бурчаги қийматини, бушатиш туйнигининг жойлашишини юкнинг турига мувофиқ танлаб олинади, бу эса бункерни бушашида ва ундаги юкни мұътадил оқиб тушушида катта аҳамиятта эга. Сочилиувчан—тўкилувчан юклар дона (бўлак) ларининг зарравийлик ўлчами, ҳажмий массаси, сочилиувчанлиги ва намлиги билан таърифланади.

Сочилиувчан—тўкилувчан юклар бўлакларининг ўлчамлари уртасидаги ўзаро муносабати бўйича улар оддий ва навланган (сарапланган) турларга бўлинадилар. Энг катта бўлак ўлчами энг кичик бўлак ўлчамидан 2,5 баравардан зиёд бўлган юклар оддий (рядовые) турларга мансуб бўлади. Агар юқорида кўрса—тилган ўлчамларнинг нисбати 2,5 га teng ёки ундан кичик бўлса

бундай юклар сараланган деб ҳисобланади. Бұлакларнинг катта – кичиклигига мувофиқ юклар: үта йирик бұлакли (хос бұлакнинг ұлчами $a > 320$ мм), йирик бұлакли ($160 < a \leq 320$ мм), үртаса бұлакли ($60 < a \leq 160$ мм), майда бұлакли ($10 < a \leq 60$ мм), йирик донали ($2 < a \leq 10$ мм), майда донали ($0,5 < a \leq 2$ мм), кукунсімон ($0,05 < a \leq 0,5$ мм) ва чангсімон ($a \leq 0,05$ мм) турларга бұлинадилар. Дона (зарра) симон, кукунсімон ва чангсімон юклар майда фракция (зарра) ли юклар деб аталади.

Сочилувчанлик хусусиятига күра юклар яхши сочилювчан ва ёмон сочилювчан ёки бириқишувлы турларга бұлинадилар. Бириқишувлы юклар уюни мұайян баландлықка зәға бұлған вертикаль тик девор ҳосил этади. Яхши сочилювчан юк уюнида бундай вертикаль тик девор ҳосил бұлмайди. Яхши сочилювчан юкларға қуруқ құмни мисол қилиб келтириш мүмкін, бириқишувлы юкларға эса нам құм, қомшоқ тупроқ мисол бұла олади. Узоқ сақлаш натижасыда үзининг ҳаракатчанлигини йүқтөтүвчи юклар зичлашиб қотиб қолувчы юклар гурухини ташкил этади. Буларға тупроқ, сода, цемент, минерал үғитлар, шакар мисол бұла олади. Ташқи мұхиттін 0°C дан паст ҳароратда намлиги юқори бұлған сочилювчан ва түқилувчан юкларни музлаб қолиши күзатилади. Боксит, тупроқ, маъдан, кокс, күмір каби юклар паст ҳароараттарда музлаб қолади. Юкларнинг зичлашиб қотиб қолиши ва музлаши ортиш – тушириш ишларини анча қийинлаштириб юборади.

Бункерлардан юк оқиб тушаётганида, ҳаракатсиз юк масаси ичидә, чиқарувчи түйник устида ҳаракатланувчи вертикаль юк устуни пайдо бұлади. Бункер ичидаги юкни юқори устки қатламида воронка ҳосил бұлади ва табиий нишаблик бурчаги остида юк доначалари думалашиб тушиб ҳаракатланувчи устунни таъминлаб туради (4.2 – расм, б). Бу асосий принципдан баъзида четлаш содир бұлиши күзатилиб, бунда чиқарувчи түйнук очилганидан сұнг бункер ичидаги сочилювчан юкни ҳаммаси бирданига ҳаракатланиб, мұайян вақт ичидә бир мағомда (текисда) бункердан юк оқиб тушади (4.2 – расм, в).

Яхши сочилювчан юклар учун бункердан юкни оқиб тушиш тезлигі қуйидеги формула орқали аниқланади:

$$v = \lambda \cdot \sqrt{3,3 \cdot g \cdot R}, \text{ м/с} \quad (4.8)$$

бу ерда λ – юкни оқиб тушиш коэффициенти ($\lambda=0,2\div0,65$). λ ни катта қиймати яхши сочилювчан юклар учун, кичик қиймати эса бириқишувлы юклар учун қабул

қилинади);

g – эркин тушиш тезланиши, m/c^2 ;

R – чиқарувчи түйнүкнинг гидравлик радиуси,

$$R = F / L, \text{ m};$$

F – чиқариш түйнүтининг юзаси, m^2 . Диаметрли

$$\text{дұмалоқ түйник учун } F = \pi \cdot (D - a)^2 / 4; \text{ томонлари}$$

$$A \text{ бұлған квадрат түйник учун } F = (A - a)^2;$$

$$\text{томонлари } A \text{ ва } B \text{ бұлған түрі түртбұрчаклы}$$

$$\text{түйник учун } F = (A - a) \cdot (B - a);$$

a – хос бұлакнинг ўлчами, m ;

L – чиқариш түйнүтининг периметри, m .

Бирикшүвчи юклар учун бункердан юкни оқиб тушиш тезлиги қыйидаги формула орқали аниқланади:

$$v = \lambda \cdot \sqrt{2 \cdot g \cdot (1,6 \cdot R - \tau / (\gamma \cdot f))}, \quad m/c \quad (4.9)$$

бу ерда τ – юк доначаларини ұзаро илашиш кучини таъриф –
ловчи қиймат, Nm^2 ;

f – сочилувчан юкни ички ишқаланиш коэффициенти;

γ – юкни хажмий массаси, t/m^3 ;

Ёнбошдан тұқищда юкни оқиб тушиш тезлиги қыйидагича
аниқланади:

$$v_\alpha = v \cdot \sin \alpha, \quad m/c \quad (4.10)$$

бу ерда α – бункернинг ён бош деворининг қиялик бурчаги.

Бир текис юк оқимида мұйтадил түйнукли бункернинг
ұтказиш қобиляти қыйидагича аниқланади

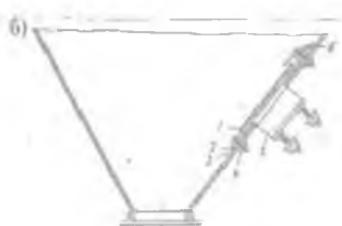
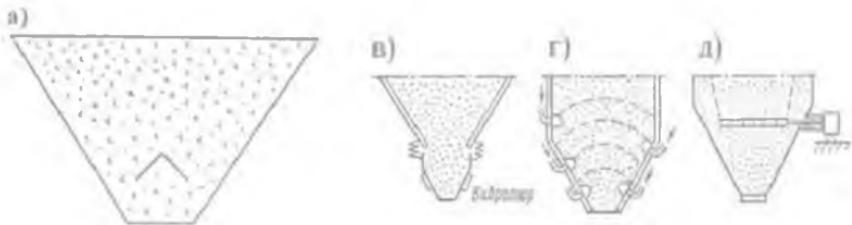
$$Q_t = 3600 \cdot F \cdot v \cdot \gamma, \quad t/coam \quad (4.11)$$

4.2.2. Бункер жиһозлари ва бошқаришни автоматизациялаш

Бункерларнинг тұлиш ва бұшаш шароити уни ишининг
барқарорлігига, узлуксизлігига ва пухталилігига катта таъсир
қиласы. Бункерлардан сочилувчан юкларни оқиб тушишида
баъзида зичлашиб гумбаз ҳосил бўлиш ҳоллари содир бўлиб
туради, бу эса ўз навбатида бункердан юкларни мұйтадил оқиб

тушишини бузилишига сабаб бўлади. Бункер конструкциясини ва юк чиқарувчи воронкани ҳосил қилювчи қиялик бурчагини турни танлаб олиш, юкларни яхши сочибувчан ҳолатини таъминлаб турувчи қўзғотгичларни қўллаш, ҳамда муносиб барқарорлаштиргич (стабилизатор), тамба (затвор) ва таъминлагичлардан фойдаланиш юкларни зичлашиб гумбаз ҳосил бўлишни бартараф этади.

Бункер ичига, чиқарувчи туйниқдан муайяи баландликда урнатилган барқарорлаштиргичга юкни юқори қатламларининг босими тушади ва у бункер тубида доимий, унча катта бўлмаган босими ҳосил этиб туради, натижада юкни остки қатламлари зичлашиб қолмайди, бинобарин зичлашиб гумбаз ҳосил бўлиш содир бўлмайди. Энг оддий барқарорлаштиргичлар текис пластинка ёки икки нишаблик сайвонча (4.3—расм, а) бўлиб, улар чиқарувчи туйникнинг юқорисига урнатилади ва юкни юқори қатламлари босимини қабул қиласди.

4.3—расм. Бункер жиҳозлари.
а—икки нишаблик сайвонча;
б—қоплама титратгич; 1—титратма плита; 2,3— ва 4— титратгични бункерга маҳкамлаш мосламалари;
5—титратгич; 6—сайвонча.
в—титратгич ҳалқа; г—аэрацияли қўзғотгич; д—тебранма панжара.

Қўзғотгичлар бункер ичидаги юкларни гумбазланишини олдини олади ёки ҳосил бўлган гумбазни бартараф этади. Қўзғотгичлар сифатида турли **вибратор** (титратгич) лар,

тебранма панжара ва резинали кармоналардан (аэрацияли құзғотгичлардан) фойдаланилади.

Амалиётда титратувчи ва аэрациялы құзғотгичлар юкларни бункердан оқызид туширишда кенгрөк тарқалган. Титратувчи құзғотгичлар таъсирида юкларни физика – механик хусусияти кескин үзгәради ва ҳосил бұлған гумбаз бузилиб юк ҳаракатта келади. Титрашда ички ишқаланиш коэффициенти ва юк ҳаракатланувчи сиртдаги ишқаланиш кескин камайиб кетади. Бункерларда құзғоттич сифатида электр механик ва электр магнитли титратгичлар құлланилади. Сочиувчан юкларни гумбазини бузиш учун икки ва түрт эксцентрик (маркази сил – жиган) ва ҳаракат йұналиши ростланувчи титратгичлар кенг тарқалган. Бу титратгичлар құйидаги параметрларга зә: теб – раниш частотаси 2800; ғалаёнловчи кучи 2400 дан 6200 Н гача; ток частотаси 50 Гц; электр двигатели қуввати 0,4+0,9 кВт; кучланиши 220 / 380 В.

Қоплама титратгичлардан фойдаланилганда бункер де – ворларини ва унинг металл конструкцияларини заарали теб – ранма юкламалардан ҳимоялаш учун қайишқоқ (эластик) эле – ментлар құлланилади. Қоплама титратгич (4.3 – расм, б) бун – кернинг тубидаги қия деворига қайишқоқ элементлар орқали маҳкамланади. Титратгич 5 ишга тушганида титратма плита 1 ҳаракатта келиб бункер тубида ҳосил бұлған гумбазни бузади ва юкни бир маромда оқиб тушишини таъминлади. Тебранма плита ва бункер девори орасига майда юк доначалари тушиб қолмаслиги учун унинг устига юпқа пұлат туникадан сайвон бұрнатылади. Бункер ичида, гумбаз ҳосил булиши мүмкін бўлған зонада **тебранма панжара** (4.3 – расм, г) ұрнатыш ҳам гумбаз – ланиши олдини олишда ёки уни барбод этишда анча қўл ке – лади. Баъзида бункернинг остки торайувчи қисми алоҳида ҳалқа шаклида (4.3 – расм, в) ясалып асосий бункер конструк – циясига қайишқоқ элемент ёрдамида осиб қўйилади. Ҳалқага эса титратгич ұрнатылади ва у ишлаганида бункердан юк бир маромда оқиб тушишга эришилади.

Чангсимон, кукунсимон (цемент, минерал ўғитлар, кимё ва шунга ұхшаш) юкларни гумбазланишини олдини олиш учун ёки гумбазни бартарф этиш учун пневматик мосламалар – аэрацияли (ҳаволи) құзғатгичлардан кенг фойдаланилади (4.3 – расм, г). Аэрацияли құзғатгичлар юкни ҳаво билан тўйи – нишига асосланган, бу эса үз навбатида юкларни ғоваклигини оширади, ички ишқаланиш коэффициентини эса камайтиради ва юкларни сочиувчанлиги кескин ошириб гумбазланиш әхтимолини камайтиради. Аэрацияли құзғаттилар (гумбаз йиқитувчи) лар билан бункер ва сиолосларнинг тублари

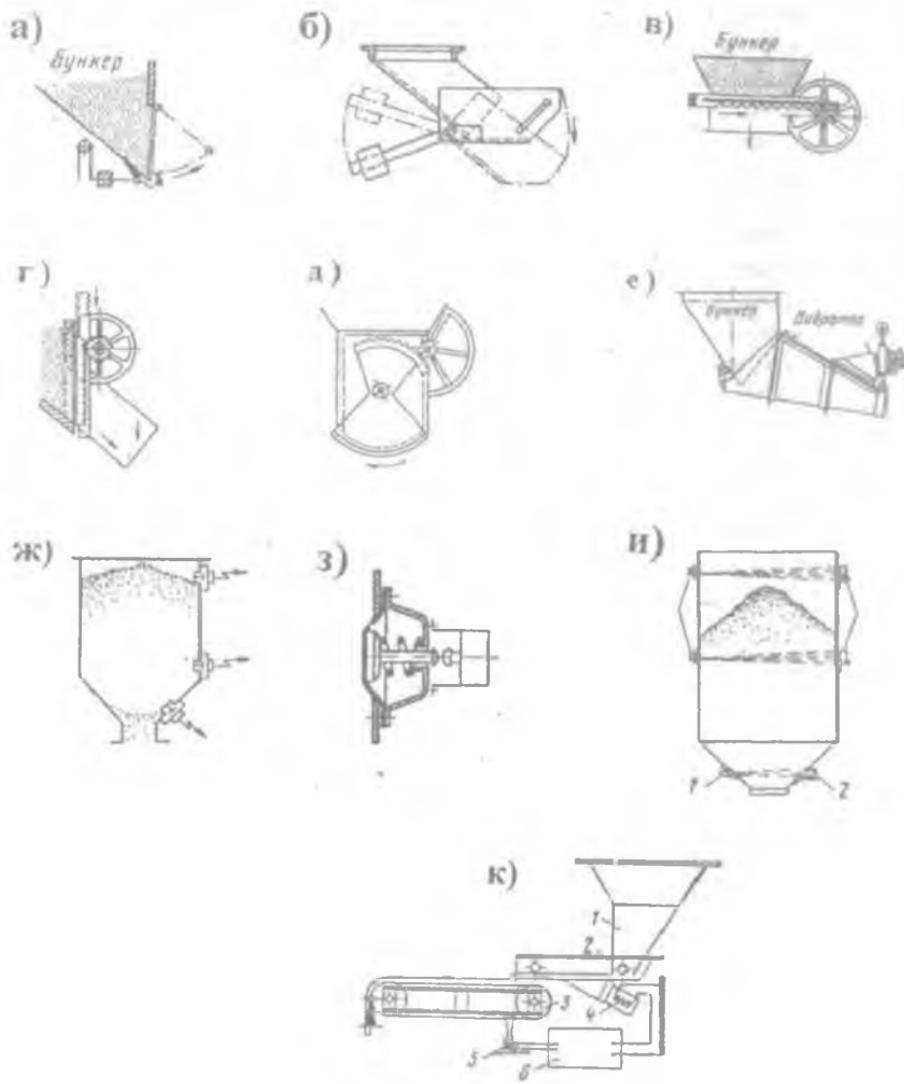
жиҳозланади. Аэрацияли құзғотгични ишлаш принципи бункер тубидаги юкни резина кармонардан чиқиб келаёттан ҳаво билан түйинишига асосланган.

Бункернинг чиқарувчи түйигини беркитиш ва бункердан оқиб чиқаёттан юкни тартибга солиш (ростлаш) учун турли шаклдаги тамбалар ва таъминлагичлардан фойдаланилади. **Кланали** (4.4 – расм, а) ва **новсимон** (4.4 – расм, б) тамбалар конструкцияси анча содда бўлиб, чиқарувчи түйиги кичикроқ, ўзи унча катта бўлмаган бункерларда қўлланилади. Кланали тамба очилганидан сўнг ҳамма юк тўкилиб бўлмагунигача тамбани қайтла беркитиш имконият бўлмайди. Новсимон тамбаларда эса аксинча, юкни тўкилиш жараёнида тамбани қайтадан беркитиш мумкин, яъни керакли порциядаги юкни тўкиб олиб, бункер чиқарувчи түйигини яна қайтадан беркитиб қўйилади. **Шиберли тамба** (4.4 – расм, в, г) ясси пластинка шаклида ясалган бўлиб бункер чиқарувчи түйигини остига ёки ёнбош девордаги түйникка үрнатилади. Шиберли тамба конструкцияси анча ихчам, тамбани исталганча очиб ва яна беркитиш мумкин. Лекин тамбани очища ва беркитища ясси пластинка ҳара катланувчи ариқча (паза) ларда анчагина қаршилик мавжудлиги сабабли, улар түйиги унча катта бўлмаган ва тамбага катта босим тушмайдиган бункерларда қўлланилади. **Секторли тамба** (4.4 – расм, г) ярим цилиндрли юзага эга бўлиб очилганида ва ёпилганида горизонтал ўқ атрофида айланади, бунда ариқчалардаги каби қаршилик мавжуд эмас, бинобарин, секторли тамбани очища ва беркитища қаршилик шиберли тамбадагига қараганды анча кам бўлади.

Тамба – таъминлагичлар сифатида қисқа тасмали, пластинкали, қирғичли, винтли ва бошқа турдаги конвейерлардан, ҳамда айланувчи ликопчастимон, барабансимон ёки парраксимон мосламалардан фойдаланилади. 4.4 – расм, е да **титратма новли тамба** кўрсатилган бўлиб, титратгич ишлаганида юк новдан оқиб тушади.

Бункерлар сатжини юк билан тулишини назорат қилиш учун, ҳамда юклаш ва тушириш (тўкиш) мосламаларини бошқариш ва ростлаш учун мембронали ва диафрагмали, электр механикали, фотозлектрли ва радиациали датчиклар қўлланилади. Мембронали ва диафрагмали датчиклар конструкцияси анча содда бўлиб, уларни бункер (силос) деворини ички сиртига монтаж қилинади (4.4 – расм, ж).

Мембрана (резинали ёки металли) юк босими таъсирида букилади ва штокни босади (4.0 – расм, з). Муътадил ҳолатда шток –

4.4-расм. Бункер жиҳозлари.

а-клапанли тамба; б-новсимон тамба; в- ва г-шиберли тамба;
 д-секторли тамба; е-титратма новли тамба; ж-мембранали датчик би-
 лан жиҳозланган бункер; з- мембрана; и-радиацион датчик билан жи-
 ҳозланган бункер: 1-гамма нурлатгич; 2-тамма индикатор.
 к-автоматик юклаш мосмамаси: 1-бункер патрубкаси; 2-титратма
 таъминлагич; 3-қисқа тасмали конвейер тарози; 4-титратгич; 5-
 қайшық магнитли датчик; 6-токни ростловчи мослама.

нинг пружинаси мембранани бункер (силос) ичига босиб (чиқариб) туради, юк босими мембранани ичкарига босганида эса, шток силжиб контакт билан туташтиб электр занжирни туташтиради ва бункерни бошқариш автоматига электр сигнал юборилади.

Бункерлар сатқини юк билан тұлишини назорат қилиш ва ростлаш учун радиацион датчиклардан ҳам фойдаланилади (40 – расм, и). Гамма – нурлатгич 1 дан гамма индикатор 2 га аниқ йұналтирилган тор гамма нурлари оқимини утиб боришига датчик сатқида ҳосил бұлған муайян қалинликдаги юк түсік бұла олади. Нурланишни қабул қилувчи (приёмник): Гейгер – Мюллер ұсқоблагыч (счетчик) дан, электрон кучайтиргичдан, электр магнит реледан ва сигнал күрсаттичлардан иборат. Йұналтирилган гамма нурлари оқими зич юк үюмини кесиб үттанида гамма нурланиш энергияси үзгаради ва уни индикаторга таъсири камаяди ва шунга мувофиқ бункерни бошқариш автоматига электр сигнал юборилади.

Юклашни назорат қилишда конвейер тарозили, юкни автоматик ұлчайдыган мосламалардан фойдаланилади. Муайян миқдордаги юкни бункердан ҳаракатдаги составға үтказганидан (ортганидан) сұнг конвейер ёки таъминлагыч автоматик юкни ұлчаш мосламасининг күрсатгычыга мувофиқ, тұхтайди. 4.4 – расм, к да автоматик юкловчи таъминлагычни чизмаси күрса – тилган. Автоматик юклаш мосламаси бункер патрубкаси (қисқа құувур) 1 дан, титратма таъминлагыч 2 дан, қисқа тасмали тарози конвейер 3 дан, қайишқоқ (эластик) магнитли датчик 5 дан иборат. Қисқа тасмали конвейер торозининг бир тарафи шарнир орқали рамага маҳкамланған, иккінчи тарафи эса қайишқоқ магнитли датчикка таяниб туради. Юкни бункердан қисқа тасмали конвейер торозига узатиши электр магнитли титратмат таъминлагыч орқали амалға оширилади. Қайишқоқ магнитли датчик юборған электр сигналларни электр токини ростловчи мослама 6 қабул қилиб олади ва ростловчи мослама қайта ростланған электр сигналларни электр магнитли титратгыч 4 га электр занжирни орқали юборади. Электр магнитли титратгыч электр токини ростловчи мосламадан қабул қилиб олған электр сигналларға мувофиқ ишга тушади (юкни үтказади) ёки ишдан тұхтайди (юк үтказишиңи тұхтатади).

4.3. Вагон тұнтаргычлар

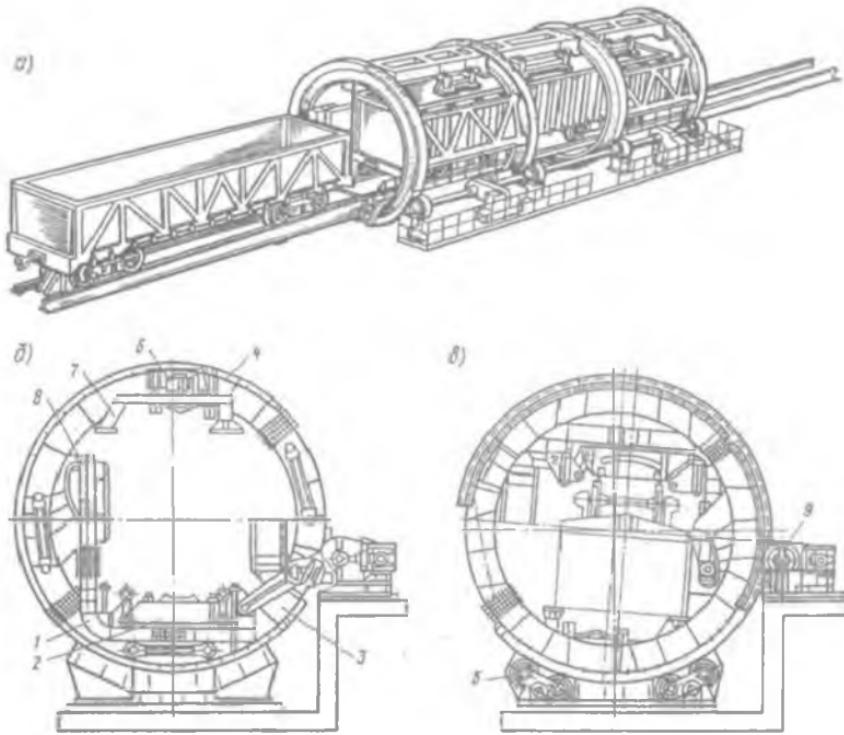
Юкларни тұжилишини таъминладырып қолаттача вагон – ларни айлантириб (буриб) тұкувчи машиналар вагон тұнтаргычлар деб аталади. Ҳаракат тусига мувофиқ вагон тұнтаргыч –

лар: роторли ёки думалоқ, ёнлама, минорали, орқасига тұқади – ган ва аралаш бўлиши мумкин. Роторли муқим вагон тұнтаргичлар кўмир, маъдан ва бошқа сочиувчан – тўклиувчан юкларни тўрт, олти ва саккиз ўқли ярим очиқ вагонлардан туширишда ишлатилади.

ВРС-125 русимли муқим роторли вагон тұнтаргич (4.5-расм) ротор 3 дан, кажава 1 дан, кўпприк – платформа 2 дан, икки ғалтакли таянчлар 5 дан ва роторни айлантирувчи механизм 9 дан иборат. Ротор тўртта думалоқ ҳалқалардан иборат бўлиб, улар бир – бирлари билан қувурсимон фермалар ва устки түсингин (балка) ёрдамида бирлаштирилганлар. Устки түсинга титратгич 6 монтаж қилингандар. Бу тўрт ҳалқанинг ҳар бири қуллоб (бандаж) 4 лари билан иккита икки ғалтакли таянч 5 лар устида туради. Ҳалқа қуллобнинг ёнида эса тишли гардиш (венцы) лар мавжуд бўлиб, у электр юритма валига ўрнатилган шестерналар билан илашиб туради.

Ротор ичида иккита L-симон эгилган рамали конструкциядаги кажава жойлашган. Ҳар бир кажавада вертикал ёнбош түсиқ девор мавжуд бўлиб, улар юзасига қалинлиги 100 мм бўлган резина түшама ёпиштирилган. Ҳар бир кажава ўзаро оралиқ (учинчи) вертикал ёнбош түсиқ девор орқали бирлашган. Кўпприк – платформани ушлаб турувчи тортичларда тензоретрик датчиклар ўрнатилган бўлиб улар ёрдамида вагоннинг бруттосини тортиб аниқлаш мумкин. Роторни айлантирувчи механизм ҳар бирини қуввати 48 кВт бўлган икки дона электр двигателдан, икки дона тишли редуктордан, шестерниали умумий валдан ва тўхтатиш мосламасидан иборат.

Ярим очиқ вагон роторни ичига ўрнатилиб, ротор айланана бошлаганида кўпприк – платформа вагон билан биргаликда кўндаланг йўналишда силжийди ва вагон ён деворлари билан вертикал ёнбош түсиқ деворга аста ётади. Сўнгра кажава оғирлик кучи таъсирида вагон билан ҳаракатланиб титратгич таянчларига келиб тиркашади (таянади). Тўнтирилган ҳолатда вагон батамом титратгич таянчларига ва вертикал ёнбош түсиқ деворга таяниб туради. Вагон шу тўнтирилган ҳолатда титратгич ишга тушади ва ичидағи барча юқ қолдиқлари тўклилиб вагон юқдан тозаланади. Вагон тұнтаргичда ҳар бирини қуввати 11 кВт бўлган учта титратгич ўрнатилган. Роторни айланиси бур-

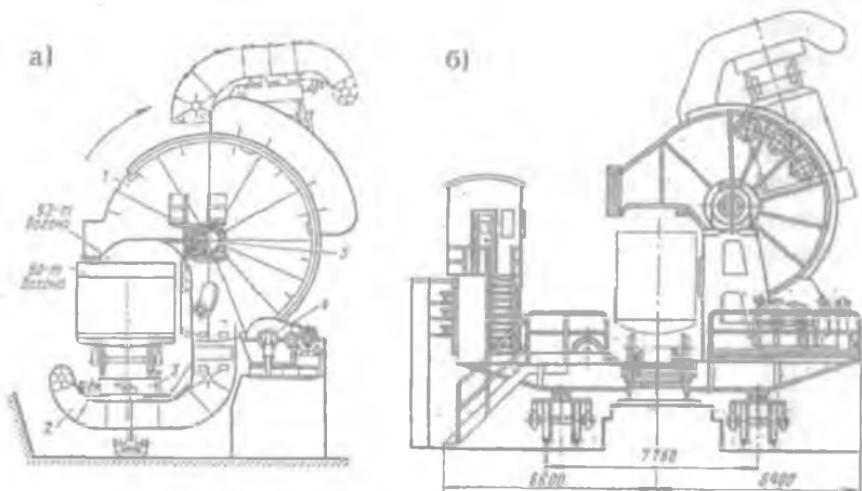
4.5—Расм. Роторли вагон тұнтаргич.

а—умумий күриниши; б—роторнинг тайёр ҳолати; в—роторнинг ярим очиқ вагондан юк түкиш ҳолати: 1—кажава; 2—күпприк платформа; 3—ротор; 4—қуллоб (бандаж); 5—таянч фалтаклари; 6—титратгич; 7—титратгич таянчи; 8—вертикал ёнбош түсиқ девор; 9—роторни айлантирувчи механизм.

чаги 170°, айланиш частотаси 1,35 айл/гақ унумдорлиги 30 ваг/соат, массаси 220 т.

Муқим ёnlама вагон тұнтаргич (4.6—расм, а) түрт ва олти үқли ярим очиқ вагонлардан күмир, маъдан ва бошқа түкилув—чан юкларни туширишда ишлатилади. Муқим ёnlама вагон тұнтаргич валға махкамланған иккита шаклдор ротор 1 дан, иккита кажава 2 дан, кажавага тортқи (тяга)лар ёрдамида үрнатылған платформа 3 дан, тишли редукторлы электр юритма 4 дан ва подшипник 5 ли түрттә таянч колоннасидан иборат. Колонналарнинг подшипникларига эса роторларнинг вали монтаж қилинганд . Платформани тортқилар ёрдамида кажавага,

каждавани ёнбош түсікіләри билан биргалиқда шаклдор роторга монтаж қилиш юқорида күриб танишиб үтилган мүким роторли вагон тұнтаргичларниңдай бажарылған.

4.6-расм. Ёнлама вагон тұнтаргичлар:
а-муким: 1-шаклдор ротор; 2-каждава; 3-платформа; 4-электр юритма; 5-подшипник. б-күчма.

Шаклдор ротор бурилишини, (айланишини) иккита ало-хыда электр юритма амалға оширадылар. Ҳар бир электр юритма қуввати 100 кВт ли электр двигателдан, тормоздан, иккі погонали редуктордан ва шаклдор роторға маңкамланған тишли гардиш билан илашмада бұлған етакчи шестернадан иборат. Ёнлама вагон тұнтаргичнинг вагон билан биргалиқда барча тизимини айланиш үқига нисбатан қисман статик мувозанатлашувига конт्रюк (посангы) ёрдамида эришилады. Ёнлама вагон тұнтаргичнинг тишли айлантириш механизмнинг ишлеш тамойил (принцип)лари роторлы вагон тұнтаргичнинг ишлеш тамойилига айнан үхшаш. Ёнлама вагон тұнтаргични үзиги хос конструкцияси—айланиш үқининг юқорида ва ёнлама жойлашғанлиғы бўлиб, бундай вагон тұнтаргич учун қабул қилиш бункерларини, мүким роторлы вагон тұнтаргичларниңдай рельс каллаги сатқидан анча чуқурликта жойлаштириш талаб этилмайди. Ёнлама вагон тұнтаргичлар учун бункерни рельс каллаги сатқидан 4 м баландықда жойлаштириш имконияти мавжуд бўлади, бу эса қабул қилиш иншоотларини ва транспорт тузилемасини анча соддалаштиради ва қурилиш баҳосини арзоналаштиради. Аммо ёнлама вагон тұнтаргични күтариб айланти-

риш пайтида пайдо бұладиган катта күч моментини енгил үтиш учун катта қувватга зәға бұлған юритмалардан фойдала – ниш талаб этилади. Муқим ёnlама вагон тұнтаргичнинг роторни айланиш частотаси 0,73 айл/сақ, ҳисобий унумдорлиги 20 ваг/соат, массаси 148 т, ұлчамлари: узунлиги 26 м, эни 9 м, баланддиги 12 м.

Күчма ёплама вагон тұнтаргичнинг конструкцияси муқим ёnlама вагон тұнтаргич конструкциясига ұхшаши. Лекин у, тушириш фронти (ұанданқ) бүйлаб ҳаракатланувчи маҳсус платформага үрнатылған (4.6 – расм б). Вагонларни вагон күттаргич кажаваларига олиб чиқарып қўйиш ва олиб тушириш вагон тұнтаргичнинг иккى томонида жойлашган маҳсус қия йўлаклар орқали амалга оширилади.

4.4. Инерцияли юк тушириш машинаси

Универсал тұрт үқли ёпиқ вагонлардан дон ва бошқа енгил сочилиувчан юкларни туширишда инерцияли юк тушириш машинасидан фойдаланылади. **Инерцияли юк тушириш машинаси**да юкларни туширишда вагон кузовининг этак деворидан эшик үймасига томон юкларни салжиши инерция кучи ҳисобидан содир бўлади. Бунда вагон кузови текис (ясси) паралел, тебранишларни амалга ошириб туради. Юкни қамраб олиш ёки сурни тушириш учун вагоннинг ичига қандайдир қўшимча мослама ёки ускуналар киритилмайди ва юк қолдиқларидан вагоннинг ичини тозалашга ҳам хожат қолмайди. Лойиҳани ВНИИЖТ мутахасислари яраттан ва саноатда ишлаб чиқарылган ИРМ – 7 турдаги инерцияли юк тушириш машинаси вагон тұнтаргичларга қараганда кам металл талабчанликка ва энергия талабчанликка зәға бўлиб, унинг унумдорлигини эса юкни тушириш жараёнида кенг кўламда ростлаш мумкин (4.7 – расм). Машина қўйидаги асосий узеллардан:

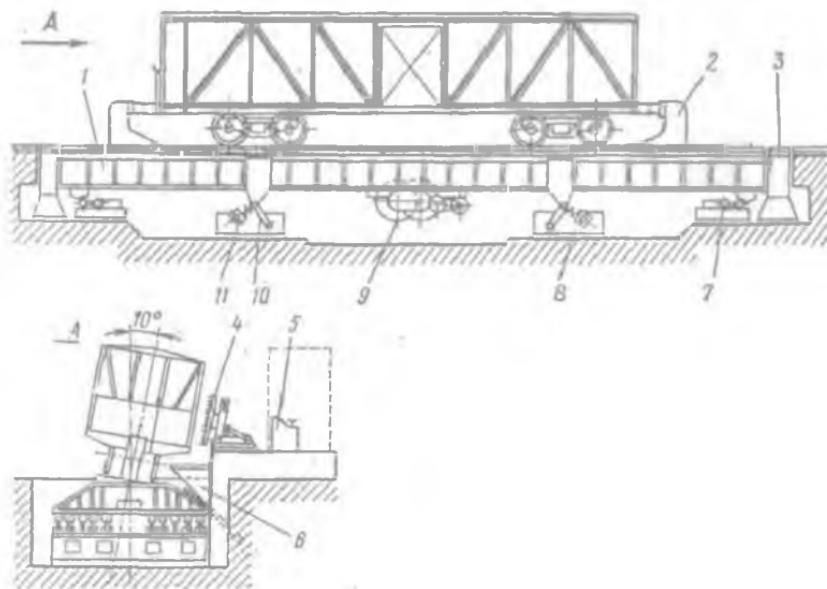
икки жуфт таянч ричаг 10 лари ва комплект пуржина 11 лари ёрдамида барпо этилган таянч узеллари 8 га монтаж қилингандай кўпrik платформа 1 дан, вагонни кўпrik платформада маҳкамлаш қурилмасининг комплекти – вагоннинг автодулагичидан қисиб турадиган иккита сурима тирак 2 дан, гидравлик қисиши механизмидан ва сурима тиракни рельс ости чукӯрчасига тушириб оладиган винтли механизмидан;

кўпrik платформани горизонтал ҳолатда мустаҳкамлаш мосламаси – стабилизаторлар 7 дан ва киргизма рельсли этак қулфлар 3 дан;

күпприк платформани ўрта қисмiga ўрнатылған, йұналтирилған таъсирли тебранишларни вужудға келтирүвчі марказдан қочирма дебаланс (мувозанатсизланған) құзғоттігіч 9 дан;

донни түкилиб тушиш жараёни операторға аниқ ва яхши куриниб туриши учун вагоннинг эшик үймаси рұпарасига жойлаштырылған бошқариш пульти 5 дан ва сурима нов 6 ли қабул қилиш бункеридан;

қалқон сиқтігіч 4 дан иборат.

4.7-расм. Инерциялық юк тушириш машинасы:

1—күпприк платформа; 2—сурима тирак; 3—киргизма рельсли этак қулуфлари; 4—қалқон сиқтігіч; 5—бошқариш пульти; 6—сурима нов; 7—стабилизатор; 8—таяңч узели; 9—дебаланс құзғоттігіч; 10—таяңч ричаги; 11—комплект пуржиналар.

Булардан ташқари инерциялық юк тушириш машинасининг жиҳозлар комплекті гидросистеманың насос станциясыдан, дебаланс юритмаси двигателини таъминлаш агрегатыдан ва электр тақсимлаш таҳтаси (шити)дан ҳам иборат.

Күпприк платформадаги изи 1520 мм ли темир йүлиниң бир рельснининг сатқаи, унинг иккінчи рельснинң сатқаидан 265 мм га баландроқ қилиб қурилған, бу эса ўз навбатида юкнинг түкилиш томонига вагонни 10° доимий күндаланғ қиялиқда бўлишини таъминлайди.

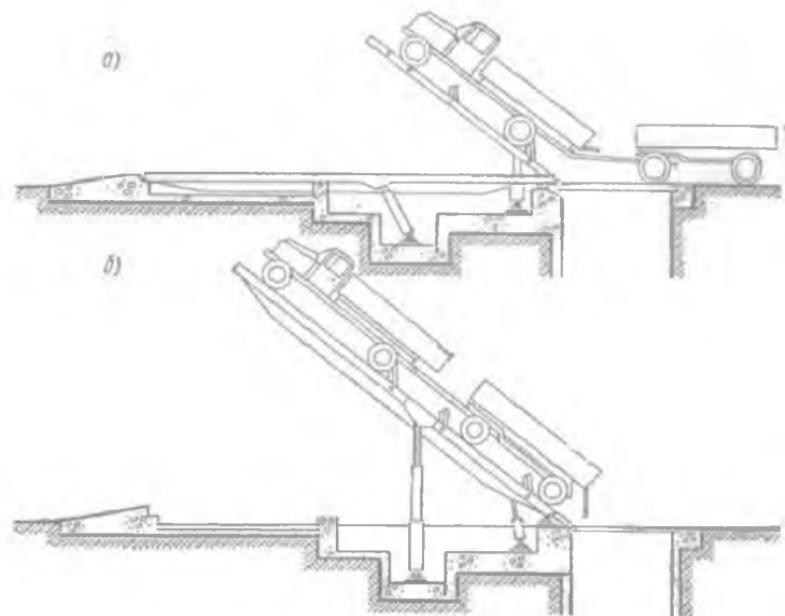
Юки (дени) тушириладиган вагон күпприк – платформа устига олиб келтириб қўйилади. Оператор тутгани босиб ёр – дамчи механизмлар гуруҳини ишга туширади. Винтли меҳанизмлар рельс ости чуқурчасидан сурилма тиракни тепага кутариб чиқаради ва вагоннинг автоулагичларига тифиз жойлаштириб, вагонни күпприк платформанинг ўртасига сурив келтирилади. Гидравлик қисиш механизми сурилма тиракни автоулагич билан биректиради. Гидроюритма ёрдамида этак қулфлари ҳамда стабилизаторлар йиғишгириб олинади күпприк платформа тебранмана жараёнлар учун тайёр бўлади. Бу операцияларни бажариш пайтида, вагон эшикларини очиб ва маҳкамлаб қўйиш, қабул қилиш бункерининг сурилма навини ва – гон эшиги остига ўрнатиш ва тасмали конвейерларни ишга тушириш каби операциялар, биргалиқда бажарилади. Фалла қалқонини вагон ичига сиқиб тепага кутарилганида қабул қилиш бункерига 15–20 т дон ўз – ўзидан эркин тўкилиб тушади. Сунгра оператор дебаланс юритмаси двигателини ишга туширади. Даастлаб вагоннинг тебранишлар частотаси бир дақиқада 90–100 маротабани, амплитудаси эса 35–40 мм ни ташкил этади. Кейинроқ эса донни тўкилиб тушиш жадаллиги камайиб борган сайин тебранишлар амплитудаси ва частотаси бир текисда ошиб боради. Юкни тўкилиб тушишини ниҳоясида эса тебранишлар амплитудаси 65–75 мм ни ва частотаси бир дақиқада 116–120 маротабани ташкил этади. Универсал тўрт ўқли ёпиқ вагондан донни тўкилиб тушиш соф вақти 5 дақиқагача етиб боради. Ёрдамчи операцияларни ҳисобга олганда донни туширишнинг умумий вақти 10–12 дақиқани ташкил этади.

4.5. Автомобиль туширгич – қиялатгич

Бортили автомобильлардан ва автопоездлардан енгил сочилувчан юкларни тушириш, автомобильни ёки тиркамани этак ёки ёnlама борти томонига автомобиль туширгичда қиялатиб амалга оширилади. Бунда автомобилнинг ёки тиркаманинг кузови ичидағи сочилувчан юклар оғирлик кучи таъсирида ҳаралатта келиб, қабул қилиш бункерига тўкилиб тушадиган ҳолатгача қиялатилади.

Замонавий муқим автомобиль туширгич гидравлик юртмали қиялатувчи платформадан иборат бўлиб уни устига автомобиль ёки автопоезд юриб чиқади. 4.8 – расмда масса бруттоси 25 тоннагача булган автопоездларнинг этак бортларини очиб туширишга мўлжалланган ПГА – 25М автомобиль туширгич –

қиялаттич күрсатылған. Ушбу автомобиль туширгичнинг қиялатувчи платформаси икки қисмдан иборат бўлиб, улардан бирини кичик платформа деб аталади ва бу кичик платформа автомобилни ўзидан юкни тушаришга мўлжалланган (4.8 – расм, а) Қиялатувчи платформанинг иккала қисми эса катта платформани ташкил этади ва бу катта платформа автопоезд тиркамасидан юкни тушаришга мўлжалланган (4.8 – расм, б).

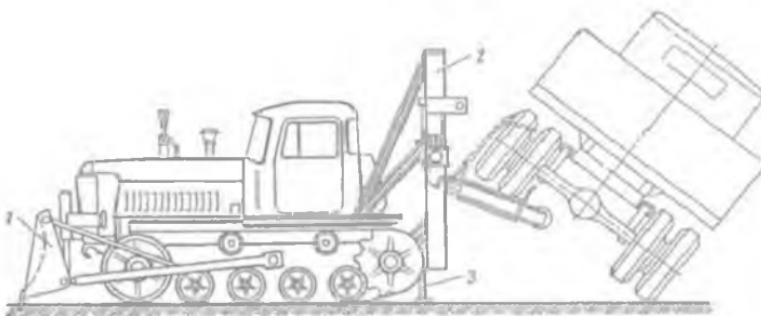
4.8 –расм. Автомобиль туширгич – қиялатгич

Юки тушириладиган автомобиль туширгичнинг кичик платформаси устига келиб тұхтайди. Автомобил кичик плаформага маҳкамланади ва кузовнинг орқа борти очилади. Сұнгра кичик платформа қиялатилади, юк қабул қилиш бункерига түкилиб тушади. Кичик платформа пастта туширилади, автопоезд олдинга юради ва уни тиркамаси кичик платформа устига етиб келганида автопоезд тұхтайди. Тиркамани этак борти очилади, автопоезд катта платформага маҳкамланади. Сұнгра катта платформа қиялатилади, тиркамадаги юк қабул қилиш бункерига түкилиб тушади. Катта платформа пастта туширилади ва автопоезд олдинга юриб, автомобиль туширгични

навбатдаги автопоездга бұшатади. Автопоезд бортларини ёпиш автомобиль туширгичдан ташқарида амалға оширилади.

Кичик платформани қиялатиш иккита гидравлик поршени цилиндрлар ва катта платформани қиялатиш эса иккита плунжерли гидрокутаргич ёрдамида амалға оширилади. Кичик платформани қиялатиш вақти 23 с, каттасини эса 65 с. Платформаларни унисини ва бунисини ҳам тушариш вақти 15–20 с. Қиялатиш бурчаги 37°. Электр юритма қуввати 22 кВт. Автомобиль туширгич масофадан туриб бошқарилади.

БПШФ–2М автомобиль туширгич ҳам автомобиллардан ва автопоездлардан тиркамапи узмасдан енгил сочиувчан юкларни тушаришга мүлжалланган. Автомобиль туширгич конструкцияси платформани ён томонга қиялатишни таъминлайды, шу сабабли юкларни автомобиль ва тиркана кузови ёnlама борти томонидан тушариш амалға оширилади. Ёnlама автомобиль туширгич автомобилдан юкларни 1,5–2 дақиқа ичида, автопоезддан эса 3–4 дақиқа ичида тушаришни таъминлайды.

4.9—расм. Күчма автомобиль туширгич:
1—бульдозер отвали; 2—юк күтаргич; 3—таянч.

4.9—расмда ДТ–75 трактор базаси ясалған күчма автомобиль туширгич күрсатилған. Тракторнинг олди қисмiga бульдозер отвали 1 (сурғиси) үрнатылған бўлиб, уни ёрдамида тушариш майдонидаги юкларни текислаш ёки бир жойга уйиб тўплаш ишлари бажарилиши мумкин. Бу автомобиль туширгичнинг қиялатиш платформаси бир изли, йигиладиган конструкцияда ясалған. Қиялатиш платформаси маҳсус конструкцияли юк күтаргич 2 га монтаж қилинган.

Автомобилнинг бир томонини кутариб қиялатиш пайтида пайдо бўладиган юкламани ўрмаловчи занжирга тушмаслигини таъминлаш учун трактор шассисига гидроюритмали таянч монтаж қилинган. Юк тушириш пайтида автомобилни 50° гача қиялатиш мумкин. Автомобилнинг максимал массаси 10 т гача етиши мумкин. Ишчи органларнинг юритмаси гидравликали бўлиб, тракторнинг гидравлик системасига эгилувчан ичаклар орқали уланган. Қиялатиш пайтида автомобилни тунтарилиб кетишини олдини олиш учун унинг гиддираклари занжирлар билан қиялатиш платформасига борлаб қўйилади.

4 – бўлимга тест саволлари

- Пневматик ускуналарда қувур ўтказгич ичидаги юк заррачалари ҳаво билан тўйиниб ҳосил бўлиши натижасида юк массасида оқувчанлик вужудга келади.
 - гидроаралашма
 - механик аралашма
 - вакуум
 - аэроаралашма –
 - босим тафовути
- Ишлаш тусига мувофиқ қандай пневматик ускуналар мавжуд эмас?
 - Сўриб оловчи.
 - Ҳайдовчи.
 - Қирғичли. –
 - Аралаш.
 - Тўғри жавоб йўқ.
- Сўриб оловчи пневматик ускунанинг қайси қурилмасида аэроаралашма таркибидағи юк ҳаво оқимидан ажralади?
 - Шлюзли тамбасида.
 - Чўкиш камерасида.
 - Соплосида.
 - Вакуум насосида. –
 - Қувур ўтказгичида.
- Сўриб оловчи пневматик ускунанинг чўкиш камераси (ажраттич)дан юк ташқарига орқали ичиарилади.
 - шлюзли тамба –
 - сопло –

- C. вакуум насос
D. кувур үтказгич
E. фильтер
5. Таъминлаш камераси қайси турдаги пневматик ускуналарда құлланилади?
- A. Суриб олувчи ускуналарда.
 - B. Үрта босимли ҳайдовчи пневматик ускуналарда.
 - C. Юқори босимли ҳайдовчи пневматик ускуналарда.
 - D. Паст босимли ҳайдовчи пневматик ускуналарда.
 - E. Тұғри жавоб йүқ.
6. Юқори босимли вентляторлардан қайси турдаги пневматик ускуналарда фойдаланилади?
- A. Суриб олувчи ускуналарда.
 - B. Үрта босимли ҳайдовчи пневматик ускуналарда.
 - C. Юқори босимли ҳайдовчи пневматик ускуналарда.
 - D. Паст босимли ҳайдовчи пневматик ускуналарда.
 - E. Тұғри жавоб йүқ.
7. Ҳаво пуркагиchlардан қайси турдаги пневматик ускуналарда фойдаланилади?
- A. Суриб олувчи ускуналарда.
 - B. Үрта босимли ҳайдовчи пневматик ускуналарда.
 - C. Юқори босимли ҳайдовчи пневматик ускуналарда.
 - D. Паст босимли ҳайдовчи пневматик ускуналарда.
 - E. Тұғри жавоб йүқ.
8. Вакуум насослардан қайси турдаги пневматик ускуналарда фойдаланилади?
- A. Суриб олувчи ускуналарда.
 - B. Үрта босимли ҳайдовчи пневматик ускуналарда.
 - C. Юқори босимли ҳайдовчи пневматик ускуналарда.
 - D. Паст босимли ҳайдовчи пневматик ускуналарда.
 - E. Тұғри жавоб йүқ.
10. Чүкиш камераси қайси турдаги пневматик ускуналарда құлланилади?
- A. Суриб олувчи ускуналарда.
 - B. Үрта босимли ҳайдовчи пневматик ускуналарда.
 - C. Юқори босимли ҳайдовчи пневматик ускуналарда.
 - D. Паст босимли ҳайдовчи пневматик ускуналарда.
 - E. Тұғри жавоб йүқ.

11. Арапаштирувчи камера қайси турдаги пневматик ускуналарда құлланилади?
- А. Суриб олувчи ускуналарда.
 - В. Үрта босимли ҳайдовчи пневматик ускуналарда.
 - С. Юқори босимли ҳайдовчи пневматик ускуналарда.
 - Д. Паст босимли ҳайдовчи пневматик ускуналарда.
 - Е. Тұғри жавоб йүк.
12. Компрессорлардан қайси турдаги пневматик ускуналарда фойдаланилади?
- А. Суриб олувчи ускуналарда.
 - В. Үрта босимли ҳайдовчи пневматик ускуналарда.
 - С. Юқори босимли ҳайдовчи пневматик ускуналарда.
 - Д. Паст босимли ҳайдовчи пневматик ускуналарда.
 - Е. Тұғри жавоб йүк.
13. Аэроаралашманинг концентрация масса көфициенті (АКМК) пневматик ускуна техник унумдорлығы
- $$Q_t = 3,6 \cdot \mu \cdot V_x \cdot \gamma_x, \text{ m}^3/\text{сат}$$
- га қандай таъсир қиласы?
- А. Таъсир қылмайды.
 - В. АКМКни үсиши Q_t ни үсишига сабаб бўлади.
 - С. Тескари пропорционал таъсир қиласы.
 - Д. АКМКни үсиши Q_t ни камайишига сабаб бўлади.
 - Е. Тұғри жавоб йўқ.
14. Вазифасига кўра қандай бункерлар мавжуд эмас?
- А. Технологик.
 - В. Мувозанатловчи.
 - С. Йигувчи.
 - Д. Арапаш.
 - Е. Тұғри жавоб йўқ.
15. юкни йиқилиш текислиги юк массасининг энг, чуқур нүктасида ҳам юкни очиқ юзасини кесиб үтади ва улар одатда бункерлар деб аталади.
- А. Саёз бункерларда
 - В. Йигувчи бункерларда
 - С. Чуқур бункерларда
 - Д. Мувозанатловчи бункерларда
 - Е. Технологик бункерларда
16. юкни йиқилиш текислиги

булкер деворини кесиб утади ва улар одатда силослар деб аталади.

- А. Саёз бункерларда
- Б. Йигувчи бункерларда
- С. Чүкүр бункерларда—
- Д. Мувозанатловчи бункерларда
- Е. Технологик бункерларда

17. Бункерларда энг оддий барқарорлаштиригичлар сифатида нималардан фойдаланилади?

- А. Вибраторлардан.
- Б. Тебранма панжара ва резинали кармонардан.
- С. Қоплама титратгичлардан.
- Д. Аэрациялы құзғотгичлардан.
- Е. Текис пластинка ёки икки нишабли сайвончадан.

18. бункер ичидаги юкларни гумбазланишини олдини олади ёки ҳосил булған гумбазни бартараф этади.

- А. Барқарорлаштиригичлар
- Б. Тамбалар
- С. Таъминлагичлар
- D. Құзғотгичлар
- Е. Текис пластинка ёки икки нишабли сайвонча

19. Бункерларда құзғотгилар сифатида нималардан фойдаланылмайди?

- А. Вибраторлардан.
- Б. Тебранма панжаралардан.
- С. Клапанли ва новсимон тамбалардан.
- Д. Резинали кармонардан.
- Е. Аэрациялы құзғоттичлардан.

20. тамбалар конструкцияси анча содда булиб, чиқарувчи түйнеги кичикроқ, үзи унча катта бұлмаган бункерларда құлланилади.

- А. Шиберли
- Б. Секторли
- С. Титратма новли
- Д. Пластинкали конвейерли ва винтли конвейерли
- Е. Клапанли ва новсимон

21. тамба очилгандан сұнг ҳамма юк тұқишлиб бұлмагунгача тамбани қайта беркитиш имконияти бұлмайды.
- А. Новсимон
 - В. Клапанли
 - С. Шиберли
 - Д. Секторли
 - Е. Титратма новли
22. Бункерлар сатқини юк билан тұлишини назорат қилиш ҳамда юқлаш ва тұкиш мосламаларини бошқариш ва ростлаш учун нималардан фойдаланимайды?
- А. Тамба – таъминалагичлардан.
 - В. Мембранали ва диафрагмали датчиклардан.
 - С. Электр механикалы датчиклардан.
 - Д. Фотоэлектрилі датчиклардан.
 - Е. Радиациялы датчиклардан.
23. Қайси турдаги вагон тұнтаргичларда қабул қилиш бункери рельс каллаги сатқыдан анча чуқурулғыда жойлаштириләди?
- А. Мұқим ёnlама вагон тұнтаргичларда.
 - В. Күчма ёnlама вагон тұнтаргичларда.
 - С. Мұқим роторлы вагон тұнтаргичларда.
 - D. Минорали вагон тұнтаргичларда.
 - Е. Тұғри жавоб йүк.
24. Мұқим роторлы вагон тұнтаргичда роторни айланиш бурчаги ташкил этади.
- А. 360 градусни
 - В. 90 градусни
 - С. 180 градусни
 - D. 170 градусни
 - Е. 120 градусни
25. юкларни туширишда вагон кузовининг этак деворидан эшик үймаси томон юкларни силяжиши инерция кучи ҳисобидан содир бұлади.
- А. Мұқим ёnlама вагон тұнтаргичларда
 - В. Күчма ёnlама вагон тұнтаргичларда
 - С. Инерциялы юк тушириш машинасыда
 - D. Мұқим роторлы вагон тұнтаргичларда
 - Е. Минорали вагон тұнтаргичларда

1. Гриневич Г.П. Комплексная механизация и автоматизация погрузочно-разгрузочных работ на железнодорожном транспорте: Учебник для вузов ж.-д.-трансп. 4-е изд., перераб. и доп.-М.: Транспорт, 1981.-343 с.

2.Гриневич Г.П. Комплексно-механизированные и автоматизированные склады на транспорте. Изд. 2-е,перераб. и доп. М.: Транспорт,1976.-280 с

3. Голубков В.В., Киреев В.С. Механизация погрузочно-разгрузочных работ и грузовые устройства: Учебник для техникумов ж.-д.-трансп.3-е изд., перераб. и доп. -М.: Транспорт, 1981-350 с.

4. Пакетные перевозки грузов. Под ред. П. К. Лемишука. М.: Транспорт. 1970.-263 с

5. Правила перевозок грузов. Часть 1-М.: Транспорт,1983.-472 с.

6. Перевозка смерзающихся грузов. Справочник. Под ред. Ю.А. Носкова.-М.: Транспорт. 1988.-208 с.

7. Туранов Х.Т., Романов В.А. Транспортно-грузовые системы на железнодорожном транспорте. Учебное пособие. /Под ред. А.М.Островского. Новосибирск: Изд-во СГУПС (НИИЖТ) а 2002-344с.

8. Технология работы механизированной дистанции погрузочно-разгрузочных работ и коммерческих операций. МПС Российской Федерации. М.: Транспорт. 2000.-183 с.

9. Технические условия погрузка и крепления грузов. МПС СССР, М.: Транспорт. 1990-408с.

10. Устав железных дорог. М.: Транспорт, 1983.-128 с.

Мундарижа

Муқаддима	3
1. Ортиш – тушириш ишларини ва омбор операцияларини комплекс механизациялаш ва автоматизациялаш асослари	4
1.1. Транспортнинг халқ ҳўжалигидаги аҳамияти	4
1.2. Юқ станцияларининг ишлари ҳақида умумий маълумот	5
1.3. Ортиш – тушириш ишларини ва омбор операцияларини таърифи ва уларни ташиш жараёнидаги аҳамияти	10
1.4. Ортиш – тушириш ишларини ташкил қилиш	12
1.5. Ортиш – тушириш машиналарининг таснифи	14

1.6. Ортиш – тушириш машиналарининг асосий параметрлари ва эксплуатацион кўрсаткичлари	16
1.7. Юк вагонлари ва ортиш – тушириш ишларини комплекс механизациялаш	18
1 – бўлимга тест саволлари	26
 2. Даврий ҳаракатланувчи ортиш – тушириш машиналари	32
2.1. Механик юклагичлар	32
2.1.1. Механик юклагичлар таснифи	32
2.1.2. Вилкали электр юклагичнинг тузилиши ва вазифаси	33
2.1.3. Вилкали автоюклагичларни тузилиши ва вазифаси	36
2.1.4. Механик юклагичларнинг алмашиниш юк илиб олиш мосламалари	41
2.1.5. Бир ковшли юклагичларни тузилиши ва вазифаси	45
2.1.6. Механик юклагичларнинг унумдорлигини ва уларнинг юритмасидаги қувватини ҳисоблаш	47
2.2. Кранлар	53
2.2.1. Кранлар ҳақида умумий маълумот	53
2.2.2. Кўпприкли кранларнинг тузилиши ва вазифаси	54
2.2.3. Чор пояли кранларнинг тузилиши ва вазифаси	57
2.2.4. Кабелли кранларнинг тузилиши ва вазифаси	60
2.2.5. Айлангувчи стрелали кранларнинг тузилиши ва вазифаси	62
2.2.6. Кранларнинг юк илиб олиш мосламалари	69
2.2.7. Кранларнинг унумдорлигини аниқлаш ва юритмасидаги қувватини аниқлаш	74
2.2.8.. Айланувчи стрелали кранларнинг турғуналигини аниқлаш	79
2 – бўлимга тест саволлари	82
 3. Узлуксиз ҳаракатланувчи ортиш – тушириш машиналари	98
3.1. Конвейерлар	98
3.1.1. Конвейерларни тузилиши ва уларнинг вазифаси	98
3.1.2. Конвейерларнинг унумдорлигини ҳисоблаш назарияси	108

3.1.3. Конвейер двигателарининг қувватини аниқлаш.....	112
3.2. Элеваторлар.....	113
3.2.1. Элеваторларнинг тузилиши ва уларнинг вазифаси	113
3.2.2. Элеваторларнинг унумдорлигини ва қувватини ҳисоблаш назарияси	118
3.3. Узлуксиз ҳаракатланувчи механик юклагичлар ва туширгичлар.....	120
3.3.1. Узлуксиз ҳаракатланувчи механик юклагичлар	120
3.3.2. Узлуксиз ҳаракатланувчи механик туширгичлар..... 3 – бўлимга тест саволлари	123 126
 4. Махсус ортиш – тушириш машина ва ускуналари	135
4.1 Пневматик ускуналар	135
4.1.1. Пневматик ускуналарнинг тузилиши ва вазифаси	135
4.1.2. Пневматик ускуналарни ҳисоблаш назарияси	138
4.2. Бункерлар ва сilosлар	142
4.2.1. Бункерлар ва сilosларни тузилиши ва вазифаси	142
4.2.2. Бункер жиҳозлари ва бошқаришни автоматизациялаш	145
4.3. Вагон тұнтаргичлар	150
4.4. Инерциялық түшириш машинаси	154
4.5. Автомобиль туширгич – қиялатгич	156
4 – бўлимга тест саволлари	159
Адабиётлар рўйхати	164

О.С. Турдиматов

Ортиш – тушириш ишларини комплекс
механизациялаш ва автоматизациялаш

(I – қисм Ортиш – тушириш машиналари)

Мұхаррир Үмурзокова Т.И.

Босишига рухсат этилди

Хәжми 10 б.т. Буюртма №

Қоғоз бичими 60x84 1/16

Сони 55,0 нусқа

Бепул

ТошТЙМИ босмахонаси Тошкент ш. Одилхұжаев күласи, 1 – уй

© Тошкент темир йүл мұхандислари институти 2006 й